

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2018

№ 3 (96)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 27 грудня 2018 р.)*

Дніпро
2018

**Науковий вісник Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ: Науковий журнал. – 2018. – № 3 (96). – 164 с.**

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

**Видання включено до баз даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **А.Є. Фоменко** (голова); д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишняк**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; д.ю.н., проф. **В.В. Костицький**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакар**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **В.А. Глуховець**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова); доц. **М. Біліус** (Литва); д-р права, проф. **П. Б'єс-Строкош** (Польща); д-р права **Р. Фурфаро** (Аргентина); д-р права **К. Чихладзе** (Грузія).

З М І С Т

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Кресін О.В. Механізми ухвалення рішень ООН у сфері миротворчості	6
Кучук А.М. Імплементація західних правничих концептів: людські права	12
Нітенко О.В. Загальні тенденції розвитку іншомовної підготовки фахівців права в європейському просторі вищої освіти	16
Поповський А.М. Народнорозмовна правочинна лексика в оповіданні Григорія Квітки-Основ'яненка «Перекотиполе»	21
Підлісний М.М. Проблема розуміння високих цінностей у філософії права	24
Філяніна Л.А, Рец В.В. Дезінтеграційні процеси Європейського Союзу	30
Гоптарєв О.І. Транспарентність як правовий та соціальний феномен в діяльності судової влади	34
Касяненко Є.В. Інформаційно-комунікаційні технології у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект	40
Коршун А.А. Право на житло внутрішньо переміщених осіб	45
Коршун А.О. Принцип гласності та відкритості діяльності органів судової влади: поняття та сутність	54

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

Курінний Є.В. Становлення поліції України як складова реалізації інституціональних адміністративно-правових потреб	61
Собакарь А.О., Нестерцова-Собакарь О.В. Сучасні детермінанти розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України	67
Краснобрижий І.В. Вірогідний уніфікований алгоритм проведення кримінального аналізу працівниками Національної поліції, який повинен покращити ефективність боротьби зі злочинними проявами	72

Івченко О.М., Місяць Ю.В., Ткаченко П.І. Організація діяльності приватних охоронних підприємств груп швидкого реагування	74
--	----

Михайлов В.О. Законність та дисципліна як невід’ємна умова ефективності діяльності патрульної поліції	79
---	----

Ткаченко Р.О. Методи адміністративної діяльності органів Національної поліції як об’єкт громадського контролю	84
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Нікітенко О. І. Поняття та сутність щодо забезпечення безпеки України від злочинних посягань	90
--	----

Дніпров О.С. Кримінально-правовий вимір гендерної рівності в Україні та світі	93
---	----

Макаренко Н.К. Нові підходи до визначення поняття професійної злочинності	97
---	----

Волошина Ю.В. Теоретичний аналіз спеціально-кримінологічного запобігання погрозам застосування фізичного насильства	104
---	-----

Коломієць В.Ю. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за посягання на тілесну недоторканість	108
---	-----

Мартиненко В.О. Стан дослідження проблеми запобігання зловживанню владою або службовим становищем у вітчизняній науці	115
---	-----

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Петрова І. А., Шульженко А.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти волі, честі та гідності особи	121
---	-----

Пиріг І.В., Кайко В.І., Варданян Л.К. Можливості використання науково-технічних засобів при допиті	126
--	-----

Єфімов В.В. Вплив дослідження злочинних зв’язків на повноту викриття економічних злочинів у сфері агропромислового комплексу України	131
--	-----

Єфімова І.В. Особливості виявлення контрабанди об’єктів права інтелектуальної власності	135
---	-----

Павлова Н.В., Рец В.В. Визначення місця та часу вчинення шахрайства на первинному ринку нерухомості	139
---	-----

Плетенець В.М., Балюра А.О.

Можливості використання спеціальних знань при допиті неповнолітніх 142

Калюга Т.О.

Криміналістичний аналіз шахрайства у сфері надання туристичних послуг 145

Почтова Є.С.

Організаційно-тактичні заходи підготовки до проведення освідування
в умовах ризику інфікування ВІЛ/СНІДом та/або туберкульозом 150

Чередник К.О.

Щодо моделі побудови комплексів тактичних операцій
при розслідуванні шахрайства на ринку нерухомості 155

Відомості про авторів 160

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 32(497.15)

Кресін О.В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-6-11

МЕХАНІЗМИ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ ООН У СФЕРІ МИРОТВОРЧОСТІ

Проаналізовано як статутні повноваження органів ООН у сфері миротворчої діяльності, так і пізніші акти цієї організації, що містять уточнення і тлумачення цих повноважень. На основі цього відтворено функціональну модель ухвалення відповідних рішень в ООН.

Ключові слова: міжнародні організації, Організація Об'єднаних Націй, миротворчість, миротворча діяльність.

Постановка проблеми. Мета. У контексті агресії Російської Федерації проти України важливим є дослідження міжнародно-правових інструментів та досвіду протидії порушенням міжнародного миру та безпеки. Одним із найбільш дієвих таких інструментів є миротворча діяльність ООН, а тому актуальним є дослідження механізмів ухвалення рішень цієї організації у сфері миротворчості.

Виклад основного матеріалу. Статут ООН зобов'язує сторони спору, що може загрожувати міжнародному миру та безпеці, використовувати за власною ініціативою чи на вимогу Ради Безпеки мирні засоби вирішення спорів (ст. 33). Якщо ж ці форми виявляються недієвими або сторони від них відмовляються, може бути задіяний механізм миротворчої діяльності ООН.

Ключову роль у цьому механізмі відіграє Рада Безпеки ООН – постійно діючий головний орган ООН спеціальної компетенції у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки, що користується похідною міжнародною правосуб'єктністю Організації в обсязі, визначеному Статутом, діє від імені членів ООН і взаємодіє з іншими головними органами на основі принципів координації, незалежності та співпраці для досягнення цілей і завдань ООН [5, с. 12].

Рада Безпеки складається з 15 членів – п'яти постійних (КНР, Франція, Росія, Велика Британія, США) і десяти непостійних членів, яких обирає Генеральна Асамблея ООН (ст. 23). Рішення РБ з усіх питань, окрім процедурних, вимагають солідарного голосування щонайменше дев'яти членів, включно з усіма постійними членами (ст. 27). При цьому сторона, яка бере участь у спорі, що стосується Розділу VI Статуту ООН («Мирне врегулювання спорів») та п. 3 ст. 52 (мирне врегулювання спорів за допомогою регіональних механізмів), має утримуватися від голосування (ст. 27; пор. також ст. 32) [див. також: 2, с. 16–18]. Вимога солідарного голосування постійних членів РБ і право кожного з них накладати вето як на проект резолюції з певного питання, так і на сам розгляд цього питання, є однією з найбільших завад миротворчій діяльності ООН. Саме через це складні спори і конфлікти, стороною або зацікавленою країною в яких виступали члени Ради Безпеки, не ставали предметом розгляду в останній.

© Кресін О.В., 2018

Згідно з тимчасовими правилами процедури РБ Голова Ради Безпеки зобов'язаний її скликати на вимогу будь-якої її держави-члена, за рекомендацією ГА чи у зв'язку з переданням останньою якогось питання до РБ, чи у зв'язку із зверненням уваги до будь-якого питання Генеральним секретарем ООН (правила 3, 6). Порядок денний кожного засідання РБ формується Генеральним секретарем і попередньо затверджується Головою РБ, остаточно затверджується під час засідання членами РБ (правила 7–9). Генеральний секретар здійснює щотижневий моніторинг розгляду і реалізації питань РБ, технічно забезпечує засідання РБ, може робити усні чи письмові заяви з будь-якого питання, може бути призначений РБ доповідачем з якогось питання, готує документи РБ і повідомляє членів РБ про засідання; персонал РБ призначається Генеральним секретарем і є частиною Секретаріату ООН (правила 11, 21, 23–26) [4].

Саме РБ відповідальна за підтримання міжнародного миру й безпеки (повноваження у межах розділів VI, VII, VIII, XII Статуту ООН) і діє від імені ООН, ухвалює у цій сфері рішення, обов'язкові для органів і членів ООН, але за умови, що вона виконує цей обов'язок швидко й ефективно, згідно із статутними цілями й принципами ООН (ст. 24, 25). РБ, за умови виконання своїх функцій щодо розгляду спорів та ситуацій, не пов'язана рекомендаціями ГА, крім тих, що надані до такого розгляду (ст. 12) [див. також: 10, с. 51].

До ухвалення Радою Безпеки необхідних заходів держави мають невід'ємне право на індивідуальну чи колективну самооборону у випадку нападу на них, про що мають повідомляти РБ (ст. 51, 52). РБ має повноваження рекомендувати сторонам конфлікту вирішити спір мирними засобами чи іншими, «які вона вважає відповідними» (ст. 33, 36, 37, 38). РБ може розслідувати будь-які спір чи ситуацію на предмет можливої загрози міжнародному миру та безпеці (ст. 34, 39) [див. також: 1, с. 5].

У випадку, якщо наявні загроза миру, порушення миру чи акт агресії, Рада Безпеки може ухвалювати здійснення заходів, які вважає необхідними для усунення цих явищ (ст. 39), яким має передувати вимога до зацікавлених сторін виконати визначені РБ тимчасові заходи (ст. 40). Заходами, що не пов'язані з використанням збройних сил і за рішенням РБ мають виконуватися державами-членами, є такі: повне чи часткове переривання економічних відносин, транспортного сполучення і зв'язку, розрив дипломатичних відносин (ст. 41).

Якщо такі заходи, на думку Ради Безпеки, є недостатніми чи вже виявили свою недостатність, то вона уповноважена використовувати збройні сили для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки, за допомогою превентивних чи примусових заходів: демонстрації, блокади та інших операцій збройних сил (ст. 42, 50). Для цього держави-члени та їх групи зобов'язуються надавати у розпорядження РБ необхідні збройні сили, засоби обслуговування і дозволи на основі спеціальних угод (ст. 43, 46–49).

У підпорядкуванні РБ діють такі допоміжні органи у сфері миротворчої діяльності: Військово-штабний Комітет, Комісія з миробудівництва, постійні комітети і спеціальні органи, комітети із санкцій, міжнародні кримінальні трибунали, операції ООН з підтримання миру та політичні місії [11; 5, с. 13].

Особливості складу і процедури ухвалення рішень ключового органу ООН – Ради Безпеки, зокрема, і у сфері миротворчої діяльності, є предметом інтересів і різних позицій держав-членів цієї організації та постійної дискусії. Необхідність реформи РБ визнана, зокрема, у Резолюції ГА № 48/26 від 3 грудня 1993 р., якою передбачено заснування Робочої групи відкритого складу для розгляду всіх аспектів питання про розширення членського складу РБ та інших питань, що стосуються РБ, та у заяві глав держав та урядів на Всесвітньому саміті 2005 р. [5, с. 3–4, 15].

Пізніші документи ООН підтверджували, уточнювали й інтерпретували положення Статуту ООН щодо повноважень РБ.

Декларація про недопущення і усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і про роль ООН у цій сфері 1988 р. пропонувала РБ ООН для недопущення чи вирішення конфліктів періодично проводити засідання на високому рівні, доручати підготовку доповідей Генеральному секретарю, проводити консультації з метою вивчення ситуації та нагляду за нею (зокрема, доручати це Генеральному секретарю або головуючому в РБ), звертатися до зацікавлених держав із закликом не допускати загострення ситуації, направляти на ранній стадії конфлікту місії із встановлення фактів чи місії добрих послуг, спостерігачів, операції з підтримання миру «як засобу попередження подальшого загострення спору чи ситуації у відповідних сферах»,

підтримувати відповідні зусилля в рамках регіональних угод та органів, рекомендувати зацікавленим державам процедури та методи вирішення спорів та врегулювання ситуацій, запитувати консультативні висновки Міжнародного Суду [6].

У «Доповіді Брахімі» 2000 р. зазначалося, що за своїми цілями та засобами мандати РБ мають бути чіткими й прозорими, спиратися на згоду членів РБ – в іншому випадку відповідні рішення має бути відкладено. Визначалися вимоги до розгляду в РБ звернень держав щодо проведення миротворчих операцій, уточнювалися особливості процедури ухвалення відповідних рішень РБ [7].

«Декларація про спільні зобов'язання щодо миротворчих операцій ООН» 2018 р. [13] (ще не набула офіційного характеру) так само рекомендує більш чіткі миротворчі мандати РБ, звуження кількості прописаних у них завдань, їх відповідність наявним ресурсам. Також документ наполягає на необхідності при ухваленні рішень у РБ консультацій з країнами-контрибуторами, Секретаріатом, приймаючою країною.

Генеральна Асамблея ООН у Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. була визначена як головний дорадчий, такий, що формує політику, і представницький орган ООН [8]. За ініціативою будь-якої держави ГА має право обговорювати будь-які питання у межах Статуту чи такі, що стосуються повноважень будь-якого органу ООН, крім тих питань, що вже перебувають на розгляді Ради Безпеки й мають перспективу ефективного вирішення цим органом, та давати рекомендації державам-членам та/чи Раді Безпеки, зокрема, і щодо мирного врегулювання конфліктних ситуацій (ст. 10, 12, 14, 35); при цьому питання підтримання міжнародного миру та безпеки ГА має до чи після обговорення передавати на розгляд РБ (ст. 11) [див. також: 3, с. 11].

Окрім того, ГА розглядає і затверджує бюджет ООН загалом та його спеціалізованих установ, встановлює внески держав-членів для його наповнення (ст. 17). Ставки внесків розраховуються за спеціальною формулою, що враховує економічний стан держави, при цьому на постійних членів Ради Безпеки покладається більшість витрат. Бюджет операцій з підтримання миру ООН на 2016–2017 фінансовий рік становив 7,87 млрд. дол. США. Він скоротився на 0,4 % порівняно з 2015–2016 р. Також багато країн добровільно надають додаткові ресурси понад визначену для них ставку. Бюджет кожної операції розраховується на основі її мандату [11].

Для ухвалення «важливих рішень» ГА потрібно дві третини голосів держав-членів, що взяли участь у голосуванні; до таких рішень віднесено, зокрема, рекомендації з підтримання міжнародного миру й безпеки, призупинення прав і привілеїв держав-членів, виключення їх з ООН, бюджетні питання та ін. (ст. 18).

Генеральна Асамблея здійснює контроль за миротворчою діяльністю ООН через Спеціальний комітет з операцій щодо підтримання миру. Останній звітує перед Четвертим комітетом ГА (спеціальні політичні питання і питання деколонізації) про кожну миротворчу операцію [11].

Також ст. 5 Статуту ООН передбачає можливість запровадження ГА обмежень для держав, проти яких РБ запровадила дії превентивного чи примусового характеру, за рекомендацією РБ, у вигляді призупинення здійснення прав і привілеїв країни-члена, але ці обмеження може бути скасовано рішенням РБ. За рекомендацією РБ країна-член ООН, що систематично порушує принципи Статуту ООН, може бути виключена з ООН ГА за рекомендацією РБ (ст. 6 Статуту ООН).

Слід вказати на статистику, що дещо уточнює реальну роль РБ і ГА ООН у сфері миротворчості. За перші сорок років існування ООН (1945–1984 рр.) майже 21 % конфліктів, які ООН намагалася вирішити, розглядалися виключно ГА, понад 50 % – РБ, 24 % розглянуто обома органами [2, с. 41].

Правове регулювання повноважень і діяльності ГА суттєво розвивалося в пізніших документах ООН. Зокрема, вже згадані застереження у ст. 12, 24 і 25 щодо швидкості й ефективності роботи РБ були розвинені й конкретизовані у Резолюції 377 (V) «Єдність заради миру» ГА від 3 листопада 1950 р., що передбачила право останньої розглядати питання в тому випадку, якщо РБ не може виконати свої обов'язки через суперечки постійних членів. Її положення стосуються усіх випадків, коли є підстави припускати загрозу миру, порушення миру чи акт агресії. Генеральна Асамблея може розглядати такі питання й ухвалювати рекомендації державам-членам щодо колективних заходів з метою підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки [12]. Щоправда, посилення на цю Резолюцію було зроблено лише при створенні Перших надзвичайних збройних сил ООН на Близькому Сході у 1956 р., але вона фактично була засто-

сована при взятті ГА під свій контроль операції ООН у Конго в 1960 р., уповноваженні миротворчих зусиль під час Фолклендської війни та в низці інших ситуацій, скликанні надзвичайних і спеціальних сесій ГА [2, с. 19].

Декларація про недопущення і усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, й про роль ООН у цій сфері 1988 р. рекомендувала ГА обговорювати спори та ситуації, ухвалювати рекомендації, підтримувати зусилля в межах регіональних угод та органів, використовувати свої можливості для встановлення фактів, запитувати консультативні висновки Міжнародного Суду [6].

Генеральний секретар ООН є головною адміністративною посадовою особою ООН (ст. 97 Статуту ООН) [див. також: 8]. Він має право інформувати Раду Безпеки щодо питань, які можуть загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки (ст. 99 Статуту ООН). Але насправді його роль у сфері миротворчої діяльності ширша. Зокрема, він обов'язково бере участь у засіданнях РБ (ст. 98), може скликати останню (резолюція РБ № 143 1960 р. та ін.), на основі його доповіді Консультативний комітет з адміністративних і бюджетних питань готує проекти бюджетних рішень, зокрема бюджети миротворчих операцій, і подає на затвердження П'ятому комітету Генеральної Асамблеї [11; 10, с. 51, 53]. В окремих випадках за рішенням РБ Генеральному секретарю може бути доручено надати сторонам спору добрі послуги для вирішення останнього [10, с. 56].

Розширене розуміння повноважень і діяльності Генерального секретаря згідно із Статутом ООН представлено в пізніших документах цієї організації. На необхідності посилення ролі Генерального секретаря у сфері миротворчої діяльності було зроблено наголос в ухваленій ГА Манільській декларації 1982 р. [2, с. 31]. У Декларації про недопущення і усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і про роль ООН у цій сфері 1988 р. та Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. зазначалося, що Генеральний секретар, у разі безпосереднього звернення держав до нього щодо спорів та ситуацій, може пропонувати їм засоби мирного вирішення спорів, свої добрі послуги та інші передбачені для нього засоби, в тому числі встановлення фактів, направлення представника чи місії для цього, звертатися до РБ ООН, підтримувати зусилля у рамках регіональних угод та органів, вживати інші «належні заходи» [6; 8].

У «Доповіді Брахімі» 2000 р. було запропоновано суттєво посилити повноваження виконавчої вертикалі ООН на чолі з Генеральним секретарем: резолюція РБ щодо здійснення миротворчої операції має ухвалюватися на основі перевірки Секретаріатом ООН відповідності заявки держави заявленим вимогам, розгляду підготованих Секретаріатом розрахунків щодо кількості персоналу операції та необхідних ресурсів, після одержання Генеральним секретарем від держав-контрибуторів згоди на виділення необхідного військового та іншого персоналу [7].

У доповіді Генерального секретаря «Реорганізація компонента миру і безпеки ООН» 2017 р. йшлося про ініціювання реформи з метою об'єднання зусиль структур ООН і більш ефективної роботи Секретаріату та створення під керівництвом помічника Генерального секретаря єдиної політичної і оперативної структури, наділеної регіональними обов'язками у сфері миротворчості. Ці пропозиції підтверджено у доповіді Генерального секретаря «Мирне будівництво і збереження миру» 2018 р., прийнятій до відома ГА і РБ, де також вказано, що миротворчі операції може бути ініційовано, серед інших, регіональними координаторами-резидентами ООН, підпорядкованими помічнику Генерального секретаря з підтримки мирного будівництва, на основі аналізу ситуації на місцях; ці самі координатори-резиденти мають забезпечувати взаємодію країн групи з операціями на користь миру; усе це об'єднується ідеєю децентралізації процесу ухвалення рішень в ООН [9]. Ідею підвищення ролі Генерального секретаря у процесі ухвалення та імплементації рішень у сфері миротворчої діяльності відображено і в «Декларації про спільні зобов'язання щодо миротворчих операцій ООН» 2018 р. [13].

На практиці механізм ухвалення рішень може виглядати так. Перед ухваленням рішення Ради Безпеки щодо нової миротворчої місії зазвичай проводиться серія консультацій, в яких беруть участь: усі відповідні органи і агенції ООН; уряд країни, що приймає місію, та місцеві чинники врегулювання конфлікту; держави-члени, зокрема зацікавлені та ті, що можуть надати військовий і поліцейський контингент для операції; регіональні та інші міждержавні організації; інші ключові зовнішні партнери. Якщо умови дозволяють, то Секретаріат ООН за рішенням Генерального секретаря спрямовує до відповідної країни місію з технічної оцінки. На основі її висновків та рекомендацій Генера-

льний секретар готує доповідь для РБ, в якій пропонує можливі варіанти миротворчої місії та попередні фінансові розрахунки. РБ ухвалює резолюцію, де визначено мандат, масштаби, завдання операції. Потім ГА затверджує бюджет і ресурси операції. Зазвичай Генеральний секретар затверджує керівника операції (він же – спеціальний представник Генерального секретаря). Керівник операції підзвітний заступнику Генерального секретаря з операцій щодо підтримання миру. Також Генеральний секретар призначає командувача силами операції, комісара поліції, старший цивільний персонал. Департамент миротворчих операцій і Департамент польової підтримки ООН комплектують цивільний персонал. Вони ж під керівництвом керівника операції планують останню. Зазвичай у Центральних установах ООН для її координації створюється спільна робоча група з департаментів, фондів і програм ООН. Після цього відбувається розгортання операції. Генеральний секретар регулярно звітує перед РБ про її перебіг, а вона може оновлювати і коригувати мандат операції [11].

Висновки. Отже, згідно із Статутом ООН за підтримання міжнародного миру й безпеки відповідальна Рада Безпеки (повноваження у межах розділів VI, VII, VIII, XII). Серед її повноважень – розслідування міжнародних ситуацій на предмет загрози міжнародному миру та безпеці (ст. 34); визначення загрози миру, порушення миру чи акту агресії (ст. 39); визначення тимчасових заходів і вимагання їх дотримання сторонами конфлікту (ст. 40); ухвалення рішень щодо мирного розв'язання спорів і дій з відновлення та підтримання міжнародного миру та безпеки (Розділи VI, VII), залучення до здійснення таких дій регіональних організацій (Розділ VIII).

Ухвалення рішень (окрім процедурних) у Раді Безпеки вимагає солідарного голосування усіх її п'яти постійних і не менше чотирьох непостійних членів (загалом – принаймні 9 з 15). Будь-яка держава – постійний член РБ ООН може накласти вето на проект рішення цього органу чи на сам розгляд того чи іншого питання загалом. Такі статутні вимоги, зважаючи на відмінності інтересів і позицій постійних членів, суттєво обмежують коло розглядуваних РБ ООН питань і зменшують можливості ухвалення рішень.

Існують певні статутні норми, спрямовані на подолання цих обмежень. Зокрема, сторона, що бере участь у певному міжнародному спорі чи конфлікті, має утримуватися від участі у голосуванні з питань щодо цього спору в РБ ООН (ст. 27). Крім того, РБ має брати до уваги при розгляді питання у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки рекомендації Генеральної Асамблеї ООН, надані їй до початку розгляду питання (ст. 11). Окрім того, Рада Безпеки, згідно із ст. 24, має ухвалювати рішення у цій сфері швидко й ефективно. Але механізму забезпечення виконання цих положень у Статуті ООН не передбачено.

Статутні повноваження ГА ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки є насамперед рекомендаційними, вона може обговорювати будь-яке питання, яке ще не перебуває на розгляді РБ ООН, і давати рекомендації державам-членам ООН та Раді Безпеки, а потім передавати такі питання на розгляд РБ ООН. Для ухвалення відповідних рішень у ГА ООН необхідне позитивне голосування двох третин держав-членів, які взяли участь у голосуванні. Генеральний секретар ООН очолює виконавчу вертикаль Організації.

Водночас пізніші акти ООН передбачають розширювальне тлумачення положень Статуту ООН щодо повноважень Генеральної Асамблеї та Генерального секретаря. Зокрема, згідно з Резолюцією ГА № 377 (V) «Єдність заради миру» 1950 р., передбачено можливість ухвалення ГА рішень у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки в ситуації, коли РБ не може ухвалити рішення через відмінності позицій постійних членів, але такі рішення мають характер рекомендацій державам-членам щодо вжиття колективних заходів. Згідно з Підсумковим документом Всесвітнього саміту 2005 р. та іншими актами, Генеральний секретар може пропонувати державам-членам засоби мирного розв'язання спорів, свої добрі послуги, направляти місії щодо встановлення фактів, підтримувати зусилля у рамках регіональних угод та органів. Насправді ж роль Генерального секретаря є значно вищою – підпорядковані йому структури ООН готують проекти резолюцій РБ з мандатами миротворчих операцій, а також бюджетні резолюції щодо фінансування таких операцій, керують проведенням останніх.

Бібліографічні посилання

1. Бані-Насер Ф. Миротворчі операції ООН: теорія і практика. *Проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 10–11.
2. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. Київ: Либідь, 1995.

3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря. A/47/277. S/24111. 2 July 1992. URL: www.un.org
4. Временные правила процедуры Совета Безопасности 1946 г. с позднейшими поправками. URL: <http://www.un.org/ru/sc/about/rules/index.shtml>
5. Годованик Є.В. Рада Безпеки ООН: міжнародно-правовий статус та актуальні проблеми реформування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011.
6. Декларация о предотвращении и устранении споров и ситуаций, которые могут угрожать международному миру и безопасности, и о роли ООН в этой области. Принята резолюцией 43/51 Генеральной Ассамблеи ООН от 5 декабря 1988 года. URL: www.un.org
7. Доклад Группы по операциям ООН в пользу мира. A/55/305-S/2000/809. URL: www.un.org
8. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 года. Принят резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи от 16 сентября 2005 г. URL: www.un.org
9. Миростроительство и сохранение мира. Доклад Генерального секретаря. Представлен Генеральной Ассамблее и Совету Безопасности ООН. A/72/707-S/2018/43 от 18 января 2018 г. URL: www.un.org
10. Новик Д.Г., Плотников В.А. Дискуссия о реализации возможностей воздействия Генерального секретаря на процесс принятия решений Совета Безопасности ООН. *Вестник МГИМО*. 2016. № 6 (51).
11. Офіційний сайт ООН. URL: www.un.org
12. Резолюция 377 (V) Генеральной Ассамблеи ООН "Единство в пользу мира" от 3 ноября 1950 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_600
13. Declaration of Shared Commitments on UN Peacekeeping Operations. URL: www.un.org

Надійшла до редакції 18.12.2018

SUMMARY

Kresin O.V. The UN decision-making mechanisms in peacekeeping. The article analyzes the statutory powers of the UN bodies in the field of peacekeeping activity, as well as the subsequent acts of this organization, which specify the clarification and interpretation of these powers. On this basis, the author reproduces a functional model for the adoption of appropriate decisions in UN.

The Security Council is responsible under the UN Charter for the maintenance of international peace and security. Decision-making (other than procedural) in the Security Council requires a joint vote of all its five permanent and at least four non-permanent members (in general, at least 9 out of 15). Any state, a permanent member of the UN Security Council, may veto a draft decision of this body or the consideration of one or another issue in its entirety. Such statutory requirements, having regard to the differences in the interests and positions of permanent members, significantly limit the scope of the issues under consideration by the UN Security Council and reduce the possibilities for making decisions.

There are certain statutory norms aimed at overcoming these restrictions. In particular, a state participating in a particular international dispute or conflict should refrain from voting on issues related to this dispute in the UN Security Council. In addition, the SC should take into account when considering the issue of maintaining international peace and security recommendations of the General Assembly of the UN, given to it before the consideration of the issue. In addition, the SC should make decisions in this area quickly and efficiently. But the mechanism for ensuring the implementation of these provisions is not provided in the UN Charter.

The statutory powers of the UN General Assembly in the field of maintaining international peace and security are, above all, advisable, it can discuss any issue that is not yet under consideration by the SC and make recommendations to the member states of the UN and the SC, and then pass on such issues for consideration of SC.

At the same time, the later UN acts provide for an expanded interpretation of the provisions of the UN Charter on the powers of the GA and the Secretary-General. In particular, it is foreseen the possibility of GA decision-making in the field of maintaining international peace and security in a situation where the SC is not able to make decisions due to differences in the positions of permanent members, but such decisions have the character of recommendations to member states on collective action. The Secretary-General may offer member states the means of peaceful settlement of disputes, his good offices, send fact-finding missions, support efforts under regional agreements and bodies. In fact, the role of the Secretary-General is much higher: UN bodies under his command prepare draft resolutions of the SC on the mandates of peacekeeping operations, as well as budget resolutions on the financing of such operations, directing the latter.

Keywords: *international organizations, United Nations, peacekeeping, peacekeeping activities.*

УДК 340

Кучук А.М. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-12-16

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАХІДНИХ ПРАВНИЧИХ КОНЦЕПТІВ: ЛЮДСЬКІ ПРАВА

Акцентовано увагу на необхідності перманентного дослідження стану упровадження західних правничих концептів у національну систему права. Зазначено, що важливими цінностями західної правової традиції є людські права, верховенство права і конституційна демократія. Проаналізовано стан імплементації західної теорії людських прав у національну систему права. Наголошено на необхідності слідування обраному вектору соціального розвитку, не намагаючись поєднати непослужані теорії.

Ключові слова: вертикальність людських прав, загальне благо, людська гідність, людські права, права підозрюваного.

Постановка проблеми. Будь-який суспільний устрій ґрунтується на певних ідеологічних засадах, має певне філософське обґрунтування, пізнання яких є епістемологічним засобом розуміння відповідного суспільства та процесів, що відбуваються у ньому. Обрані Українською державою як напрям подальшого розвитку розбудова правової держави та інтеграція у європейську спільноту, зважаючи на радянську «спадщину», зумовлюють необхідність переосмислення (точніше, кардинальної зміни) ідеології. Тому сучасний транзитивний етап розвитку української державності вимагає перманентного аналізу стану реформування у контексті відходу від радянських традицій та імплементації західних цінностей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На сьогодні в Україні відсутні комплексні системні дослідження стану імплементації цінностей західної правової традиції (зокрема, маємо на увазі правові цінності та національну систему права). Наявна правнича література висвітлює окремі аспекти цієї проблематики, при цьому значна її частина не містить детального аналізу і критичного сприйняття предмету дослідження.

Водночас значним внеском у розроблення окресленої проблематики є дослідження таких вітчизняних учених як С. Головатий (відомою є його праця «Верховенство права», у якій системно і послідовно викладено доктрину верховенства права та проаналізовано стан її упровадження в Україні. Важливою є і дескрипція автором термінології, що дозволяє адекватно відобразити зміст пізнаваного явища; частину обґрунтованих С. Головатим положень покладено в основу іншої праці – «Про людські права», що є на сьогодні чи не єдиною працею, в якій знайшло відображення саме європейське розуміння людських прав та критично оцінено напрацювання вітчизняної юридичної науки у цій сфері), М. Козюбра (висвітлення методології правничої науки загалом та методологічних засад пізнання права та прав людини з акцентуванням уваги на необхідності доповнення раціональних засобів правової гносеології іншими, що зумовлено природою права, яке «est ars boni et aequi»), О. Мінченко (мова як фактор неуніверсальності права, право як відображення культури соціуму та необхідність відходу від розуміння права як прескриптивного тексту), М. Савчин (сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму; автор, виходячи саме із основоположних цінностей і принципів, висвітлює зміну акцентів у діяльності органів публічної влади [1]), С. Шевчук (конституційна демократія як основа поступального розвитку соціуму та необхідність її імплементації у національну систему права; іманентність імпліцитності тексту Конституції, яка є не стільки нормативно-правовим актом, скільки актом установчої влади народу).

© Кучук А.М., 2018

Означені автори досліджували аксіологічні складові західної традиції права та ступінь їх імплементації у національну систему права. Однак проблема системного висвітлення окресленої проблематики залишається нерозв'язаною.

Тому метою цієї роботи є акцентування уваги правової спільноти на необхідності подальшого відходу від радянського концепту прав людини у контексті імплементації західного дискурсу людських прав.

Виклад основного матеріалу. У преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй зазначено, що народи Об'єднаних Націй сповнені рішучості утвердити віру в права людини, в гідність і цінність людини, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй [2].

Відповідно до ст. 3 Статуту Ради Європи, кожен член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод усіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради, визначеної у главі I [3].

Преамбула Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод також містить положення, в яких указується на засадничі положення аксіологічного змісту: «Беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод, знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать» [4].

Як бачимо, важливими цінностями західної правової традиції є людські права та верховенство права, а також конституційна демократія. Ці цінності не визнавались як такі у межах радянської системи права. У цьому контексті не можна не згадати як відбувалось у 1948 році прийняття Загальної декларації прав людини. Так, «за» її прийняття проголосувало 48 держав, однак, були й держави, які утримались. Це, зокрема, Білоруська РСР, Південно-Африканська Республіка, Польща, Саудівська Аравія, СРСР, УРСР, Чехословаччина, Югославія. У цілому такі результати є цілком прогнозованими. Щодо Саудівської Аравії та Південно-Африканської Республіки їх несприйняття означеного міжнародного документа цілком зрозуміле і виходить за межі предмета цього дослідження, тому звернемо увагу на інші держави «радянського блоку». Виступаючи з приводу прийняття Загальної декларації прав людини, А.Я. Вишинський зауважив: «Нас не можна збити з нашої позиції демагогічними криками і схлипуваннями про те, що не можна, мовляв, обмежувати людську свободу, права людини. Ні – можна, якщо ця свобода використовується на шкоду суспільному благу, інтересам народу» [5].

Тож важливим завданням є з'ясування того, наскільки українське суспільство сприйняло та імплементувало аксіологічні концепти західної культури.

Першою важливою цінністю західної правової традиції є людські права та, відповідно, людська гідність. Без другої не може бути мови про першу. Визнання гідності кожної людини зумовлює визнання наявності у людини невід'ємних і непорушних прав. Саме тому основною соціальною цінністю є людина (а не колектив, як у СРСР, адже заради досягнення світлого майбутнього – формування комуністичного устрою – можна було і вважалось необхідним нехтувати навіть життям окремої людини. У цьому контексті не можна не згадати результати проведеної у межах Радянського Союзу колективізації, геноциду українського народу, масового терору, киштимську катастрофу, застосування зброї та танків до мирних зібрань 1956 року у Новоросійську та ін.).

У підручниках з теорії держави і права, у наукових публікаціях і до сьогодні часто використовується термін «загальне благо». Так, наприклад, при висвітленні питання про підходи до сутності держави указується на «загальносоціальний підхід», який протиставляється класовому і розкривається через категорію «загального блага». Однак невизначеність цього поняття, як і мала ймовірність існування самого явища, ставить під сумнів можливість його використання при вирішенні правових конфліктів. «Загальне благо» (або інтереси суспільства) – поняття невизначене і невизначуване: такої істоти як «плем'я» чи «суспільство» не існує у світі. «Плем'я» (чи «суспільство», чи «народ») – це лише множинність окремих людей. Не існує жодного блага, яке було б благом для племені загалом. Терміни «благо» і «цінність» стосуються лише живого організму, узятим окремо, а не безтілесної сукупності взаємовідносин» [6, с. 34], – зазначає Айн Ренд. При цьому автор зазначає: «Поняття «загальне благо» не має ніякого смислу, крім букваль-

ного, вузького: «сукупність того, що гарно для усіх окремих людей». Але у такому випадку воно не може слугувати моральним критерієм...» [6, с. 34]. Більш того, воно переважно зводиться до простої арифметичної дії: блага більшості. Саме тому у межах західної правової традиції застосовується принцип пропорційності, який дозволяє забезпечити права окремого індивіда, у тому числі і від більшості. Для вітчизняної системи права принцип пропорційності є новим, до недавнього часу про нього узагалі не говорили (особливо зважаючи на відсутність його текстового закріплення у нормативно-правових актах).

У цьому контексті не можна не зазначити такого. До сьогодні багато вітчизняних юристів (у тому числі і науковців) розуміють людські права як ті можливості, що надаються державою та мають бути зафіксовані у тексті нормативно-правового акта, забуваючи при цьому, що, відповідно до ч. 1 ст. 22 Конституції України, «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [7]. Принагідно зазначимо, що у тексті Конституції Федеративної Республіки Німеччини (*das Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland*) не зазначено право на освіту. Виникає питання: чи означає це, що люди, що проживають на території Німеччини, позбавлені цього права і у Німеччині відсутня освітня система? Для системи права, в якій основною цінністю є людина, її права та гідність, саме вони є основою прийняття рішень; їх формалізація у текстах нормативно-правових актів є другорядним завданням.

Крім цього, черговий раз згадаємо рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання, у якому зазначено, що право не обмежується лише законодавством, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, звичаєві норми. При цьому ключовим при визначенні у правила поведінки наявності реальної якості нормативності і, відповідно, можливості бути регулятором суспільних відносин є категорія моралі – справедливість (а закон, як зазначено у рішенні, може бути і несправедливим) [8].

До того ж в українському правовому дискурсі майже завжди мова йде про права людини, яким відповідають обов'язки людини (правам людини кореспондують обов'язки людини), хоча при цьому, знову ж таки, забувається конституційний припис, закріплений у ст. 3: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [7]. Людським правам іманентною є вертикальність: їх адресатом є держава, а не інша людина. Тому людські права і обов'язки людини є різними і непов'язаними явищами. Про взаємозв'язок прав і обов'язків учасників суспільних відносин (але права уповноваженої сторони і людські права теж є категоріями, якими позначаються різні за сутністю явища) можна вести мову лише у контексті правовідносин, але не у контексті людських прав.

Саме тому дещо незрозумілим залишається теза, що доволі часто висловлюється у наукових колах і практикуючими юристами, про превалювання прав підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) над правами потерпілого (при цьому мова йде, передусім, про кількісну перевагу). Розглядаючи цю тезу крізь призму людських прав, слід зазначити таке. Людські права належать кожній людині, вони є природними, фундаментальними і невід'ємними. Тому у цьому контексті і підозрюваний (обвинувачений, підсудний), і потерпілий мають одні й ті самі права. При цьому права підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) можуть бути обмежені (право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до особистого і сімейного життя та ін.) або навіть порушені (право на свободу та особисту недоторканність, свобода від катувань, право на повагу до особистого і сімейного життя, заборона дискримінації та ін.) (за їх порушення винні особи мають понести відповідальність). Права ж потерпілого не обмежуються і не порушуються, якщо органи публічної влади виконують свої обов'язки, зокрема, проведення ефективного розслідування. Саме держава відповідає перед потерпілим про забезпечення його прав (як і перед підозрюваним (обвинуваченим, підсудним) за забезпечення його прав).

Наявність відповідних повноважень органів публічної влади, у тому числі й можливості застосування заходів державного примусу, зумовлюють необхідність наділення підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) у межах кримінально-процесуальних відносин відповідними правами: заявляти відводи і клопотання, відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, право на захист та ін., яким відповідає обов'язок органів публічної влади (а не потерпілого). У свою чергу, повноваженням органів публічної влади відповідає

обов'язок підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) (а не потерпілого). Наголосимо, «на стороні» органів публічної влади у цьому випадку і фаховість їх працівників, і можливість застосування примусу (чого може не мати підозрюваний (обвинувачений, підсудний), який до того ж перебуває у психологічно несприятливій для нього ситуації). У кримінальному процесі передбачена не змагальність потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), а відповідного органу державної влади та підозрюваного (обвинуваченого, підсудного).

І навіть, якщо процесуальне законодавство містить значну кількість колізійних норм або прогалин, то це не питання прав потерпілого, а неефективна діяльність (або бездіяльність) суб'єктів юридичного нормотворення (які є органами публічної влади).

Тому тези, зокрема, слідчих, прокурорів, суддів про те, що підозрюваний (обвинувачений, підсудний) «має більше прав, ніж потерпілий», слід сприймати як намагання органів публічної влади перекласти на потерпілого свій обов'язок проводити ефективне розслідування та здійснювати ефективне правосуддя, позбавляючи останнього при цьому застосувати засоби державного примусу (оскільки це лише повноваження державних органів).

Наступний важливий аспект, що указує на проблеми імплементації теорії людських прав у вітчизняну систему права, є неусвідомлення українцями сутності як людських прав, так і окремих соціальних регуляторів. Показовими у цьому контексті є результати загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та за ініціативою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і громадського об'єднання «Центр інформації про права людини», які указують на те, що переважна більшість українців не поділяють погляд, що права людини є явищем, що суперечить окремим соціальним нормам, у тому числі і звичаям, традиціям. Так, близько 76 % опитаних не бачать ніякого антагонізму між людськими правами та вимогами релігії, близько 84 % вважають, що людські права цілком або майже не суперечать моралі, а близько 75 % не бачать суттєвих суперечностей із українськими традиціями [9, с. 18, 40].

Висновки. Отже, обравши для себе європейський вектор розвитку, українське суспільство має зважати на необхідність імплементації аксіологічних концептів у сфері права. Урахування національних особливостей не може повністю заперечувати, змінювати сутність відповідного явища, зокрема, людських прав, інакше це уже будуть не людські права, а щось інше. Якщо ми слідуємо традиції, то тоді не варто вести мову про людські права, а якщо імплемтуємо теорію людських прав, то необхідно змінити окремі традиції або відмовитись від них.

Бібліографічні посилання

1. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
2. Устав Организации Объединенных Наций. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Статут Ради Європи. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. 2010. № 215.
5. СССР и принятие всеобщей декларации прав человека. URL: <http://www.hrights.ru/text/b11/Chapter17.htm>.
6. Рэнд А. Апология капитализма / предисловие А. Эткинда. Москва: Новое литературное обозрение, 2003. 360 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>.
9. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.]; за заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2017. 308 с.

Надійшла до редакції 19.12.2018

SUMMARY

Kuchuk AM. Implementation of western legal concepts: human rights. The article focuses on the necessity of a permanent study of the state of introduction of the Western legal concepts into the national system of law, given that there are no comprehensive systemic studies of the state of

implementation of the values of the Western legal tradition in Ukraine nowadays.

It is noted that the important values of the Western legal tradition are human rights, the rule of law and constitutional democracy. These values were not recognized as such within the Soviet legal system.

The first important value of the Western legal tradition is human rights and, accordingly, human dignity. Without the second there can be no words about the first. Recognition of dignity of each person stipulates the recognition of the existence in a person of human inalienable and inviolable rights. That is why the main social value is the person himself / herself (and not the collective (group), as it was in the Union of Soviet Socialist Republics, because in order to achieve a bright future – the formation of a communist system – it was possible and it was considered necessary to neglect even the life of an individual). In the textbooks on the theory of state and law, in scientific publications even to this day it is often used the term “common good”

It is emphasized that “the common good” has no meaning other than the literal: “the totality of that which is good for all particular people”. But in this case it can not serve as a moral criterion. That is why, within the Western legal tradition, the principle of proportionality is used, which ensures the rights of an individual, including from the majority. For the domestic system of law, the principle of proportionality is new, and until recently it was generally not spoken about (especially considering the absence of its textual consolidation in legal acts).

Till today many domestic lawyers (including scholars) understand human rights as those opportunities that are provided by the state and must be fixed in the text of a legal act.

In the Ukrainian legal discourse, it is almost always the question is about human rights, to which correspond the responsibilities of a person. Verticality is immanent to human rights: the state is their destination, and not another person. Therefore, human rights and human responsibilities are different and unrelated phenomena.

It is emphasized on the necessity of following the chosen vector of social development, not trying to combine inconsistent theories.

Keywords: verticality of human rights, general good, human dignity, human rights, rights of a suspect.

УДК 81'33+378

Нітенко О.В. ©

доктор педагогічних наук, доцент

(Національна академія прокуратури України, м. Київ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-16-20

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто особливості іншомовної підготовки фахівців із права в провідних університетах країн Центральної, Північної та Східної Європи, що входять до Європейського простору вищої освіти; відбір університетів здійснено за їх показниками в Шанхайському рейтингу за 2018 рік. Визначено загальні тенденції іншомовної підготовки юристів на всіх циклах вищої освіти в указаних країнах: наявність бакалаврських та магістерських курсів, які викладаються іноземною, найчастіше англійською, мовою; функціонування міжнародних англійських програм із права для здобувачів вищої освіти всіх рівнів, що є найкращим стимулом для вивчення іноземної мови; надання можливості підготовки дисертації іноземною мовою.

Ключові слова: фахівці із права, іншомовна підготовка, університет, магістерська програма, тест з англійської мови.

Постановка проблеми. Протиріччя між якістю юридичної підготовки в системі вищої освіти України та сучасними потребами особистості, вимогами суспільства в умовах євроінтеграції та глобалізації породжує необхідність модернізації такої підготовки в

© Нітенко О.В., 2018

Україні з урахуванням кращого європейського досвіду.

Мета статті – виявити особливості іншомовної підготовки фахівців із права у провідних університетах Європейського простору вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження особливостей іншомовної підготовки фахівців із права, що міститься в даній статті, здійснювався відбір університетів країн Центральної, Північної та Східної Європи, які входять до Європейського простору вищої освіти; крім того, враховувалися показники цих університетів в авторитетному Шанхайському рейтингу за 2018 рік [1].

Серед розглянутих європейських країн університети Німеччини займають найвищі місця за цим рейтингом. Так, 47-е місце у світі посів Університет Хайдельберга (за національним рейтингом ФРН він посідає 1-е місце). Це найстаріший університет Німеччини, який був заснований у 1386 році. Юридичний факультет цього вищого навчального закладу є його ровесником і належить до найкращих юридичних факультетів на території Європейського Союзу [5]. На факультеті здійснюється підготовка юристів на всіх трьох рівнях: бакалаврат, магістратура, докторантура (PhD). Навчання для всіх категорій здійснюється виключно німецькою мовою, однак для здобувачів вищої освіти, які хочуть стати учасниками академічних обмінів, вимагаються знання іноземної мови (мов). Наприклад, для участі у спільній німецько-чилійській магістерській програмі «Міжнародне право», після завершення якої присуджується міжнародно визнаний ступінь «магістр права» (LL.M.), серед вимог до здобувачів зазначено володіння *іспанською та/чи англійською мовами* (для чилійських учасників – *німецькою мовою*). В Університеті Хайдельберга ця програма розпочалася в 2015 р. у рамках спільного проекту міжнародного Інституту публічного та міжнародного права Макса Планка (як підрозділу університету) й Інституту міжнародних студій Університету Чилі [5]. Метою програми є аналіз поточних і прогнозованих тенденцій в галузі міжнародного права в еру глобалізації, а також міжнародна торгівля та інвестиції, методи арбітражу й вирішення спорів у цих галузях. Тож, іншомовна підготовка стає необхідною умовою для набуття відповідних компетентностей випускниками програми.

Для магістерської програми «Права людини і насильницьке переміщення» на юридичному факультеті спеціально започатковано сучасну форму навчання – дистанційну, яка передбачає активне використання інформаційно-комунікаційних технологій. Диплом магістра надається по успішному завершенні таких курсів: 1) «Насильницьке переміщення й права людини»; 2) «Торгівля людьми»; 3) «Захист біженців»; «Захист осіб без громадянства»; «Захист внутрішньо переміщених осіб». У вимогах до здобувачів магістерського ступеня вказується рівень знань із письмової англійської мови – «добре володіння письмовою англійською мовою» (*англ.* «a good written command of English»), що є необхідним і достатнім для опанування програми.

Ще одна новітня інтегрована магістерська програма «Реструктуризація підприємств» присвячена вивченню та дослідженню як правових, так і економічних проблем, пов'язаних з кризами підприємств [5]. Оскільки неспроможність підприємств як юридичних осіб викликає завжди катастрофічні економічні та соціальні наслідки – знецінювання коштів спонсорів (донорів), борги перед постачальниками, зростання безробіття, втрати податкових коштів державою, то для своєчасного виявлення та ефективного розв'язання таких проблем потрібні висококласні фахівці з юридичною та економічною освітою, на яких наразі спостерігається зростаючий попит. І знову серед компетентностей, якими мають володіти здобувачі такого фаху, зазначається володіння англійською мовою.

Окрім підготовки магістрів, юридичний факультет Університету Хайдельберга здійснює також підготовку докторів права (Doktor der Rechtswissenschaft (Dr. iur.)). У Положенні про вступ до аспірантури юридичного факультету вказується, що «дисертація може бути написана будь-якою іншою розповсюдженою європейською мовою» [5]. Це допускається у трьох випадках: 1) якщо це виправдано предметом дослідження, 2) якщо три особи з викладацького складу за фахом погоджуються надати експертизу на таку роботу, 3) якщо викладач відповідного фаху підтверджує мову поданої дисертації як свою рідну й погоджується надати експертний висновок на дисертацію.

Поряд із постійно діючими програмами на юридичному факультеті Університету Хайдельберга за підтримки програми ЄС Еразмус постійно оновлюється перелік так званих «стипендій мобільності» [5]. Лише на 2015–2016 навчальний рік здобувачам юридичної освіти було запропоновано понад 40 (!) стипендій для навчання в університетах 19 країн світу.

Стипендії академічної мобільності в Хайдельберзькому університеті на 2015-2016 навчальний рік за програмою ERASMUS

Країна	Назва університету	Мова викладання	Кількість місць
Бельгія	Університет Льовена	Англійська, голландська	5
Естонія	Університет Таллінна	Англійська, естонська	2
Данія	Університет Копенгагена	Англійська, датська	2
Норвегія	Берген	Англійська, норвезька	5
	Осло	Англійська, норвезька	2
Греція	Університет Афін	Англійська, грецька	3
	Університет Тессалоніків	Англійська, грецька	2
Польща	Краків	Англійська, польська	3
Швеція	Лунд	Англійська, шведська	2
	Упсала	Англійська, шведська	2
Литва	Університет Вільнюса	Англійська, литовська	3
Люксембург	Університет Люксембурга	Французька	3
Нідерланди (Голландія)	Ляйден	Англійська, голландська	3
Швейцарія	Фрібург	Французька	2
	Женева	Французька	2
	Лозанна	Французька	1
	Невшатель	Французька	2
Чехія	Прага	Англійська, чеська	2
Туреччина	Університет Едітєпе	Англійська, турецька	4
	Університет Стамбула	Англійська, турецька	2
Угорщина	Будапешт	Англійська, угорська	3

У таблиці наведено лише дані про країни, які пропонують стипендії двома мовами – і своєю державною, й англійською; крім того, Великобританія, Франція, Італія, Португалія й Італія запрошують на навчання, яке здійснюється тільки їх державними мовами.

Для отримання стипендій мобільності необхідно надати оригінал мовного свідоцтва Німецької служби академічних обмінів – ДААД (*нім.* Deutscher Akademischer Austauschdienst) про знання однієї із вказаних мов, виданого в мовній лабораторії філологічного факультету Університету Хайдельберга.

Слід зазначити, що, крім проектів програми Еразмус, в Університеті Хайдельберга для всіх здобувачів вищої юридичної освіти пропонуються: 1) літні школи, наприклад, в Університеті Сан Дієго (США), в Барселоні, Флоренції, Лондоні, Парижі [5]; та 2) програми університетів Монреалю (Канада), Саламанки (Іспанія), Кракова (Польща), Праги (Чехія).

В університетах країн Північної Європи також прослідковується тенденція до збільшення участі студентів юридичних факультетів у міжнародних програмах, тобто частка студентів, які задіяні в академічній мобільності. Наприклад, в авторитетному Університеті Хельсінкі (Фінляндія), який у 2018 р. посів 57 місце у світі за Шанхайським рейтингом [2], 50 % усіх освітніх програм є міжнародними. Крім того, з-поміж 2300 студентів на факультеті навчається 120 осіб з інших країн, що складає понад 5 % від загальної кількості студентів [2].

Навчання здійснюється фінською, шведською й англійською мовами. Факультет запровадив *англомовні* магістерські програми ще з 1991 р. і з того самого часу – активне навчання англійській мові своїх студентів. Наразі для здобувачів освіти всіх рівнів (бакалаврат, магістратура, аспірантура (докторантура)) тут існує великий вибір *англомовних* курсів. Разом із фінськими бакалаврським та магістерським ступенями факультет пропонує також чотири міжнародні *англомовні* магістерські програми: «Демократичні й глобалізаційні перетворення», «Економіка, держава й суспільство», «Європейські студії» та «Міжнародне ділове право й публічне міжнародне право» [2]. Докторський ступінь можна отримати, навчаючись однією з трьох мов (фінською, шведською чи англійською).

Юридичний факультет університету Хельсінкі бере участь у різних заходах для подальшого посилення міжнародного виміру в навчанні та дослідженнях і для підвищення рівня знань і навичок випускників, зокрема здатності працювати в інтернаціона-

льному та полікультурному середовищі як у Фінляндії, так і за її межами.

Дослідницькі інститути, центри провідного досвіду й інноваційні навчальні дисципліни на факультеті зумовлюють постійно зростаючу кількість іноземних докторантів і дослідників. Викладачі також задіяні в численних дослідницьких проєктах і мережах.

З точки зору студентської мобільності юридичний факультет є найбільш активним серед інших факультетів університету. Як зазначалося, на факультеті навчаються 120 іноземних студентів і близько 140 фінських студентів протягом одного або двох семестрів проходять навчання за кордоном. Факультет має 100 угод щодо студентського обміну з юридичними факультетами країн Європи, Азії та США. Завдяки двостороннім угодам студенти факультету беруть участь в обмінах з 80 університетами світу майже на всіх континентах. Факультет задіяний у проєкті Erasmus Law Networks в Європі, що сприяє міжнародній мобільності та співпраці між університетами-партнерами.

Ще однією північноєвропейською країною, університети якої посідають провідні місця в міжнародних рейтингах, є Швеція, зокрема Стокгольмський університет посів у Шанхайському рейтингу 77 місце [3]. Найбільшим юридичним факультетом у Швеції є факультет Стокгольмського університету, де навчаються близько 3500 студентів [3]. Навчання триває протягом 4,5 років і завершується отриманням ступеня магістра права (LL.M.). Факультет єдиний у Швеції, де викладаються «Право та інформаційні технології» та «Право Європейської інтеграції», причому обидві навчальні дисципліни є обов'язковими для вивчення. Стандартна програма складається з обов'язкових предметів, однак протягом останнього року студент може обрати для себе необхідні з-поміж 60 спецкурсів. Четверть цих курсів викладається *англійською мовою* й призначена як для іноземних, так і для шведських студентів.

Університет Стокгольма пропонує широке коло програм академічного обміну на кожному році навчання. Так, тут навчаються 100 іноземних студентів із університетів-партнерів з усього світу. Для них і для шведських студентів (за їх бажанням) англійською мовою викладаються 26 курсів: «Вступ до шведського права», «Конституційне право Європейського Союзу», «Право й інформаційні комунікаційні технології», «Процесуальне право ЄС», «Права людини в глобальній перспективі», «Сучасні підходи до юридичної аргументації», «Порівняльне право», «Банківське та фінансове право ЄС», «Право Європейського Союзу та управління», «Юридична реформа та міжнародні організації» та ін.

Що стосується магістерських програм, то вони всі реалізуються *англійською мовою*. Наприклад, у 2016–2017 навчальному році англійською викладалося п'ять програм: «Право навколишнього середовища», «Європейське право», «Європейське право інтелектуальної власності», «Міжнародне комерційне арбітражне право» і «Право й інформаційні технології». Під час подання заяви на участь в англомовній програмі студентів необхідно надати результати тестів з *англійської мови* TOEFL або IELTS, причому за TOEFL це мають бути 250 балів, а за IELTS – 6.0 балів. У шведських студентів підтвердженням достатнього рівня володіння англійською мовою визнається також свідоцтво про трирічне вивчення *англійської мови* в гімназіях або еквівалент докторського ступеня – «Загальна інформація».

Докторська підготовка на факультеті триває протягом чотирьох років і завершується отриманням ступеня доктора права (Doctor of Laws Degree (LL.D)). Для навчання не вимагається жодних сертифікатів про знання англійської мови, тим не менш дисертація може бути підготовлена як шведською, так і *англійською мовою*.

Найкращі показники у світових рейтингах серед університетів східноєвропейських країн, порівняно, наприклад, з Угорщиною та Польщею, має чеський Університет Карла в Празі (207 місце в Шанхайському рейтингу за 2018 р.). На юридичному факультеті університету, заснованому ще в 1348 р., здійснюється підготовка фахівців із права на всіх трьох рівнях; наразі тут здобувають освіту близько 4500 осіб [4]. Факультет пропонує серед інших такі *англомовні* магістерські програми: «Розвиток чеського права в європейському контексті», «Право інформаційних комунікаційних технологій», «Юридичне порівняння чеського та польського права», «Податкове право з перспективи європейського й чеського права», «Митне право в глобалізованому світі», «Суди з перспективи приватного міжнародного права», «Спільні іноземні суб'єкти» тощо.

Навчання за магістерською програмою «Чеська юридична система в європейському контексті» (за підтримки проєкту Еразмус) також здійснюється виключно *англійською мовою*. У рамках цієї програми здобувачі ступеня «магістр права», які, в основному, є іноземцями, можуть відвідати літні юридичні школи Університету Сан-Франциско,

Університету Майямі та Південно-Техаського юридичного коледжу. Програма є максимально наближеною до практики й передбачає такі заходи, як участь у засіданнях судів, роботу в юридичних клініках, екскурсії тощо [4]. Крім того, на факультеті здійснюється докторська підготовка юристів *англійською мовою* за трьома програмами: «Міжнародне право», «Європейське право» та «Екологічне право» [4].

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз іншомовної підготовки фахівців права у провідних університетах країн Центральної, Північної та Східної Європи дозволив виявити певні особливості такої підготовки: 1) у більшості розглянутих університетів наявні бакалаврські та магістерські курси з права, які викладаються іноземною, найчастіше англійською мовою, як правило, носіями мови; 2) в усіх проаналізованих вищих навчальних закладах існують міжнародні (англомовні) програми з права (від однієї до п'яти) для здобувачів вищої освіти всіх рівнів, що є найкращим стимулом для вивчення іноземної мови; 3) у більшості університетів на юридичних факультетах надається можливість підготовки дисертації іноземною, найчастіше англійською, мовою.

Бібліографічні посилання

1. Academic Ranking of World Universities 2018. URL: <http://www.shanghairanking.com/ARWU2018.html>.
2. Faculty of Law. URL: <https://www.helsinki.fi/en/faculty-of-law>.
3. Faculty of Law. URL: <https://www.jurfak.su.se/english>.
4. Faculty of Law. URL: <https://www.prf.cuni.cz/en>.
5. Juristische Fakultät der Universität Heidelberg. URL: <https://www.jura.uni-heidelberg.de/>.

Надійшла до редакції 14.12.2018

SUMMARY

Nitenko O.V. General trends of development external preparation of property rights in the european space of higher education. In the article the features of foreign language training for experts in law in the leading universities of Central, Northern and Eastern Europe, which are members of the European Higher Education Area; a selection of the universities is made according to their indexes at the Shanghai Ranking for 2018. The general trend of foreign language training of lawyers in all cycles of higher education in these countries are determined: the presence of Bachelor and Master courses taught in foreign, mostly English language; functioning of the international Englishlanguage programs in law (one to five) for researcher for all levels of higher education, which is the best stimulus for learning a foreign language; enable the possibility of the preparation of the thesis in foreign, typically English language. In addition, in this article is presented a detailed list of new Master's and Doctoral programs in law, functioning in these European universities. It is described a distance master program "Human Rights and Forced Displacement", which includes the study of such acute for Ukraine online courses, as "Forced Displacement and Human Rights"; "Trafficking in Persons"; "Protection of Refugees"; "Protection of Stateless Persons"; "Protection of Internally Displaced Persons" (University of Heidelberg, Germany). It is considered the latest integrated master's program "Restructuring of the Enterprises", dedicated to the study and research of legal and economic issues related to the crisis of the enterprises (ibid). Since the failure of enterprises as legal entities is always disastrous economic and social consequences – depreciation of funds of the sponsors, debts to suppliers, increasing an unemployment, the losses of tax funds by the state, for early detection and effective solution of such problems require highly trained experts with a legal and economic education, where now there is a growing demand. It is characterized the international English-language Master's programs implemented at the universities of Helsinki (Finland): "The Democracy and Global Transformations", "The Economy, the State and Society", "European Studies" and "International Business Law and Public International Law and Stockholm (Sweden)": "Law and Information Communication Technology and "Law of European Integration". It should be emphasized that the article gives specific requirements of the foreign universities on the knowledge of the researchers who wish to participate in these programs.

Keywords: *experts in law, foreign language training, university, master's program, English test.*

УДК 811.161.2'42

Поповський А.М.®

доктор філологічних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-21-23

НАРОДНОРОЗМОВНА ПРАВНИЧА ЛЕКСИКА В ОПОВІДАННІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА «ПЕРЕКОТИПОЛЕ»

Розглянуто народнорозмовну правничу лексику слобожанського діалекту, вперше уведено в тканину художньої прози, та її дискурсний потенціал у становленні української юридичної термінології.

Ключові слова: *арешт, арештант, вердикт, доказ, допит, злодій, зізнання крадіжка, обшук, суд.*

Постановка проблеми. Мета. Дослідники художньої спадщини Г.Ф. Квітки-Основ'яненка привертати здебільшого увагу до аналізу творів сентиментального та гумористичного плану і чомусь оминали оповідання «Перекотиполе», в якому порушено болюче питання моральної гідності простих людей, питання злочинності і добродійності, які є нагальними і в наш час. Більше того, письменник мав можливість безпосередньо спостерігати за правосуддям того часу, бо сам «перебував на різних адміністративних посадах – повітового предводителя дворянства (1817–1828), совісного судді (1832–1840), голови Харківської палати карного суду» [1, с. 5].

Виклад основного матеріалу. Він творчо використав широко відому в народній творчості легенду про перекотиполе, яке викрило злочин, свідком якого було лише воно. Не випадково перший прозаїк в історії української літератури обрав тему для реального відтворення тих негативних явищ, які були притаманними для тогочасного суспільства, застерігаючи про те, що всякий злочин рано чи пізно буде розкритий, бо «...є суд Божий. Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятіший, саме істинне добро, сама чистая правда. Він не потерпить, щоб яке зле діло так і минулося» [2, с. 299].

Змальовуючи будні трудового слобожанського селянства і купецтва, Квітка яскраво відтворив представників двох соціальних груп односельців в образі Дениса Лиско-туна, хитрого, підступного злодія, мошенника і душогуба та Трохима Венгера, скромного, працелюбного, чесного і віруючого селянина. Автор твору майстерно передає особливості живого народного мовлення слобожанського ареалу, використовуючи наявні живомовні одиниці судочинної лексики: *рештант, заключеніє*:

*«Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться: ведуть рештантів, і попереду їх салдати з ружжями. Приглядається Трохим – аж меж ними йде і Денис. «Доживсь честі!» – подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключеніє. Що ж Денис? Глянув бистро, бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а очі мов запалали, як кине ту милостиню геть і сказав: «Щоб було ти лучче пропав, чим мене бачити у такій нарузі!» – і пішов собі не оглядаючись [2, с. 311]. Поряд з цим Квітка-Основ'яненко вдається до широких описових картин із загальнонародними висловами, що віддзеркалюють злочинні дії правопорушників і діяльність правоохоронних органів: *почали пропадати, мати пеню, доказ, зведено, забрато, ськати, холодна, допрос писати* та ін., зміст яких розкриває у тексті:*

а) к р а д і ж к а: *«У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо три, де й більш... Далі та далі почали усе більш, усе більш кури пропадати, та вже і не стерпіло хазяйство, пішли до волості [2, с. 300];*

б) о б ш у к: «Тут вже Денис пошле парубків на хату **ськати**, а сам забира хазяйство, руки їм зв'язує, і старого, і малого – усіх шле до волості. Не знайшовши тут більш нічого, йдуть у другий двір. Там вп'ять через скільки дворів, вп'ять знайдуть де хустку, де очіпок або що таке, і усе знаходить Денис по горіцям. Мабуть, пильніші усіх **ськає**, що ніхто, окрім його, не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяйство до жодного забирають і пруть до волості, і вже повну **холодну** натирили і людей, і жінок, і дівчат, і малих дітей [2, с. 303];

в) д о п и т: «Почали їх випитувати, розпитувати, з жодного **допрос писати**. З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: «Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був. Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пішов!» Тау усі ув один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказувати. «Що з того, що знайшли на горіщі пояс чий або плахту? Може, який бездільник порався, комору викрав та порозкидав по другим дворам, щоб на нього пені хто не звів!» [2, с. 303];

г) з і з н а н н я: « – Говори, признавайся, это твоє дело? – крикнув **справник** на Дениса.

Той як затрусився і **повинився уво всім**, що як почав з курей **красти**, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальші; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по всім усюдам **крали**, та з циганами, **природженими злодіями**; як і де з ними і кого **обікрав – усе розказав**; далі – як і старця немоцного **зарівав**, надіючись у нього грішми поживиться; **усе дочиста розказав**, і як на других **пеню зводив**» [2, с. 324];

д) арешт: «Приглядається Трохим – аж меж ними (заарештованими – А.П.) йде і Денис. «Доживсь честі! – подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Побіг швиденько і подав йому, що там лучилося, **на його заключеніє** [2, с. 311].

д) звільнення з-під арешту: «Правда, – каже голова, – **випустіть людей з холодної**, вони не винуваті; може, і справді, що їм підкинута» [2, с. 304] і т.п.;

е) опис процесу досудового слідства:

Пробігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що у таким і таким місці лежить **зарізаний чоловік**; а хто? Вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих належних людей послав, щоб біля того **зарізаного калавурили** і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто нав'язуватись, або що такеє робити, або казати, то його, **як підозрительного**, узять і до волості привести. Тут же **написали лепорт до земського суду** об таким случаї, що «**скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, пр. імені і прозванію неізнаний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла**» [2: 321].

У контексті оповідання Квітки загальновідоме слово **пеня** [4, заст. Біда, горе] СУМ, VI: 117] у сполученні з дієсловами **мати**, **складати**, **зводити** формують нові фразеологічні одиниці юридичного плану та близькі до них:

1) підозра:

– На кого **маєте пеню**, скажіть: я брата рідного не пожалію, аби б по правді **доказ** був, – так сказав голова [2, с. 300];

2) провина, наклеп, поговір: – Та як ж се можна, щоб на тебе хто подумав? – казали парубки. – Се вже не знать що, коли на тебе таку **пеню складати!** [2, с. 302];

3) приховувати, замітати сліди злочину:

– Що з того, що знайшли на горіщі пояс чий або де плахту? Може, який бездільник порався, комору викрав та порозкидав вещи по другим дворам, щоб на нього **пені хто не звів!** [2, с. 303];

4) присягатись у нерозголошенні злочину:

«Повір не мені – Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду **держатись присяги** і тебе не пострікну ні у чім [2, с. 319].

Доречно використовує автор твору усталені в живому мовленні приказки, що сприймаються як вердикт судочинної справи: «Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! **Катюзі по заслугі!** Полискотав його катюга добре, і спроваджено до компанії, до товариства, **де козам роги правлять** [2, с. 325]; добирає дієслівні синоніми правового порядку: **красти** – **потягти** – **обідрати** – **пограбувати**; **попався** – **викрутився** – **вивернувся** та ін.

– Піймайте, – каже, – мені злодія, хто се у нас **краде!** Я його... я йому!.. Він в мене зогніє у холодній! [2, с. 301]. ...доглядай, сидячи біля лавки, щоб хто чого **не потяг** [2, с. 308]; ... як же побачив, що сторожі куди задивились, то тут він **потяг**, що ближче, а сам шмигнув дальше [2, с. 309]; «Та ну, кур тобі з твоїми грішми, що, мабуть,

у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще їй се розкажеш, що я дорогою мав тебе **обідрати!**» [2, с. 315]; «А ти думав, що Денис став бездільником, піде на каторгу, так отсе швидше біжиш додому розказувати про мене, що я **попався?** ...Скажи мені на милість, як ти **викрутився?** [2, с. 313]. «Де вже мені покаятись! Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі... се моє діло. Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям..., брав гроші та багатів... лавки **обікрав... вивертівся** [2, с. 318];

іменникові синоніми: **пропажа** – воровські вещи, доказчики – свідтелі, сторожі – калавурні, біда – напасть – нужда:

«Так усе **пропажа** є, а слід відведено; хто його до правди добереться [2, с. 300]. Як обіськували, так він, було, де сам **ворівські вещи** знаходив [2, с. 324]. Хоч його і під суд віддадуть, та як **доказчиків, свідтелів** нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться, і він буде прав, неначе нічого і не зробив, ніякого худа [2, с. 299]. Позамикав уже сам усі замки як слідувало, тут же із **сторожів** найняв двох, щоб від його лавки не відходили через усю ніч, і вернувся на квартиру. Тепер не ходи до лавки, щоб той бездільник не зробив тобі якого худа. Там є **калавурні** [2, с. 311]. Аж поцілував його, що відвів від нього таку **биду** і задалегідь сказав про таку **напасть** [с. 311]. «Я і сам жалкував, побачивши тебе у такій **нужді**» [2, с. 313] тощо.

Висновки. Таким чином, Квітка-Основ'яненко в оповіданні «Перекотиполе» вперше творчо використав у художній прозі своєрідний шар правничої лексики, яка побутувала в тогочасному живому народному мовленні (*калавурні, ськати, мати пеню, допрос писати, свідтель*) і традиційному діловодстві судочинства (*земський суд, каторга, справник, острог, поняті*) Слобожанщини ХІХ ст., відтворивши реальні картини життя трудового і злочинного світу місцевого населення, і сприяв утвердженню й збагаченню української юридичної термінології, яка й донині перебуває в стані її нормотворчого удосконалення в умовах суверенної України.

І хоч змінюються історичні епохи, реформуються правочинні системи, проте не зникає злочинний світ грабіжництва, жорстокості, вбивства, якими від початку існування людства й до сьогодні (смерть громадської активістки Катерини Гандзюк та ін.) не вироблено тих профілактичних засобів, щоб унеможливити будь-якого підґрунтя для розвитку цього антигуманного явища в цивілізованому світі. Ця болюча проблема була як для Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, так і для сучасного суспільства лишається важливим чинником у боротьбі з різними проявами злочинності і порушення громадського правопорядку. На жаль, у засобах масової інформації України спрацьовує констатація про здійснення злочинних фактів і послаблена увага до профілактичних заходів та удосконалення суворих дієвих законів щодо злочинців. В українському суспільстві врешті-решт усі громадяни мусять суворо дотримуватися конституційних і правових норм законодавства і нести сувору персональну відповідальність за їх порушення.

Бібліографічні посилання

1. Зубков Сергій. Перший прозаїк нової української літератури // Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Вибрані твори. Київ: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1988. 328 с.
2. Квітка-Основ'яненко Григорій. Вибране. Київ: Державне вид-во худож. літ., 1961. 527 с.
Надійшла до редакції 14.12.2018

SUMMARY

Popovskyy A.M. People's folklore legal lexicology in the story by Grigoriy Kvitka-Osnovyanenko's "Perekotypole". The article deals with colloquial vernacular legal vocabulary of Slobozhanskyi dialect, introduced into fictional prose for the first time, and its discursive potential in Ukrainian legal terminology formation.

Keywords: arrest, arrestee, verdict, evidence, interrogation, criminal, confession, theft, search, court.

УДК 124.5

Підлісний М.М. ©

кандидат філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-24-29

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ВИСОКИХ ЦІННОСТЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Проаналізовано і розглянуто місце і роль високих цінностей в історії аксіології, оскільки у сучасному світі, розколеному на блоки, класи, етноси, конфесії, немає єдиної системи цінностей, що і виражається у хаосі різних ідеологій і світоглядних орієнтацій.

У нових соціально-політичних умовах розвитку України необхідне глибоке теоретичне осмислення ціннісного фактора, який має істотний вплив на всі сфери суспільного буття. Потрібні нові підходи до аналізу ціннісної проблематики з урахуванням реального стану та динаміки ціннісних орієнтацій особистості. Цим обумовлюється актуальність обраної статті.

Ключові слова: аксіологія, цінності, ціннісна парадигма, правова свідомість, мораль, право, потреби, інтереси.

Постановка проблеми. Зацікавленість проблемою цінностей посилюється у перехідні періоди суспільного розвитку. Процес глибоких змін у житті нашого суспільства висуває пріоритетну проблему цінностей та ціннісного впливу на особистість. Ця тема непокоїть фахівців у галузі аксіології, етики та власне філософії з часів І. Канта, який сформулював свої славнозвісні питання: що я можу знати? що я маю робити? на що я можу сподіватися? Відповіді на них, особливо на останнє питання, ціннісно орієнтують людину в світі, пропонують їй панораму цілей, ідеалів, надій, тобто допомагають осмислити своє життя.

Кардинальні суспільно-політичні зміни життя українського народу в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття зумовили ціннісний розкол соціуму та сприяли наростанню кризових явищ в усіх сферах суспільного життя. Йде процес зміни ціннісної парадигми: попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, а нова ще не сформована; невиразними є найближчі аксіологічні орієнтири. В українському суспільстві особистість, і особливо це стосується молоді, знаходиться в ситуації ціннісного хаосу та невизначеності. Швидко змінюються змістові поля особистості, людина відчуває тривогу, невпевненість, невлаштованість у житті, що зумовлено значно більшою мірою ціннісною кризою, ніж економічними та соціально-політичними зрушеннями. Виникла та поглиблюється суперечність між усвідомленістю необхідності прийняття нових ціннісних орієнтирів та ідеалів розвитку суспільства й особистості, пошуку ціннісного консенсусу та наявними попередніми орієнтирами в системі ціннісних орієнтацій. Існує погребя у виробленні цілісної системи цінностей, що може служити основою соціалізації індивіда в умовах трансформації. Ця потреба особливо посилилася після політичних подій кінця 2004 – початку 2005 років, коли молодь, у першу чергу студентська, включилася в активну соціальну діяльність.

За нових умов на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію, що склалася в духовному житті, здійснити науково-теоретичний аналіз закономірностей та особливостей становлення, функціонування й розвитку системи цінностей суспільства перехідного періоду, з'ясувати можливості взаємодії цінностей та особистості у процесі її соціалізації.

У нових соціально-політичних умовах розвитку України необхідне глибоке теоретичне осмислення ціннісного фактора, який, на нашу думку, має істотний вплив на всі сфери суспільного буття. Потрібні нові підходи до аналізу ціннісної проблематики з урахуванням реального стану та динаміки ціннісних орієнтацій особистості. Цим обумовлюється актуальність обраної статті.

© Підлісний М.М., 2018

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Цінності та ціннісні орієнтації є предметом науково-філософського інтересу протягом багатьох століть. Зауважимо лише, що з ціннісної проблематики у 90-ті в країнах СНД з'явився цілий ряд праць, що заслуговують на увагу: С.Ф. Анисимов «Духовные ценности: производство и потребление» (М., 1988), Г.П. Выжлецов «Аксиология культуры» (СПб., 1996), Н. Максимов «Философия ценностей» (М., 1997), З.Л. Носенко, Н.В. Фролова «Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (психологический аспект)» (Днепропетровск, 1999), І.Ф. Кононов «Етнос: цінності, комунікація» (Луганськ, 2000); монографії: М.С. Каган «Философия культуры» (СПб., 1996), П.С. Гуревич «Философия культуры» (М., 1994), статті «Аксиология», «Ценность», «Оценка», «Идеал» в «Новой философской энциклопедии» (т. 1–4, М.: Мысль, 2000–2001), докторські дисертації: П.И. Смирнов «Ценностное основание общества» (СПб., 1994), А.Н. Панфилов «Ценностное отношение: природа и генезис» (СПб., 1994), кандидатська дисертація Т. Г. Богоришвили «Проблема объективности ценности» (Тбилиси, 1988). На особливу увагу заслуговують праці, в яких досліджувалися національні цінності.

У цьому відношенні плідною є діяльність українського філософа П.І. Гнатенка. У своїх працях 90-х рр.: «Національний характер» (Дніпропетровськ, 1992), «Національна психологія» (Дніпропетровськ, 2000) та у спільній з В.М. Павленко монографії «Ідентичність: філософський та психологічний аналіз» (Київ, 1999), – автор звертається до складної проблеми національного буття у сучасному космополітичному світі. Проблема цінності була предметом дослідження цілого ряду виконаних в Україні дисертаційних досліджень: Подольская Е.А. «Аксиологический аспект деятельности. Методологические проблемы социологического анализа» (Харьков, 1992); Костенко Н.В. «Ценности и символы в массовой коммуникации» (Киев, 1994); Кавалеров А.А. «Ціннісні орієнтації особистості в духовній культурі» (Одеса, 1996); Борисова Ю.В. «Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: соціологічний аналіз» (Харків, 2001). Однак ми вважаємо, що й досі цілий ряд аспектів, пов'язаних із вивченням ціннісної проблематики, залишається недостатньо з'ясованим.

Останнім часом з'явилося чимало нових робіт з аксіології, що свідчить про зростаючий інтерес до проблеми філософії цінностей [1].

Метою даної статті є прагнення акцентувати увагу на ролі і значенні високих цінностей в особистісному та сучасному житті.

Виклад основного матеріалу. Проблема ієрархії цінностей знайшла фундаментальну філософську розробку в працях Макса Шелера. Ідея Бога розглядалася ним як вища цінність, а любов до Бога – як вища форма любові і феноменальний акт. Становлення людини як духовної істоти є, по Шелеру, здійсненням божественного в людині, акт же любовного споглядання абсолютних цінностей є одночасним проявом божественної любові. Шелер, безперечно, має рацію – життєві цінності висвітлюють всі перспективи людського життя, епохи, суспільного устрою, нарешті, всю сукупність соціального буття.

У сучасному світі, розколеному на блоки, класи, етноси, конфесії, немає єдиної системи цінностей, що і виражається в хаосі різних ідеологій і світоглядних орієнтацій. Проте в історії духовного пошуку завжди пульсувало прагнення до обґрунтування єдиної шкали абсолютних цінностей, не залежних від епохи і емпіричної давності. Вчення Конфуція, Будди, Платона, Канта і інших мислителів наголошували на потребі приборкати індивідуалізм і плюралізм у життєвій проблематиці, обґрунтувати універсальні цінності, які служили індивідові і людству маяками в духовному самовідкритті. Особливо напружено звучить тема абсолютних цінностей у світових релігіях, зокрема у християнстві. У релігії немає і не може бути прогресу. Її догмати як духовні аксіоми дані самим Богом через пророків або Боголюдини в акті Одкровення, і люди не можуть їх довільно змінити. Цінності, пропоновані релігією, тому завжди абсолютні, апріорні і універсальні, звернені до всіх людей і епох. Може мінятися релігійне життя, але не релігійна ідея, спроба реформувати яку завжди розглядалася як ересь. Бог є вищою цінністю. І віра в Нього, служіння Йому добрими справами визначає сенс життя віруючого. Бог дав людині розум, вільну волю і безсмертну душу, і остання повинна сприймати їх як цінності нетлінні, щоб використовувати Розум для відокремлення Істини від брехні; волю – для здійснення добра і протистояння злу, а все це в сукупності – для порятунку Душі як частки Бога в собі. У християнській, і особливо в православній, традиції в якості позачасо-

вих цінностей як святі ідеали завжди розглядалися Віра, Надія і Любов. Віра в Бога і високе призначення людини як образу Божого; Надія – на порятунок; Любов – до Бога і ближнього свого. Але віра без справ мертва, тому християнство закликає творити Добро, проявляючи добротолубіє у вчинку, а не на словах, а без Любові це неможливо. Єдність Добра і Любові актуалізує Красу помислу і діяння і дозволяє побачити її на всьому тваринному світі. При цьому Розум як цінність не відкидається, хоча і постулюється примат Віри, а значить, до триєдиної абсолютної Віри-Надії-Любові додається четверта – Софія, тобто Премудрість. Чи не Христос сказав: "Полюби Господа Бога твоєю всім серцем твоїм, і усією душею твоєю, і всім розумінням твоїм" [2]. Абсолютною цінністю є і Совість як "голос Бога" в людині. Совість – внутрішня духовна сила особи, її самосуд, критерій самооцінки, що підказує людині, де грань між добром і злом, честю і безчестям, справедливістю і несправедливістю. Розум сам по собі, відібраний від Любові і Совісті, схильний до апології зла, що і мало місце у киренаїків в античності або у Маркіза де Сада і Ніцше в Новий час. Жодна релігія, а вже тим більше християнство, не перетворює зло на цінність і не виправдовує його.

На жаль, європейська цивілізація, починаючи з епохи Відродження, неухильно рухалася по шляху абсолютизації технічної потужності і матеріальних цінностей. У духовній сфері відбувалося непереможне падіння від релятивізму до нігілізму. Людина стала виробляти все технічно можливе замість того, щоб затверджувати необхідне. Ієрархія цінностей була перевернута. Не люди морально приборкали техніку, а техніка продиктувала людям свою "мораль", стала породжувати в людині потреби замість того, щоб задовольняти їх у міру людських вимог.

У світі, де панує прибуток, виробництво заради його здобуття перетворюється на мету. Тому самому служить і споживання, що штучно підігривається та переходить у надспоживання. Суспільству надспоживання вже не до абсолютних цінностей: воно, по суті, перетворюється на автоматизований хаос, впорядкований лише миттєвими і меркантильними цілями. Думати про вічне і високе ніколи. Всі біжать, не знаючи куди і навіть, і ця божевільна гонка стає нормою життя. Технічна влада над природою посилюється, але духовна влада над власною долею слабшає. Людина стає рабом споживання і засобів масової інформації, і це споживання йому нав'язують.

Якщо із соціологічної точки зору суспільство є причиною, а індивід – слідством, то з аксіологічної, тобто ціннісної, – все навпаки: особа є метою, а суспільство – засобом. Адже лише в індивідуальній творчості уяви перетворюються на ідеї, бажання – в ідеали, а необхідність – у свободу. Не випадково Н.А. Бердяєв так пристрасно спростовував антиперсоналістичні концепції людини. Вищою цінністю, стверджував він, є не маса, а особа, що розуміється як носій духовності, як спрямована до трансцендентного. Електронний етап розвитку засобів виробництва і спілкування міг сприяти розквіту людської особи, але за умови, що зміст мас-медіа служить формуванню позитивних цінностей. Цього, проте, не сталося! Масове виробництво збільшило дозу вільного часу, але людина була тут же затагнута в знеособлюючу атмосферу масового спілкування. Безперервне бомбардування всезростаючою кількістю аудіо-відеоінформації, якій піддається сучасний середньостатистичний індивід, не залишає йому часу для роздуму, критичної оцінки, будь-якої вільної рефлексії. Його внутрішнє життя пригнічується зовнішнім, особисті зусилля підміняються побутовим і соціальним комфортом, духовні шукання – конформізмом. Радіо, кіно, телебачення не розмовляють з людиною, а адресують їй. Рецептори не можуть відповісти передавачу за допомогою того самого коду і по тих самих каналах. Вимкнення апарату або вихід із залу ніяк не впливають на повідомлення, бо все одно відсутній зворотний зв'язок. Результат один: звужується семіотичне поле і, як наслідок, слабшає критичний дух індивіда, а значить, дистанція між чуттєвими й інтелектуальними вимірами в культурі, що містить високі цінності, – не долається. Індивід приречений на споживання "масової культури", не лише аморальної фактично, але антиморальної за визначенням.

Високі цінності для своєї асиміляції вимагають не ріденького "шоу" і не пасивного робота, а направлених творчих зусиль. Лише так є можливим сходження від отриманої інформації і особистого досвіду у власній позиції в сенсожиттєвій проблематиці. Акт творчості – протиотрута проти агресивного споживача, джерело життєвої насолоди, не порівнянне із споживанням речей і видовищ. Камю мав рацію: Сізіф був щасливою людиною, йому більше радості доставляв підйом каменя в гору, ніж досягнення її вершини. Лесінгу теж велику радість доставляв процес пошуку істини, ніж її отримання. На-

солода, що переживається у творчих зусиллях, є глибшою і тривалішою, ніж радість від результату. І єдиний спосіб жити по-людськи – це перетворити своє життя на креативну творчість.

Капітуляція гуманітарної культури перед сцієнтизмом мститься за себе, підсилює роботизацію людини і релятивізацію цінностей. Сумним є і той факт, що сучасна світова культура є науково-технічною культурою, цитаделлю якої є Америка. Вже одне це свідчить про збіднення релігійної ідеї і згасання культури. Гуманітарний вектор у культурі – і це треба зрозуміти! – не може вижити у світі, в якому "Бог мертвий", оскільки на такому світі слабшає присутність ідеалу, а значить, і абсолютних цінностей, атрофується духовний вимір буття і самої людини, неминуче посилюється самодостатня тілесність у таких її формах, як техніцизм, вещизм, нестримний гедонізм, всероз'їдаючий скепсис і нігілізм. Ситуація не те що важка, а безвихідно страшна, оскільки нове покоління соціалізується в цьому бездуховному плюралізмі і ніхто не знає, як і за допомогою яких механізмів воскресити Бога до культури.

Забуття вічного прирікає людину на голу повсякденність. Людина ж, на відміну від тварини або робота, повинна жити в душі, культурі і свободі. Але прийти до цього вона може лише вписавши швидкоплинність життя, повсякденність екзистенції у вічність, лише доторкнувшись до невмирущого Абсолюту. Саме у цій особливості виходити за межі даності виявляється велич і свобода людського духу. Постулювання особливого, надприродного світу – світу вічних, надіндивідуальних цінностей – істотна межа не лише релігії, але і культури взагалі. Пошуки і розкриття вічного в перехідному, абсолютного – у відносному, безкінечного – в кінцевому, – такою є ситуативна функція духовної культури. Це є визнання якоїсь іншої, апріорної реальності, цінностей і ідеалів, що перевищують інтереси і турботи смертного індивіда, вписують його життєвий світ у надприродне буття.

Така функція культури зумовлена трагічним і неусувним протиріччям між смертністю індивіда і уявним безсмертям людства. Але людина здатна вижити лише в моральному, тобто єдиній людській подобі, а моральне обличчя людини зберігається лише в тому випадку, якщо вона виходить з цінностей і орієнтирів, що виходять за рамки швидкоплинного земного життя, якщо відчуває себе виконавцем вищих, надперсональних ідеалів і цілей. Цьому якраз і навчає релігійний світогляд. Забуття, а то і агресивне заперечення абсолютних цінностей породжує практику аморалізму. Індивід збивається на шлях гедонізму з його головною установкою: "Лови момент!" – бо життя коротке і треба узяти від нього все можливе для тіла, а нічого іншого для гедоніка і немає. Зрозуміло, смерть, – безперечний факт буття – неминуче генерує песимізм і гедонізм. Лише у релігійному плані життя більше, ніж життя для тіла, і лише в релігійному плані достовірно можлива ієрархія цінностей. І якщо під гаслом "Лови момент!" затверджується у сучасному світі цинічне і чисто утилітарне ставлення до природи, до людини, якщо заперечуються моральні цінності і забуваються вищі ідеали, значить, цивілізація серйозно хвора.

Пітірім Сорокін у роботі "Криза нашого часу" підтверджує цю духовну діагностику вбивчими фактами. Ось співвідношення у відсотках релігійних і світських картин у живописі по століттях! У XI–XII століттях – 97,7 % релігійних, а 5,3 % світських; у XX столітті – 3,9 % релігійних, а 96,1 % світських. Отже, чуттєві форми мистецтва неухильно наростали і остаточно перемогли, тобто функція насолоди начисто заглушила початок духовного сходження. Число науково-технічних відкриттів має ту саму тенденцію: у XII столітті – всього 12, а в XX столітті лише з 1901 по 1908 роки – 862. Кому невідомо, що наука і техніка – феномен суто світський, прагматичний. При такому "прогресі" ерозія абсолютних цінностей була неминучою. Ось яким є, по Сорокіну, співвідношення абсолютної і відносної (тобто чуттєвої) етики щастя (гедонізм, утилітаризм, прагматизм); системи чуттєвої етики в період з 1400 по 1500 роки – 8,7 %, абсолютної – 91,3 %, з 1900 по 1920 роки – чуттєвої етики 43,0 %, а абсолютної – 57,0 %. Але з тих пір пройшло 80 років, і неважко здогадатися, що етика абсолютну зараз остаточно здала позиції етики щастя, гедонії, що розуміється.

Схожою є картина співвідношення прибічників абсолютних і релятивістських цінностей серед видатних думок. У період з 1300 по 1400 роки релятивістські цінності розділяли 20,8 %, видатних мислителів, абсолютні – 79,2 %; з 1900 по 1920 роки релятивістські цінності розділяли 48,6 %, а абсолютні – 51,4 %. І знову-таки, з тих пір багато води витекло. «Наближаючись до сучасного стану, ми приходимо в шок від того контрасту, з яким стикаємося. Мистецтво поступово стає товарним, виробленим у першу чергу

для продажу... заради редакції, споживача, розваги і задоволення, для стимуляції втомлених нервів сексуального збудження... В результаті божественні цінності мистецтва вмирають і в думці публіки. Кордон між дійсним мистецтвом і розвагою стирається; стандарти дійсного мистецтва зникають і поступово замінюються фальшивими критеріями псевдомистецтва» [3]. Ці рядки написані знаменитим професором Гарвардського університету, що народився в селі Волгоградської області. Він знав, про що писав, але у наш час (Сорокін помер в 1968 році) шок став ще глибшим, ще гострішим. Падіння мистецтва продовжувалося все століття. Якщо класичне мистецтво було спрямовано на затвердження божественних цінностей, духовно-екзистенціальних абсолютів і сенсів, авангард – на пошуки нових цінностей в трагічній обстановці духовного краху рубежу ХІХ–ХХ століть, то постмодернізм є навмисною втратою сенсів, їх «коверкання», руйнування художньої форми без жодного щирого пошуку.

З епохи в епоху, із століття в століття віддалялася людина від Бога, а культура – від божественного змісту. У ХІХ столітті Гегель оголосив мистецтво "релігією, в якій людина поклоняється самій собі". Це означало щось куди страшніше, ніж може здатися на перший погляд, бо таке визначення означало не небажання, а нездатність. Людина завжди робить своєю релігією те вище, на що вона духовно здатна. І це означає, що якщо саму себе вона вибрала предметом поклоніння, то вона не може істинно поклонятися нічому вищому і досконалішому, то вона просто не знає, не може пізнати духом своїм жодної цінності і жодної досконалості вище власних. Нічим іншим, окрім "смерті Бога" і загибелі краси, це не може закінчитися. Віднімаючи себе і своє від Бога, людина лише коротко і уявно стає паном самій собі.

"Правда в тому, що будь-яке мистецтво, будь-яка думка, всяка культура має бути релігійною. Якщо не у прямому розумінні служіння християнському церковному культу, то в строгому сенсі духовної літургичності, благоговіння перед божественними цінностями, свідомості образу і Подібності Божої є уселенська формула боголюдності. Гармонія людської особи, стрункність народжених людиною співзвуч, досконалість вимовленого нею слова – все це межі образу і Подібності Божої, збереженого на людині Творцем. Немає писаних законів краси, немає правил збереження образу і Подібності Божої, але є духовна гарантія його недоторканності і неруйнування – віра в Бога.

Той варвар, який панує сьогодні в мистецтві (я говорю, панує, хоча існує, на щастя, і інше!), лякає, але воно змусить задуматися, якщо побачити його як кінець шляху, пройденого культурою від боттічеллівських грацій через рубенсовського "Вакха" до "Авіньонських дівчат" Пікассо; від бахівських пассіонів через загибель вагнерівських богів до шенбергівського "Місячного П'єро"; від релігійної містики Екхарта і Беме через гегелівський панлогізм до смеркової культурології Шпенглера. Ця дорога не була примхою або дивацтвом. Це була чесна дорога християнської душі через богоборчество в богооставленість; шлях, повний зльотів і падінь, але перш за все – неухильно наростаючої символіки відчаю. Портрет культури християнського світу нового часу – це портрет Доріана Грея, на якому все страшніше проступали звірині межі у міру відпадання від Бога – єдиної живлячої основи всякої людяності" [4].

Коли помилковість переваг робиться конститутивною для індивіда, епохи, народу, тобто коли перестановка низького на місце високого стає звичною нормою, підриваючи тим самим об'єктивний порядок цінностей, тоді йде мова про збочення і хворобу оціночної діяльності. В історії людства періодично трапляється таке зрушення, коли великі цілі, що ще вчора додавали ясної архітектоніки життєвому простору, втрачають свою чіткість, свою привабливу силу і владу над людиною, а те, що покликане замінити ці цілі, ще не досягло очевидності і необхідної переконливості. У подібну перехідну епоху життєвий простір здається розпливчастим, хитким, розгойдується довкола індивіда, кроки якого шляхом життя теж робляться невпевненими, тому що хиткими і розмитими є сенсожиттєві точки відліку. Сама дорога, немов вислизуючи з під ніг, набуває хиткої невизначеності.

У такій ситуації знаходимося зараз не лише ми, але і людство в цілому. Відчувається зношеність традиційних цінностей в умовах світу, що ускладнюється, симптомом чого і є лавина глобальних проблем і геополітичних конфліктів. Системи цінностей, які до цих пір організували людську діяльність, втратили свою імперативність. Вони, звичайно, проголошуються, але не по них живуть, і людина втрачає ясність, по яких зірках їй жити. Все стало швидкоплинним, і в цьому потоці метушні ціннісні орієнтири втрачають своє життєве значення. Але іншого виходу немає, як тільки відновити справжню

ієрархію цінностей.

Висновки.

1. У висновку ми торкнемося такої актуальної для нашого часу проблеми як цінність правової свідомості, яка породжується певною правовою практикою і повинна її обслуговувати. У структурі правової чи юридичної свідомості зазвичай поділяють на два рівні: теоретичний та повсякденний, чи емпіричний. До першого належать різні юридичні доктрини, наприклад теорія держави та права Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Гоббса, Локка та інших, які складають предмет філософії права та орієнтують на конкретний історичний тип законотворчості. Припустимо, що філософія права Локка і Монтеस्क'є є серцевиною, яка становить ідеал про розподіл влади, стала джерелом ліберально-демократичного законодавства.

2. Цінність емпіричного рівня юридичної свідомості полягає в іншому – формувати законслухняного громадянина, який неухильно виконує правові чи юридичні норми поведінки, які закріплені у законі. Право є воля держави, зведена у ранг закону, обов'язкового для виконання.

3. Відомо, що регулятором людських відносин є мораль і право, але регулятивна функція їх виявляється і реалізується на практиці зовсім по-різному. Моральні норми формуються внаслідок особистого виховання і силою соціальної думки. Ці норми поведінки не фіксуються у законі, але гарантом їх виконання виступають звичаї, традиції, осуд оточуючих, моральні почуття, особливо такі як совість, сором, самосуд, самооцінка особистості.

4. Головна особливість правових чи юридичних норм поведінки полягає в тому, що їх виконання забезпечується примусовою силою держави, тобто права та обов'язки громадян закріплені законодавчо. При такому стані справ у якості цінностей правової чи юридичної свідомості неминуче виступають суспільний порядок, громадянські права та дотримання законів. Ці три фундаментальні цінності правосвідомості держави прагнуть впровадити у свідомість громадянам, що є завданням з метою правової чи юридичної освіти. І навпаки, порушення законності, правопорядку розцінюється як злочинна, девіантна поведінка, антицінність, карається державою.

Бібліографічні посилання

1. Підлісний М.М. Філософія цінностей: історія і сучасність / М.М. Підлісний, В.І. Шубін. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – С. 196–199.
2. Там само. – С. 7.
3. Сорокін П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокін. – М.: Политиздат, 1992. – С. 451–452.
4. Левит-Броун Б. Рама судьбы / Б. Левит-Броун. – СПб. : Алетея, 2000. – С. 161–162.

Надійшла до редакції 01.02.2018

SUMMARY

Pidlisnyy M.M. Problems of understanding high values in philosophy of law. The place and role of high values in the history of axiology are being analyzed and criticized in this article. Since the now commonly used system of values in the modern world through its split for blocks, classes, ethnic groups, confessions, these reasons cause chaos, different ideologies and philosophical orientations.

In the new socio-political conditions of Ukraine's development, a profound theoretical understanding of the value factor, which has a significant impact on all spheres of social life, is necessary. New approaches to the analysis of value problems are required taking into account the real state and dynamics of values orientations of the individual. This determines the relevance of the selected article.

Keywords: axiology, values, value paradigm, legal consciousness, morality, law, needs, interests.

УДК 341.17

Філяніна Л.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент

Біденчук Т.М.,

здобувач вищої освіти

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-30-34

ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Досліджено основні події, що передували виникненню незапланованого референдуму з його непередбаченими результатами. Досліджено причини виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу, а також її взаємовідносини із державами-учасницями ЄС після завершення процедури Brexit. Безпрецедентне рішення Великобританії стало потрясінням для всього світу. Проаналізувавши безліч думок з цього приводу, було визначено можливі наслідки після завершення процедури.

Ключові слова: дезінтеграційні процеси, Європейський Союз, євроінтеграційні процеси, Brexit.

Постановка проблеми. Brexit є беззаперечним правом держави-учасниці ЄС. «Будь-яка держава-учасниця може прийняти рішення про вихід із Союзу згідно зі своїми конституційними вимогами» [1]. Правила виходу з альянсу викладено в ст. 50 Договору про Європейський Союз (Лісабонський договір). Це єдиний законний, доступний шлях для виходу з ЄС. Рішення Великобританії є безпрецедентним, бо жодна з держав-учасниць ЄС ніколи не виходила з альянсу. Хоча деякі залежні території або напівавтономні області вдало реалізували дане право за часів існування попередника альянсу – Європейського Економічного співтовариства. Так, наприклад, Гренландія у 1985 р. проголосувала за вихід зі складу Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Наступна спроба дезінтеграції Європейського Союзу відбулась 5 червня 1975 р., коли британський уряд виніс на загальнонаціональний референдум питання про вихід із його складу. Причиною слугувало намагання уряду зменшити внески держави до бюджету ЄЕС [3]. Тоді 67,2 % виборців Британії проголосували за те, щоб залишитися в альянсі. Євроінтеграційні процеси кінця ХХ століття сприяли створенню великої кількості наднаціональних інституцій ЄС. Саме питання узгодження національних та наднаціональних інтересів, поступки частини суверенітету на користь інституцій ЄС викликали незадоволення у Великобританії [4]. Побудова взаємин ЄС та Великобританії свідчить про те, що остання увійшла до міжнародної організації перебуваючи на вершині економічного зростання, але залишається «самостійною державою із власною думкою», тим самим намагається зберегти свою самостійність від альянсу. Так, наприклад, Маргарет Тетчер писала, що відмова від фунта на користь євро призведе до утискання права Великобританії керувати власними справами й таким чином завдасть нищівного удару по її демократії [5]. Як наслідок, держава не приєдналася до найкрупніших євроінтеграційних проєктів – єврозони і Шенгенської угоди, а також відмовилась від підписання Бюджетного пакета, направлено на проведення узгоджуваної фінансової та бюджетної політики державами-учасницями ЄС.

Друга спроба Великобританії щодо виходу із складу сучасного ЄС відбулась 23 червня 2016 року. Результати даного плебісциту показали, що 51,9 % висловилися за вихід з ЄС при явці 72,2 % [11]. Проведення референдуму стало серйозним викликом для обох сторін. Вихід Великобританії із ЄС вносить суттєві корективи не тільки у стосунки держави та альянсу, але і змінює реалії сучасних міжнародних відносин, а саме може спричинити взагалі розпад Євросоюзу. Загроза втрати суверенітету стала одним із основних аргументів прихильників Brexit.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У різні

часи вивчення процесів євроінтеграційного розвитку цікавилися закордонні науковці: Д. Мітрані, Е. Хаас, С. Хоффман та інші. Ґрунтовні дослідження даної теми надали і вітчизняні науковці, а саме: А. Гладенко, С. Гончаренко, Н. Діденко, В. Копійка, А. Решетніченко, Л. Ямпольська, Н. Яковенко та інші.

Питання участі Великобританії у Європейському Союзі було досліджено у наукових розробках І. Бонтуш, М. Леонард, М. Полак, О. Олійник, Ю. Шишкова та ін.

Водночас, на нашу думку, дослідження процесу реалізації ст. 50 Лісабонського договору, тому числі виходу Великобританії зі складу ЄС, його дієвої результативності та обопільних наслідків для учасників, потребують поглибленого вивчення та формування нового погляду на інтеграційні та дезинтеграційні процеси, що відбуваються в Європейському Союзі. Все це свідчить про актуальність обраної теми.

Мета полягає у дослідженні особливостей, причин та наслідків виходу Великобританії з Європейського Союзу та перспектив їх подальшої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Найбільш цікавою темою сьогодення для всього світу є наслідки неочікуваного референдуму з виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу. За результатами плебісциту: Шотландія і Північна Ірландія, в основному, виступають за інтеграцію, натомість Англія та Уельс переважно схильні до незалежності. Тобто бізнесмени та інший контингент, який має високі доходи, не бажають виходити з ЄС, а от прості робочі, навпаки, прагнуть самостійності [19].

Аналізуючи різноманітні джерела, не можна вказати точну дату виходу Великобританії з ЄС, одні джерела свідчать, що це станеться восени 2018 року, а інші – весною 2019 року. Оскільки це уперше за всю історію існування Європейського Союзу, то неможливо зазначити точно на скільки часу затягнеться процедура. Проте можна стверджувати, що спершу сторони мають досягти відповідної угоди, а потім має пройти півроку ратифікації відповідного документа.

У зв'язку з дезинтеграцією *Великобританії з ЄС зараз розповсюдженим став термін* Brexit, що означає «вихід» [14]. Деякі експерти з Brexit стверджують, що держава чим скоріше повинна залишити Євросоюз. Мотивація дуже проста, конкретизація і визначеність стосунків держав-учасниць ЄС із альянсом. Можна із впевненістю стверджувати, що держави всього світу з цікавістю спостерігають за подальшим розвитком подій щодо ситуації з Brexit, оскільки вона є безпрецедентною. Не існує однозначного погляду щодо очікуваних наслідків для Великобританії, а також як вплине рішення останньої на інші держави та як це позначиться на політичній карті світу [14].

Для повного та всебічного розкриття теми доцільно детально розглянути причини виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу.

Так, на нашу думку, основною причиною виходу Великобританії з ЄС є бажання Туманного Альбіону відстояти свою самостійність. За результатами опитувань, опублікованих у ЗМІ, певна частка британців впевнена, що їх держава має бути членом ЄС, але з особливим статусом. Завдяки таким поглядам деякі політики підняли свою популярність напередодні виборів. Але ситуація загострилася і проявилася в процедурі Brexit [16].

Наступна причина – економічна. Більшість громадян Великобританії вважають недоцільними, що кошти Туманного Альбіону використовують на підтримку державноначків [6]. Прихильники Brexit впевнені, що без ЄС Великобританія зможе використовувати ці гроші для власного розвитку і поліпшення якості життя британців. Як би там не було, але в 2015 р. на виборах перемогла консервативна партія Девіда Кемерона, який після свого призначення на посаду прем'єр-міністра відразу почав вести переговори про особливий статус Британії у складі ЄС і йому це вдалось. Результатом 40-годинних переговорів у лютому 2016 р. стає можливість Великобританії протягом наступних 7 років не робити у повному обсязі виплати мігрантам з інших держав ЄС [12]. Але вже у червні цього самого року пройшов референдум, де майже 52 % проголосували за вихід, всупереч готовності Європейського Союзу піти на поступки [13].

Результат голосування став несподіванкою для всього світу. При цьому явка була рекордною – на референдум прийшло понад 72 % від усього населення Великобританії [19]. Багато експертів не розуміють навіщо Д. Кемерон ініціював проведення плебісциту, адже він не хотів, щоб держава виходила зі складу ЄС. Напевно, у британського прем'єра не було іншого вибору, оскільки його основним гаслом передвиборчої кампанії було – провести голосування. На нашу думку, сам Д. Кемерон не очікував такого результату. Скоріше за все, він був впевнений, що британці проголосують проти виходу Великобританії зі складу ЄС. Після такої поразки він був змушений піти у відставку.

Впевненість британців у правильності вибору посилює сьогоднішня ситуація з мігрантами [10]. Потужний потік біженців і кількість скоєних ними злочинів тільки підсилюють думку, що Великобританії поза альянсом з ЄС буде краще [7].

Найбільше побоювання у світової спільноти викликають фінансові наслідки Brexit. Ні для кого не є великим відкриттям, що Лондон – найбільший фінансовий центр Європи, а також один з найпотужніших у світі. Як пишуть українські ЗМІ про ситуацію в Британії: «За прогнозами Міністерства фінансів Великобританії, у разі позитивного результату референдуму щодо Brexit, років через 15 бюджет держави недорахується від 3,4 до 9,5 % ВВП, а це недоотримання від 20 млрд. до 45 млрд. фунтів стерлінгів у вигляді податків» [18].

Отже, наслідків референдуму довго чекати не прийшлося. Так, фунт майже відразу опустився до свого 30-річного мінімуму, втративши свої позиції на 10 % і встановивши антирекорд – найбільше падіння за один день [18]. Таких наслідків не передбачав жоден політолог. Таким чином, подібний розвиток подій може потягнути за собою відчужений обвал біржового індексу країни (FTSE) і, як результат, зниження курсу валюти – фунта стерлінгів. Також зрозуміло, що певні збитки відчують на собі різні фінансові та інвестиційні компанії, а деякі банки взагалі можуть стати банкрутами. Внаслідок такого розвитку подій Лондон може втратити статус головного фінансового центру Європи, а суттєва частина фінансових операцій буде перенесена в інші грошові столиці світу для більшої надійності. Отже, скоріш за все, це може призвести до закриття банків і банкрутства підприємств на Туманному Альбіоні та безробіття [8]. Однак оцінити і точно вказати масштаби подій поки що складно. «Робоче майбутнє» Британії залежить від рішення іноземних компаній – чи бажатимуть вони залишатися в «несвропейській» Британії або згорнуть свою діяльність до кращих часів. Ще одним важливим питанням постає спроможність Великобританії створити необхідну кількість робочих місць без допомоги ЄС.

Протягом багатьох років Лондон впевнено посідає перші позиції в рейтингах найдорожчої нерухомості в світі поряд з пентхаузами Нью-Йорка, Монако і ОАЕ. Якщо ж настане криза, то її наслідком може стати знецінення всієї нерухомості, а тому економічно не вигідно та безглуздо вкладати кошти в збиткові проекти.

Ще одним негативним наслідком такої «самостійності» стане сплата мита, бо Великобританія позбавиться найбільшого ринку міжнародної торгівлі. І нові витрати на торгівлю будуть перерозподілені на самих підприємців. Виходом із такої ситуації є укладання нового договору про вільну торгівлю.

Засоби масової інформації, виражаючи думку окремих громадян ЄС, зазначають, що Шотландія, мешканці якої переважно виступають за Євросоюз, вже заявила про свої наміри відокремлення від Великобританії у випадку її виходу зі складу ЄС шляхом проведення власного референдуму. Ця спроба не буде першою, адже Шотландія вже робила певні кроки до самостійності в 2014 р. Але на заваді виходу стали результати плебісциту – більш як половина жителів проголосували проти відокремлення [17]. Тоді порятунком став саме Євросоюз. Таким чином, коли Великобританія остаточно покине ЄС, у майбутньому слід очікувати ще один референдум за незалежність Шотландії, результати якого, на нашу думку, виглядають цілком передбачуваними.

Як і більшості держав-учасниць ЄС, членство в Євросоюзі дало британцям право вільного пересування, проживання та працевлаштування в сусідніх державах. Після виходу із альянсу їм доведеться або повертатися на батьківщину, щоб мати можливість бути поруч з рідними та близькими, або займатися своєю легалізацією на території ЄС [15]. Що ж до громадян, які приїхали працювати до Великобританії, то діятимуть ті самі правила, що і для вихідців з інших держав.

Необхідно зазначити, що Brexit Великобританії може мати негативні наслідки і для України. Так, відомо, що голос Туманного Альбіону є одним із найпотужніших у вирішенні питання російської агресії стосовно нашої держави [9]. Також слід зазначити, що Україна може втратити фінансову підтримку. Адже раніше ми могли розраховувати на матеріальну допомогу з боку ЄС, а тепер ЄС сама втрачає важливе джерело доходів і в найближчому майбутньому не стане приймати до себе «малозабезпечені» держави [18].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, доходимо **висновку**, що Brexit має значний вплив на соціальне, політичне та економічне життя не лише Великобританії, а й усієї європейської громади. Так, в економіці, зміняться підходи до розподілу бюджетних коштів. Після виходу зі складу Європейського Союзу держава не буде віддавати мільйони на розвиток альянсу, а зможе спрямувати ці кошти, наприклад, на освітній процес (це

великий плюс). Водночас, з іншого боку, для запобігання економічній кризі в державі можуть збільшити податки – чому не дуже раді будуть прості робітники. Також у державі зменшиться кількість робітників-іноземців і робочі місця дістануться громадянам саме Великобританії. Натомість, британці, які працюють в країнах ЄС, будуть змушені повернутися на батьківщину чи пройти певну процедуру легалізації на території альянсу. Варто зазначити, що заново потрібно буде налагоджувати торговельні зв'язки з іншими державами і підписувати нові договори. Оскільки після референдуму валюта Великобританії зазнала негативних змін, тому є імовірність для Лондона втратити статус головного фінансового центру Європи. Тому іноземні компанії для запобігання можливій економічній кризі можуть перевести свої філіали до інших держав. Також залишається актуальним питанням можливої втрати вартості британської нерухомості, а це ще одні фінансові збитки для Великобританії. Разом з тим не виключено, що Шотландія проведе новий референдум із виходу із Британської співдружності заради членства в Європейському Союзі. Але найголовнішим позитивним наслідком британці вважають, що через вихід з ЄС вони стануть самостійною державою.

Бібліографічні посилання

1. Договір про Європейський Союз. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Бруслик О. Окремий шлях Британії в процесі побудови і трансформації ЄС. URL: http://world.lb.ua/news/2016/01/23/326081_britaniya_ies_maybutnie_tumani_.html.
3. Деріга В.В. Характерні риси й особливості розширення ЄС. *Світова та європейська інтеграція: навч. посіб.* / за ред. Багмет М.О. Миколаїв: Вид-во МДГУ, 2008. С. 120-139.
4. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис ... д-ра політ. наук: 23.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 32 с.
5. Маргарет Тетчер. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. URL: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/30216> (26.09.2018).
6. Экономические аспекты Брекзита – Brexit economic aspects / отв. ред. А.И. Бажан и др. Москва: Ин-т Европы РАН, 2017. 102 с. (Доклады Института Европы = Reports of the Institute of Europe / Федеральное гос. бюджетное учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук; No 345 – Парал. тит. л. англ. – Авт. указаны на об. тит. л. – ISBN 978-5-98163-100-9.
7. Grevi, G. European Security and Defence Policy. The First 10 Years (1999–2009). Paris: Institute for Security Studies.
8. Бонтуш І. ЄС без Великобританії: нова форма співпраці чи розпад союзу? URL: <http://iac.org.ua/yes-bez-velikobritaniyi-nova-forma-spivpratsi-chi-rozpad-soyuzu/>.
9. Вплив позицій держав-членів на формування стратегічної відповіді ЄС на російсько-український конфлікт. URL: http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna_dumka/view/article/vpliv_pozicii_derzhav_chleniv_na_formuvannja_no/#sthash.X7MEkkR9.dpuf.
10. Гладенко А.Н. Реализация концепции межгосударственной интеграции на примере государств Европы. *Альманах международного права.* 2010. № 2. С. 152-175.
11. Гранчак Т. Brexit: результати, наслідки, прогнози. *Інформаційно-аналітичний журнал.* № 12. 2017. URL: https://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&hl=ru&dl=ru.
12. Грицяк І. Правова та інституційна основи Європейського Союзу: підручник / І. Грицяк, В. Говоруха, В. Стрельцов / за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. 620 с. (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”).
13. Сабадаш В.В., Гаврилова В.В. Економіко-інституційний аналіз наслідків дезінтеграційних процесів у Європейському Союзі. *Механізм регулювання економіки.* 2016. № 4. С. 127-137.
14. Яковюк І. В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф.*, м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С.25–29.
15. Ямпольська Л. М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973–1997 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. / Харк. нац. ун -т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2004. 20 с.
16. Сайт українських нових Espresso TV. URL: https://espreso.tv/article/2016/02/19/operaciya_brexit_chomu_brytanci_khochut_vyuytu_z_yevropy_i_chym_ce_zagrozhuje_svitu.
17. Сайт українських новин dw.com. URL: <https://www.dw.com/uk/незалежність-шотландії-як-шанс-залишитися-в-єс-попри-brexit/a-38066669>.
18. Сайт українських новин Prosto-Visa. URL: <https://prosto-visa.com.ua/uk/articles/vyhid-velykobrytaniyi-z-yes-vse-za-i-proty>.
19. Сайт український новин «Волинські новини». URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/7-naslidkiv-vykhotu-velykobrytaniyi-z-yes/>.

Надійшла до редакції 10.12.2018

SUMMARY

Filyanina L.A., Bidenchuk T.N. Disintegration processes of the European Union. The article explores the causes and preconditions of disintegration processes in the European Union. The reasons for the UK's withdrawal from the European Union, as well as its relationship with the EU Member States after the Brexit procedure has been investigated. An unprecedented UK decision has become a shock to the whole world, but Scotland does not want to leave the union and will try to stay in it, not even within the United Kingdom.

After analyzing a lot of opinions on this, the possible consequences after the completion of the procedure were identified. Most notably, the output of the UK with the EU will be transferred to such industries as foreign direct investment and the impact of migration on the British labor market.

Also, the effect of the decision is analyzed not only for Britain itself, but also for continental Europe and timeliness for Ukraine. After the British Brexit procedure is completed, our state may feel some negative consequences. This is especially true of the issue of Russian aggression and the possible loss of financial support from the United Kingdom.

Keywords: *Brexit, disintegration processes, European Union, European integration processes.*

УДК 342.1:323.2

Гоптарєв О.І. ©

аспірант

(Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-34-39

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ЯК ПРАВОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН У ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Здійснено аналіз транспарентності як правового та соціального феномена в діяльності судової влади. Визначено поняття, генезис та сутність транспарентності в діяльності судової влади. Розглянуто історичні аспекти розвитку судової влади, визначено місце транспарентності у системі судової влади. З'ясовано, що транспарентність судової влади впливає на законність та якість роботи судових органів, задовольняє насичення інформаційного порталу громадськості та зменшує ризики застосування громадського контролю.

Ключові слова: *соціальний феномен, правовий феномен, транспарентність, прозорість, відкритість, гласність, судова влада, публічна влада, судові органи, громадський контроль, громадськість, інформаційний портал, інформаційне наповнення.*

Постановка проблеми. Процеси реформування громадського життя, забезпечення прав і свобод людини, демократичного контролю за діяльністю судових органів створили нові можливості для подальшого політичного розвитку суспільства, ефективної реалізації як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного курсу держави. Проблематика актуалізується й тим, що запровадження демократичного громадського контролю є неодмінною умовою нормального функціонування будь-якої цивілізованої держави, ознакою її просування шляхом набуття якостей сучасного демократичного суспільства.

Чітке розмежування повноважень і відповідальності між органами державної влади, судової влади, правоохоронними органами, достатня відкритість для суспільства процесів обговорення та прийняття сумісних рішень, дієвий громадський контроль за ними, законодавче визначення функцій та забезпечення можливості їх виконання вважаються загальними критеріями зрілості демократичного громадського суспільства і значною мірою підвищують міжнародний авторитет країни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те, що окремі питання поняття, генезису та сутності транспарентності судової влади досліджувались науковцями, комплексних розробок на сьогодні цієї проблематики в нашій державі не проводилось. Між тим належне законодавче забезпечення є важливим чинником становлення дійсно незалежної судової влади, здатної надійно захистити права та основні свободи людини й громадянина. Усе це обумовлює актуальність теми наукової статті, оскільки транспарентність судової влади пришвидшить реформування судової влади відповідно до високих європейських стандартів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основою для проведення подальших досліджень стали наукові доробки таких національних і міжнародних вчених: О.Б. Абросімова, В.І. Анішина, О.В. Афанасьева, О.В. Білова, О.В. Бурдіна, А.К. Горбуз, В.В. Городовенко, Л.А. Грось, Ю.М. Грошевой, О.І. Єржанова, А.І. Карномазов, В.В. Король, М.В. Косюта, Д.Д. Луспеник, З.В. Макарова, В.Т. Мальяренко, І.Є. Марочкін, А.І. Марущак, О.М. Овчаренко, І.Л. Петрухін, С.В. Праскова, Н.В. Сібільова, А.В. Смірнов, С.Л. Чижков, Л.А. Шушанашвілі та ін.

Виклад основного матеріалу. Світовий та національний досвід засвідчує, що просто існування інститутів представницької демократії для формування прозорості в діяльності судових органів замало. Сьогодні необхідним є формування правового механізму, здатного забезпечити оперативний вплив громадськості на судові органи.

Встановлення дієвого демократичного громадського контролю за діяльністю судових та правоохоронних органів є надзвичайно важливим завданням для нинішнього етапу розвитку України, з огляду на необхідність реального забезпечення визначеного Конституцією статусу демократичної, соціальної, правової держави та зважаючи на задекларований її політичним керівництвом стратегічний курс на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур.

Україна є демократичною, правовою державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, ці положення безпосередньо зафіксовані в тексті Конституції нашої держави та в інших законах, які визначають, що забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Визнається і діє принцип верховенства права. Закріплено розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Названі конституційні принципи безпосередньо впливають на формування нормативно-правової бази громадянського суспільства.

Лише транспарентність у діяльності судової влади може забезпечити відкритість процесів обговорення і прийняття відповідних рішень. Транспарентність судової влади впливає на законність та якість роботи судових органів, задовольняє насичення інформаційного порталу громадськості та зменшує ризики застосування громадського контролю [2]. Демократичний громадський контроль надає необхідної легітимності і цим завоює вищий ступінь сприйняття і більшу повагу широких кіл суспільства. Значущим елементом щодо сутності демократичного контролю є усвідомлення тієї істини, що громадський контроль – це неодмінна умова нормального функціонування держави та гарант демократизації усіх державних структур.

Розуміння проблеми транспарентності в діяльності судової влади не повинно обмежуватися лише питаннями відкритості або гласності їх роботи, воно є набагато глибшим. Транспарентність у діяльності судової влади – це комплекс управлінських і контрольних заходів як з боку самого апарату судової влади, так і з боку громадськості.

Транспарентність, як ознака адміністративної та політичної комунікації між публічною владою та населенням, покликана виявляти зародження або існування негативних явищ судової влади [3].

Практика організації штучної підтримки політичних ініціатив влади і провладних політичних сил та створення громадських структур, керованих представниками виконавчої гілки влади, за умови низького рівня громадянської активності суспільства, створюють ілюзію демократичності влади та існування демократичного громадського контролю за діяльністю судової влади й фактично усувають проблему забезпечення принципу демократичної підзвітності [4].

В Україні проблемам транспарентності в діяльності судової влади та судових органів приділяється значна увага. З одного боку, це потрібно для того, щоб забезпечити контроль всенародно обраної влади за їх діяльністю та запобігти втручанням у політику, а з іншого – щоб запобігти надмірному втручанням партій у судові справи, тому що зміни влади не повинна страждати безпека держави і громадян [5].

Транспарентність у діяльності судової влади забезпечить подолання негативних наслідків, запровадить ефективний громадський контроль, наповнить інформаційний портал, підвищить стандарти діяльності судових органів.

Поняття "транспарентність" має іншомовне походження, з англійської мови слово "transparent" перекладається як прозорий, зрозумілий, явний, з французької "transparent" – прозорий. Етимологічно воно утворилось від латинських "trans" – прозорий, наскрізь та "pareo" – бути очевидним. Категорія транспарентності, як ознака адміністративної та

політичної комунікації між публічною владою та населенням, була розроблена в англо-американській соціальній науці, де прозорість перед об'єктом державного управління визначалась поняттям "transparency", а відкритість влади для участі в державному управлінні з боку членів суспільства – поняттям "openness".

У сучасній вітчизняній літературі поняття "транспарентність" змістовно поєднує у собі як "прозорість", так і "відкритість", досить часто ці терміни застосовуються як рівнозначні та вживаються поряд з поняттями "гласність" та "публічність". Найчастіше значення поняття транспарентності пов'язується з інформаційною відкритістю соціальних, економічних та політичних процесів [6].

Прозорість і відкритість мають бути взаємно узгодженими, адже не можна забезпечити стабільне управління за умов, коли високий ступінь прозорості дає можливість громадянам споглядати усі негаразди в діяльності управлінського апарату, а брак відкритості не дозволяє результативно впливати на їх усунення. Гласність – демократичний принцип, загальноправове поняття, яке характеризує:

- максимальну відкритість та правдивість у діяльності державних і громадських організацій;
- дієву та активну форму участі громадської думки у вирішенні важливих проблем країни;
- широке інформування про суспільно значущі процеси (діяльність органів представницької та виконавчої влади, судів, органів місцевого самоуправління, порядок обрання чи формування відповідних органів, обговорення законопроектів, розв'язання різних суперечливих питань, функціонування суспільних об'єднань та ін.).

В юридичній науці транспарентність розглядається як правовий інститут та правовий режим, який виникає на його основі, й утворюється, зміцнюється легітимність влади. Транспарентність – це інструмент, який налаштовує двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством [7].

Транспарентність – це засаднича властивість політичної влади, насамперед її виконавчої гілки, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю над діяльністю органів публічного адміністрування. Умови, принципи та правила використання транспарентності як інструменту демократії мають бути чітко регламентовані законодавством. Розбудова транспарентності влади сприяє вирішенню проблем відповідальності та ефективності державного управління.

Транспарентність, як соціальний феномен, характеризує вплив інформації та медіа на механізми соціальної організації, стан поінформованості (наявність повного, достатнього та достовірного знання) щодо того чи іншого виду діяльності (її об'єктів чи результатів). Нормативно-правова сфера забезпечує правове врегулювання відносин з приводу доступу до інформації та свободи висловлення думок як невід'ємних прав громадянина. Оскільки транспарентність як інформаційний процес є сукупністю відносин, які виникають навколо доступу, передачі та поширення інформації, відповідно правотворчі органи створюють норми, спрямовані на врегулювання цих відносин, ними формується відповідний правовий інститут – інститут транспарентності [8].

Держава є одним із головних суб'єктів здійснення контрольних функцій у суспільстві. Вона наділена реальними повноваженнями і має можливості для впливу на суспільство [11]. Але не треба забувати про те, що вся її діяльність повинна бути направлена на задоволення потреб громадян.

Контроль та контрольна діяльність у державі виступає, з одного боку, як інструмент, за допомогою якого виявляються неправомірні дії та здійснюється протистояння можливим відхиленням обраного курсу розвитку, а з іншого – за допомогою громадського контролю діяльність держави стає транспарентною і спрямованою на задоволення потреб громадян. Контроль та контрольна діяльність існують стільки, скільки існує саме суспільство, але і досі немає єдиної точки зору щодо визначення цього поняття.

На початку становлення державотворення вченими виділявся лише «соціальний контроль», як контроль, що забезпечує певну організацію суспільного життя, «адекватну поведінку членів суспільства». Соціальний контроль нерозривно пов'язаний із громадськістю.

У філософському енциклопедичному словнику «соціальний контроль» подається як сукупність процесів у соціальній системі (суспільстві, соціальній групі, організації тощо), за допомогою яких забезпечується дотримання певних правил діяльності, а також дотримання певних обмежень поведінки, порушення яких негативно впливає на функці-

онування системи» [12]. Також існує точка зору, що «соціальний контроль – це механізм, через який суспільство та його підрозділи (групи, організації) забезпечують дотримання певних обмежень, умов, порушення яких завдає шкоди функціонуванню соціальної системи» [13].

Соціальний контроль можна поділити на два види: громадський контроль та державний контроль.

На сучасному етапі державному контролю приділяється досить багато уваги як з боку науковців, так і з боку практиків та інших зацікавлених осіб. Але і на сьогоднішній день існує певна невизначеність у цьому питанні.

Що стосується громадського контролю, то це не менш актуальне питання, яке розглядається більш пасивно, хоча в сучасних відносинах громадськості та держави заслуговує на підвищення рівня авторитету.

Громадський контроль визначається як організаційно оформлена діяльність громадян України та їх об'єднань із контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, їх посадові особи, суб'єкти господарювання незалежно від організаційно-правових форм та форм власності, громадяни та громадські об'єднання) нормам Конституції України, законам України, іншим актам законодавства та за дотриманням ними державної дисципліни та особливо прозорості.

Головними завданнями громадського контролю є організація розгляду заяв, звернень громадян, зацікавлених у наданні їм допомоги органами громадського контролю; сприяння недопущенню або усуненню раніше допущених порушень Конституції України, законів, інших нормативних актів, державної дисципліни об'єктами громадського контролю; визначення суспільної оцінки порушень або безпеки, обумовлених здійснюванням чи запланованою діяльністю об'єктів громадського контролю; активна участь у підвищенні правової освіти населення; розвиток у громадян почуття відповідальності за стан усього суспільства [14].

Суб'єктами громадського контролю є, наприклад, всеукраїнські громадські об'єднання, їх структурні підрозділи, метою діяльності яких є організація громадського контролю у межах, визначених Конституцією та іншими законодавчими актами. Вони утворюються та здійснюють свою установчу діяльність відповідно до чинного законодавства, з урахуванням особливостей, визначених законом [15].

Для повноцінного виконання своїх завдань суб'єкти громадського контролю мають бути наділені відповідними правами, до яких слід віднести: право здійснювати громадський контроль за дотриманням Конституції України, законів та інших актів законодавства та державної дисципліни усіма об'єктами громадського контролю; здійснювати громадський контроль за виконанням державних програм суспільного розвитку та виконанням суспільно важливих рішень, прийнятих об'єктами громадського контролю; здійснювати громадський контроль за ефективним використанням державної і комунальної власності; надавати юридичну та консультаційну допомогу громадянам при підготовці конституційних звернень; вносити до об'єктів громадського контролю пропозиції про заходи щодо усунення порушень чинного законодавства; одержувати від об'єктів громадського контролю у встановленому законодавством про звернення громадян порядку інформацію, що стосується їх діяльності, крім інформації, яка є державною або комерційною таємницею; проводити громадську експертизу проблемних із точки зору відповідності праву, Конституції та законам управлінських рішень, прогнозувати їх наслідки, визначати причини негативних наслідків управлінських рішень, інформувати про висновки експертизи громадські, державні органи та органи місцевого самоврядування; проводити громадську екологічну експертизу, оприлюднювати її результати; оскаржувати неправомірні дії об'єктів громадського контролю; подавати позови до суду в інтересах громадян, їх об'єднань щодо захисту їхніх законних прав та інтересів, відшкодування збитків, заподіяних їм об'єктами громадського контролю; проводити громадську експертизу проектів законів і нормативно-правових актів щодо їх відповідності нормам українського законодавства тощо [16].

Звичайно, держава повинна мати певний вплив на розвиток основних суспільних процесів. Одним з основних джерел отримання інформації, основаним на принципі прозорості, для прийняття правильних управлінських рішень і є громадський контроль. Завдяки визначеним прийомам і методам у притаманних їй формах держава контролює і спрямовує розвиток суспільних відносин.

В юридичній науці транспарентність розглядається як правовий інститут та правовий режим, який виникає на його основі й утворюється, зміцнюється легітимність влади. Транспарентність – це інструмент, який налаштовує двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством [17].

Транспарентність – це засаднича властивість політичної влади, насамперед її виконавчої гілки, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю над діяльністю органів публічного адміністрування. Умови, принципи та правила використання транспарентності як інструменту демократії мають бути чітко регламентовані законодавством. Розбудова транспарентності судової влади сприяє вирішенню проблем відповідальності та ефективності державного управління.

Транспарентність, як соціальний феномен, характеризує вплив інформації та медіа на механізми соціальної організації, стан поінформованості (наявність повного, достатнього та достовірного знання) щодо того чи іншого виду діяльності (її об'єктів чи результатів). Нормативно-правова сфера забезпечує правове врегулювання відносин з приводу доступу до інформації та свободи висловлення думок як невід'ємних прав громадянина. Оскільки транспарентність, як інформаційний процес, є сукупністю відносин, які виникають навколо доступу, передачі та поширення інформації, відповідно правотворчі органи створюють норми, спрямовані на врегулювання цих відносин, ними формується відповідний правовий інститут – інститут транспарентності [18].

Судова практика формується з моменту розвитку цивілізованого суспільства. Ефективні судові системи існують у соціально розвинених державах, історія їх становлення є унікальною для кожної держави, а становлення судової системи як складника механізму державної влади – поступовим. Разом з еволюцією суспільства відбувалася і еволюція судової влади, тому вкрай важливим є прослідкувати цей процес становлення та розвиток транспарентності у ній.

Становлення державності на будь-якій її стадії розвитку завжди супроводжувалось конфліктними ситуаціями у суспільстві.

Висновки. Отже, відсутність транспарентності в діяльності судових органів у період розбудови громадянського суспільства призводить до негативних наслідків: закритість судових структур і масове порушення прав і свобод громадян; падіння авторитету і рівня довіри з боку населення; політизація; неефективне та нецільове використання бюджетних коштів; зловживання та корупція внаслідок залучення судових органів до економічної діяльності; незадовільний морально-психологічний стан працівників цих структур; зниження темпів проведення судової реформи.

У разі сповільнення темпів транспарентності невдоволення громадськості зростає, що призведе до застосування з її боку громадського контролю, звичайно, у законний спосіб. Розкриті положення в повному обсязі не вирішують забезпечення транспарентності і тому наукові пошуки в цій сфері мають бути продовжені.

Бібліографічні посилання

1. Тихомирова Є. Б. Транспарентність і відкритість діяльності влади та шляхи їх забезпечення в Україні / Є. Б. Тихомирова // Наукові записки. - Т. 20. Політичні науки / Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія". - К. : Видавн. дім "КМ Академія", 2002.
2. Пызина Г. В. Транспарентность исполнительной власти: сущность и механизмы реализации в современной России : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Г. В. Пызина ; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. - М., 2006.
3. Мельниченко В. І. Прозорість і відкритість публічного управління як об'єкт законодавчого регулювання / В. І. Мельниченко. - Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej5/txts/07mviozr.htm>
4. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. // Офіційний вісник України. — 2010. — № 72/1 Спеціальний випуск. — Ст. 2598).
5. Аналітична доповідь: «Контроль над правоохоронними органами в Україні» цивільний, але не демократичний // Матеріали до Міжнародного експертного семінару «Пріоритетні напрями реформування невійськового сектору безпеки України в сучасних умовах». – К., 2004. – С. 74.
6. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. -№46. – Ст.366.
7. Гололобова Ю.И. Противодействие использованию средств массовой информации в интересах преступных сообществ // Криминалистические и уголовно-правовые проблемы борьбы

с отдельными видами преступлений. – М., 2001. – С. 76-79.

8. Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Нарад з безпеки України і співробітництва в Європі 1990 р.

9. Боботов, С. В. Суд присяжних: история и современность [Текст] / С. В. Боботов, Н. Ф. Чистяков. – М.: Манускрипт, 1992. – 149 с.

10. Кашанина, Т. В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы [Текст]: учеб. пособие / Т. В. Кашанина. – М.: Юрист, 1999. – 335 с.

11. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века [Текст]: сб. текстов / сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. – М.: Худож. лит., 1978. – 464 с.

12. Клеандров, М. И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее [Текст] / М. И. Клеандров. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 600 с.

13. Батова, С. А. Судебная система России [Текст] / С. А. Батова. – М.: Дело, 2001. – 332 с.

14. Луман, Н. Социальные системы. Очерк общей теории [Текст] / Н. Луман; пер. с нем. И. Д. Газиева; под ред. Н. А. Головина. – СПб.: Наука, 2007. – 648 с.

15. Колоколов, Н. А. О праве, суде и правосудии [Текст]: избранное / Н. А. Колоколов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. – 686 с.

16. Монтескье, Ш. О духе законов [Текст] // Избранные произведения / Ш. Монтескье; под ред. М. П. Баскина. – М.: Госполитиздат, 1955. – 799 с.

17. Бентам, И. О судебных доказательствах [Текст] / И. Бентам; пер. с фр. И. Гороневича. – По изд. Дюмона. – Киев: Тип. М. П. Фрица, 1876. – 434 с.

18. Обеспечение открытости органов власти для граждан и юридических лиц / под ред. А. В. Иванченко ; Фонд «Либерал. миссия». – М., - 2007. – 327 с.

Надійшла до редакції 19.12.2018

SUMMARY

Goptarev O.I. Transparency as the legal and social phenomenon in the activity of the judicial authority The article analyzes the transparency as a legal and social phenomenon in the activity of the judiciary. There is the definition of the concept, genesis and essence of transparency in the activity of the judiciary. The historical aspects of the development of the judiciary are considered, the place of transparency in the system of the judiciary has been determined. It is revealed that the transparency of the judiciary influences the legality and quality of the work of the judiciary, satisfies the saturation of the information portal of the public and reduces the risks of the use of public control.

The author has concluded that the lack of transparency in the activity of judicial bodies during the period of civil society development leads to negative consequences: closedness of judicial structures and mass violation of citizens' rights and freedoms; the fall of authority and the level of public confidence; politicization; inefficient and misuse of budget funds; abuse and corruption as a result of the involvement of judicial authorities in economic activity; unsatisfactory moral and psychological state of employees of these structures; decrease in the pace of judicial reform.

In case of slowing the pace of transparency, public discontent will increase, which will lead to public control, of course, in a lawful way. The disclosed provisions do not fully address the provision of transparency, and therefore scientific research in this area should be continued.

Keywords: *social phenomenon, legal phenomenon, transparency, openness, transparency, judicial power, public authority, judicial bodies, public control, public, information portal, information content.*

УДК 340.12:342.5

Касьяненко Є.В. ©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-40-45

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано форми громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування і сучасні ІКТ, які використовуються в інформаційному просторі України та суттєвим чином впливають на місцеве самоврядування. Надано пропозиції стосовно їх удосконалення.

Ключові слова: соціальні мережі, громадський контроль, громадянське суспільство, інформаційні та комунікаційні технології, форми громадського контролю, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації передбачає посилення самостійності органів місцевого самоврядування відносно державної влади, що є принципом демократичного врядування. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування може здійснюватися територіальною громадою через різні форми. У світі набувають популярності форми участі громадян в управлінні місцевими справами через інформаційно-комунікаційні технології.

Впровадження електронного врядування та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дозволить активізувати громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні за рахунок оптимізації і підвищення доступу громадян до інформації, що в умовах децентралізації є необхідною умовою забезпечення верховенства права і захисту прав людини.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз використання інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування для вирішення проблем розширення можливостей громадян брати участь в управлінні муніципальними справами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження проблем інформатизації суспільства проводили такі зарубіжні науковці: Р. Барбрук, Дж. Барлоу, П. Дей, Е. Камерон, Н. Крістакіс, М. Кастельс, П. Тейлор, Дж. Фаулер, Дж. Хайтцман, Д. Шулер та ін. Забезпечення демократії через інформаційно-комунікаційні технології стали предметом дослідження зарубіжних вчених: Ч. Армстронга, Ю. Гарлана, С. Коулмана, Д. Робінсона, Е. Фелтена, Д. Шулера та ін. Проблеми впровадження електронного урядування в Україні досліджували: К. Вознюк, В. Горбулін, Н. Грицяк, О. Дубас, Н. Драгомирецька, О. Загаєцька, О. Загвойська, А. Камінська, О. Карпенко, В. Ключевський, П. Клімушин, К. Линьов, І. Лопушинський, А. Мезенцев, М. Міхальова, Л. Наливайко, Я. Олійник, Н. Павлютенко, М. Пасічник, А. Семенов, А. Семенченко, К. Синицький, О. Савченко та ін. Проте, використання ІКТ у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування не досліджено у вітчизняній науковій літературі комплексно, тому потребує додаткової уваги.

Виклад основного матеріалу. З розширенням доступу людей до соціальних мереж у світі збільшується кількість держав, які активно здійснюють залучення громадян у процес прийняття рішень. Це робиться за допомогою відкриття даних, онлайн-вих консультативних та каналів інформаційно-комунікаційних технологій [1, с. 3]. Динамічність суспільного розвитку, інформатизація суспільного життя та органів публічної влади, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює необхідність пошуку ме-

ханізмів використання інноваційних форм громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, заснованих на міжнародних стандартах.

У 2017 році індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні становив 5,62 з максимальних 10 [2]. Для порівняння – у 2015 році цей індекс становив 5,23, а в 2010 році – 4,41. За даними дослідження Інтернет-Асоціації України простежується стрімке збільшення кількості регулярних користувачів мережі Інтернет з 2004 по 2017 рік до 53 % [3]. Це свідчить хоч і не про стрімкий, але про стабільний розвиток і поширення в Україні інформаційно-комунікативних технологій, який детермінує впровадження новітніх підходів у роботі органів місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим викликає інтерес пошук способів оптимізації комунікації органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства через інформаційно-комунікаційні технології. До них науковці і практики відносять електронне врядування. В європейських державах можливості e-government і e-governance використовуються вже тривалий час, на відміну від України, де їх не впроваджено навіть частково.

ООН підтримує позицію, що технології електронної участі мають включати: електронне інформування (забезпечення участі шляхом надання громадянам публічної інформації та доступу до інформації без або за вимогою); електронне консультування (залучення громадян до обговорення державної політики та послуг); електронне прийняття рішень (розширення можливостей громадян за допомогою спільного проектування варіантів політики та спільного виробництва компонентів послуг і способів доставки) [4]. В сучасних умовах в Україні громадяни не завжди мають достатньо часу, досвіду, матеріальних ресурсів, щоб брати участь у прийнятті управлінських рішень на місцевому рівні. Часто їм бракує ініціативи і лідерства для контролю за діяльністю органів публічної влади.

Оскільки не кожен братиме участь у прийнятті рішень із рівною мірою відданості та очікуваних результатів, то мають існувати різні рівні доступу до онлайн-ових громадських спільнот: для обговорення технічних питань вироблення політики; обміну думками; формування порядку денного [5, с. 225]. Для активізації громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування необхідно забезпечити електронний механізм реалізації усіх зазначених потреб.

Участь громадян у громадському контролі за діяльністю органів місцевого самоврядування через ІКТ може бути організована не лише за рахунок ефективної технології, а й за допомогою інформаційно-просвітницької роботи за ініціативи уряду та самих органів місцевого самоврядування, а також створення сприятливої партнерської атмосфери. Досягти такого соціального ефекту можливо за умови розробки ефективної нормативно-правової основи.

До форми громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, що можуть проводитись на основі ІКТ, можна віднести, зокрема: електронні петиції, електронні консультації з громадськістю, висловлення громадської думки в режимі «онлайн», інтернет-голосування та ін. Необхідним є з'ясування змісту зазначених форм взаємодії органів місцевого самоврядування і громадян та їх ролі у проведенні громадського контролю.

За своїм змістом електронна петиція є формою колективного звернення громадян до органів місцевого самоврядування, але їй не притаманні типові для форм громадського контролю властивості. Петиція має на меті акцентувати увагу суб'єкта владних повноважень на певному важливому для територіальної громади питанні, що складає суть звернення. Але, на нашу думку, таку форму звернення варто віднести і до форм громадського контролю, оскільки зв'язок цих категорій не викликає сумнівів.

Петиція може містити вимоги, пропозиції, зауваження та бути закономірною реакцією територіальної громади на отриману інформацію, наприклад, у ході громадської експертизи, медіаконтролю чи громадського моніторингу. Перевагою електронної петиції є необхідність збору голосів на її підтримку, що дозволяє дізнатись реальні інтереси, потреби та настрої громадян.

Електронна петиція подається та розглядається в порядку, передбаченому ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 р. Законодавством передбачено можливість громадян, які подають петицію, клопотати про її розгляд на громадських слуханнях відповідної територіальної громади, а ініціатору петиції надається право представити електронну петицію на таких слуханнях. У такому разі строк розгляду електронної петиції продовжується на строк, необхідний для проведення відповідних слухань [6]. Отже, електронні петиції можуть бути і формою громадського контролю за

діяльністю органів місцевого самоврядування, і його причиною, і наслідком.

Ресурс «Електронні петиції» вже використовується на деяких офіційних веб-сайтах органів місцевого самоврядування. Проте, вони є популярним способом звернення до вищих органів державної влади та рідко використовуються як платформа взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування. Це зумовлено різними факторами, зокрема, відсутністю доступу до Інтернету в населених пунктах, браком технологій, низьким рівнем поінформованості громадян тощо.

Ще однією ефективною формою громадського контролю, що може проводитись за допомогою ІКТ, є консультації з громадськістю.

Консультації з громадськістю забезпечують громадянам не тільки доступ до публічної інформації, рішень органів публічної влади, а й можливість висловити свою думку щодо їх змісту. Консультації з громадськістю є дієвим інструментом для органів місцевого самоврядування, зокрема у формуванні стратегічного планування розвитку відповідної громади. Це забезпечує належну увагу до місцевих проблем; виявлення ресурсів громади; визначення найефективнішого використання наявних ресурсів; окреслення оптимальної перспективи розвитку місцевості на найближчий період тощо [7, с. 16]. Консультації з громадськістю проводяться у форматі обговорень та вивчення громадської думки через веб-ресурси. Саме електронні консультації з громадськістю можна визнати провідною формою громадського контролю.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (зі змінами) від 2010 р., обласні та районні державні адміністрації затвердили положення про консультації з громадськістю та створили рубрики «Консультації з громадськістю» на офіційних веб-сайтах.

Закон України «Про місцеве самоврядування» не передбачає відповідного обов'язку для органів місцевого самоврядування, тому вони розробляють ресурси і проводять електронні консультації з громадськістю за власною ініціативою. Ініціювання консультацій з громадськістю в режимі «он-лайн», контроль за роботою веб-ресурсів та врахування громадської думки має бути функцією громадських рад при органах місцевого самоврядування.

Новітнє інформаційне поле завдяки своєму обсягу та глибокому насиченню містить масу різноманітних способів передачі даних та, відповідно, посткомунікаційних каналів, за допомогою яких вони поширюються [8]. Популярним та простим у застосуванні є висловлення громадської думки в режимі «он-лайн» через форуми, портали громадського обговорення, соціальні мережі, в internet-виданнях тощо.

Така форма громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування має односторонній характер, але вона є ефективною в контексті отримання суб'єктами владних повноважень об'єктивної громадської оцінки їх діяльності. Органи місцевого самоврядування можуть дізнатися громадську думку з будь-якого конкретного питання на власному офіційному веб-сайті, або проаналізувати її в соціальних мережах.

Так, соціальні мережі стають інформаційним відбитком громадянської активності, оскільки саме цей канал комунікації використовується для поширення ідей, об'єднання однодумців у спільноти, організації заходів, координації зусиль тощо. Практично всі суспільно значущі процеси, події, явища залишають певний інформаційний відбиток у соціальних мережах. Соціальні мережі є унікальною платформою для консолідації різних груп суб'єктів на основі спільності їх інтересів, при цьому в результаті комунікативної взаємодії виникає масштабний синергетичний ефект [9]. Звісно, така форма громадського контролю не є формалізованою, офіційною, тому не може гарантувати достовірні результати. Але вона може використовуватись представниками органів місцевого самоврядування як допоміжний механізм з'ясування настроїв територіальної громади загалом.

Достовірні дані можна отримати за допомогою інтернет-голосувань (e-voting) та опитувань, за умови належної системи ідентифікації осіб. Електронні голосування є системою, в якій процес збору голосів здійснюється через інформаційно-комунікаційні технології.

Електронне голосування використовується у практиці місцевих органів влади Бельгії, Великобританії, Естонії, Нідерландів, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Португалії, Швейцарії та ін. Так, в Естонії практикується інтернет-голосування як одна з можливостей для голосування поряд з іншими методами. Е-голосування означає, в цьому контексті, голосування через Інтернет, а не голосування з використанням спеціального пристрою. Громадяни Ісландії мають право впливати на муніципальну адміністрацію через

онлайн-референдум [10]. Проведення інтернет-голосувань на рівні органів місцевого самоврядування є актуальним з різних питань місцевого значення, хоча існуючі ризики фальсифікації результатів голосування зумовлюють потребу їх відповідального вибору.

В Україні громадський контроль знаходиться лише на початковій стадії розвитку. Форми громадського контролю не врегульовані на законодавчому рівні системно, а електронні форми не забезпечені якісними і дієвими інформаційно-комунікаційними технологіями. Демократичні країни знаходяться в пошуку нових підходів до організації громадської участі у вирішенні муніципальних питань за допомогою ІКТ та активно використовують вже розроблені платформи.

Наприклад, у Польщі використовується відеоспостереження контактів службових осіб органів місцевого самоврядування із приватними особами під час виконання повноважень [11]. У Фінляндії розроблено сервіси, що забезпечують безпосередню участь громадян в управлінні публічними справами, доступ до них забезпечується через портал *demokratia.fi*. На ньому представлено п'ять сервісів: *Otakantaa.fi* (обговорення); *Lausuntopalvelu.fi* (звернення та запити щодо публічних послуг); *Kansalaisaloite.fi* (ініціативи громадян); *Kuntalaisaloite.fi* (місцеві ініціативи); *Nuortenideat.fi* (ідеї, висловлені молоддю) [12].

В Україні серед ініціатив, спрямованих на розвиток електронної участі на рівні е-інформування, варто зазначити: створення он-лайн платформи публічних закупівель «Prozogo», прийняття законодавства у сфері відкритих даних, створення Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, Порталу відкритих даних Верховної Ради України, Офіційного порталу публічних фінансів України E-Data, запровадження електронного декларування доходів і майна державних посадових осіб [13]. Платформи для інформування і звітності органів місцевого самоврядування активно розвиваються в Україні. Але існують і новітні електронні форми громадського контролю, можливості яких не використовуються, попри наявність відповідних ресурсів.

Зокрема, у Північній Кореї застосовується вже відома програма «Open», змістом якої є контроль за розглядом справ чи звернень громадян у режимі «он-лайн». Система заснована на принципах вільного доступу, прозорості і довіри. На окремому веб-сайті громадяни мають можливість слідкувати як вирішується їх запит і реагувати на випадки порушень прав. Система контролю забезпечує прозорість роботи органів публічної влади, попереджує затягування розгляду звернень та гарантує справедливе рішення.

Впровадження системи «Open» надає позитивний ефект. Зокрема, істотне зниження обсягів «закритої» інформації – керівник, який впроваджує систему, має відкрити доступ до значного обсягу інформації службового користування [14]. В Україні подібна система може не лише гарантувати громадянам доступ до інформації, а й стати дієвою складовою механізму боротьби з корупцією в органах місцевого самоврядування зокрема.

Необхідність розвитку в Україні електронного урядування визначено Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. та розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік» від 3 квітня 2017 р.

Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 р., в якій, зокрема, передбачено напрямки розвитку електронних інструментів залучення громадян: розвиток інституту електронних звернень та електронних петицій; розвиток інструментів «відкритий бюджет», «громадський бюджет», он-лайн обговорення проектів нормативно-правових актів та інших інструментів участі громадян у прийнятті управлінських рішень; запровадження електронних форм зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах органів влади, у тому числі тематичних; залучення громадських об'єднань та профільних асоціацій до планування розвитку та моніторингу стану розвитку електронного урядування; стимулювання використання електронних інструментів залучення громадян та підтримка громадських ініціатив у сфері електронного урядування [15].

Для впровадження в Україні механізмів електронної участі та електронного урядування в діяльності органів місцевого самоврядування необхідним є не тільки удосконалення нормативно-правових засад, а й розвиток ІКТ. Важливо також не лише створити, а і розвивати спеціальний уповноважений орган, до компетенції якого входили б питання розвитку електронного урядування.

У Фінляндії безпосередньо цим напрямом діяльності опікується один зі структур-

них підрозділів Міністерства юстиції [12]. В Україні з 2014 року діє Державне агентство з питань електронного урядування України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Висновки: Використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою розширення можливостей громадян брати участь в управлінні муніципальними справами створює умови не тільки для розвитку громадянського суспільства, а й гарантує законність, прозорість і ефективність діяльності органів місцевого самоврядування.

Для вирішення проблем ефективності і дієвості громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування необхідним є впровадження таких інформаційно-комунікаційних технологій як e-government і e-governance на основі досвіду європейських держав.

Використання ІКТ дозволить активізувати громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. До форми громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, що можуть проводитись на основі ІКТ, можна віднести, зокрема: електронні петиції, електронні консультації з громадськістю, висловлення громадської думки в режимі «он-лайн», інтернет-голосування та ін. Але у світі існують новітні електронні форми громадського контролю, можливості яких не використовуються в Україні, попри наявність відповідних ресурсів.

Бібліографічні посилання

1. United Nations E-government Survey 2016. E-government for Sustainable Development. Nations, New York, 2016. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-EGovernment-Survey-2016>
2. Рейтинг стран мира по уровню развития информационно-коммуникационных технологий. *Гуманитарная энциклопедия*. Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index-info>
3. Дані досліджень інтернет-аудиторії України – 2017. URL: <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoryiyi>
4. E-Participation Index. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation>
5. Електронне урядування : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка; наук. ред. Н.В. Грицяк, А.І. Семенченка. Київ. НАДУ, 2014. 352 с.
6. Брусенцова Я. Електронні петиції: взаємодія між ОМС та громадою. *Місьцеве самоврядування*. 2017. № 12. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/december/issue-12/article-32600.html>
7. Кравчук В. М. Ефективність консультацій з громадськістю як інструменту народовладдя. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 15-19.
8. Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій в Україні. *Наукові записки*. 2017. № 3 (89). С. 44-70. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_89/kochubei_osoblyvosti.pdf
9. Чуприна Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article
10. Гулак Л. С. Особливості функціонування місцевої електронної демократії у країнах ЄС. URL: <http://aphd.ua/publication-246/>
11. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід): інформаційна довідка. Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>
12. Дрешпак В. Досвід Фінляндії з упровадження нових он-лайн сервісів для забезпечення участі громадян у публічному управлінні. URL: <http://dridu.dp.ua/konf>
13. Джига Т.В. Розвиток механізмів електронної участі в Україні. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/elektr_uchast-ea01e.pdf
14. Вдовин Ю., Пустынцев Б. Система «OPEN». *Право знать: история, теория, практика*. 2004. № 1–2 (85–86). URL: [http://www.dzialosh.ru/02-dostup/pravo/2004_85_86\(1-2\)/vdovin.htm](http://www.dzialosh.ru/02-dostup/pravo/2004_85_86(1-2)/vdovin.htm)
15. Концепція розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250287124>

Надійшла до редакції 22.12.2018

SUMMARY

Kasyanenko Ye.V. Information and communication technologies in the implementation of public control over the activities of local self-government: theoretical and legal aspects. This article analyzes the forms of public control over the local self-government and the current ICT, which are used in the information space of Ukraine and which have a significant impact on the local self-government. Provided suggestions for its improving.

The author analyzes the new forms of technology where individuals can participate in

expressions of civic engagement. Civic engagement plays a large part in e-government, particularly in the area of transparency and accountability.

Information system directly links the public with the local government and helps the public to know the plan and policies of the local government and their methods of working, so information system plays an important role in this area. ICTs are used to promote openness in the local self-government.

Keywords: *social media, public control, civil society, information and communication technology, forms of public control, local self-government.*

УДК 342.73

Коршун А.А. ©

аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-45-53

ПРАВО НА ЖИТЛО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Не так давно у сучасному українському суспільстві з'явилася нова соціальна верства – внутрішньо переміщені особи (ВПО). Її поява була зумовлена передусім анексією Автономної Республіки Крим, а також ескалацією російсько-українського конфлікту на території Донецької і Луганської областей. Наслідком цього в Україні стала поява проблеми ефективної реалізації прав вимушених переселенців, у тому числі одного з найголовніших прав: права на житло.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, право на житло, реалізація права на житло в Україні, практика ЄСПЛ з питань реалізації права на житло.*

Постановка проблеми. Неefективна реалізація нормативних приписів та встановлених ними гарантій на практиці, недоучасть ВПО до процесу розподілу житла, ізоляція ВПО від інших людей, а також стигматизація і дискримінація переселенців, відсутність розуміння переселенцями процедури виділення житла вимагають пошуку ефективних рішень.

Метою статті є аналіз правового забезпечення житлових прав ВПО в Україні і ступінь його ефективної реалізації; ознайомлення із практикою ЄСПЛ з питань вирішення житлової проблеми ВПО на прикладі інших країн;

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 1 Закону України про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1]. Внутрішньо переміщені особи мають широке коло громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав. Серед них можна виділити одне з найважливіших соціальних прав – право на житло.

Житло, у своєму соціальному значенні, є одним з основних екзистенціальних аспектів людського життя, який задовольняє елементарні життєві потреби, дає відчуття безпеки, формує матеріальні та соціальні умови життя людей. Воно відіграє значну роль у захисті приватності людини, а його недоторканність – це одне з очевидних прав і потреб людини, які держава має обов'язок забезпечувати.

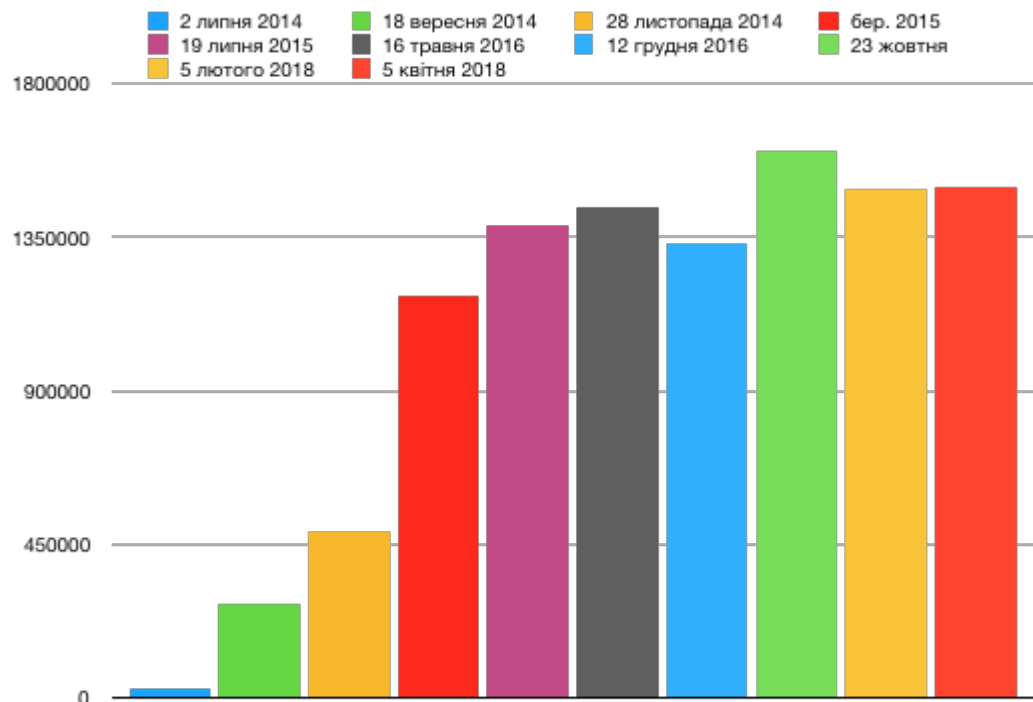
Суб'єктивне право на житло визначається у спроможності людини і громадянина мати житло у власності або отримати його за умовою найму з державного фонду, а також можливості користуватися цим житлом та вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації цього права в повному обсязі. Передусім виконання цього обов'язку забезпечує Конституція України, а саме стаття 47, в якій йдеться те, що абсолютно кожен має право на житло. А держава, у свою чергу, створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та

органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону [2].

Отже, право на житло, як нам вже вдалося встановити, є природним, невідчужуваним, комплексним, постійним і непорушним конституційним правом. Однак в Україні постала проблема з ефективною реалізацією цього права, передусім – статті 47 Конституції України.

На підставі даних і статистик, наведених у звітах української влади або регіональних органів, а також звітах Регіонального представництва Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), можемо простежити очевидне і прогресуюче зростання кількості внутрішньо переміщених осіб від 2014 року і до сьогодні.

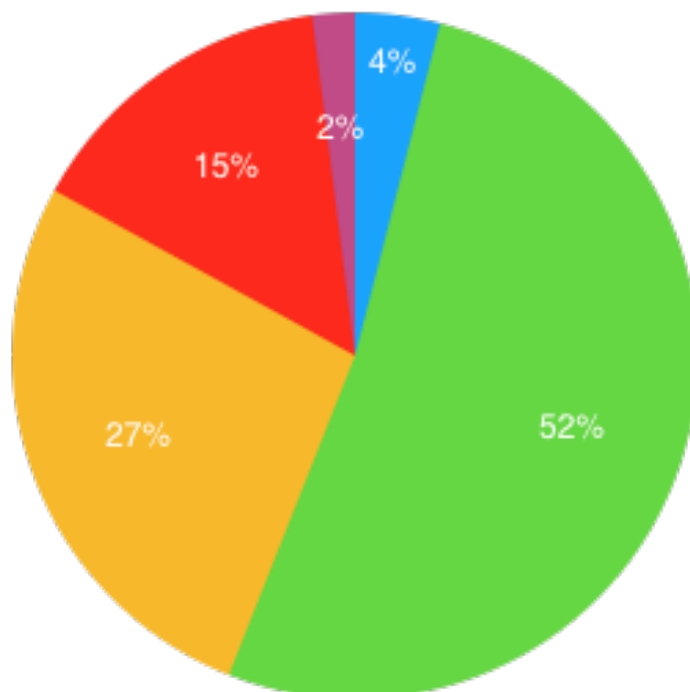
Дата звіту	Кількість ВПО
2 липня 2014	27 000
18 вересня 2014	275 695
28 листопада 2014	490 046
березень 2015	1 177 000
19 липня 2015	1 382 000
16 травня 2016	1 439 428
12 грудня 2016	1 334 297
23 жовтня	1 604 059
5 лютого 2018	1 493 047
5 квітня 2018	1 494 636

Судячи з діаграми, робимо висновок, що різке збільшення ВПО розпочалося з 2014 року і зростало у геометричній прогресії, у зв'язку з цим проблема виділення державою житла для внутрішньо переміщених осіб залишається однією з найактуальніших, потребуючих негайного вирішення. За останніми показниками найбільшу кількість переселенців можемо спостерігати у Донецькій, Луганській та Харківській областях, а також у Києві. Що стосується соціальної структури внутрішньо переміщених осіб, то є вона досить розшарованою: абсолютну більшість з них, а саме 52 %, складають пенсіонери, 27,5 % припадає на працездатних осіб, 15 % – діти, а також не варто забувати про людей з інвалідністю, які складають 3,5 % усіх внутрішніх переселенців [3].

Соц. група	Процентне співвідношення
пенсіонери	52%
працездатні	27%
діти	15%
інваліди	4%
інші	2%

● інваліди ● пенсіонери ● працездатні ● діти ● інші

Враховуючи все вищевикладене, переходимо до проблеми, порушеної у цій статті, а саме: розміщення та забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб.

Житлову ситуацію внутрішньо переміщених осіб в Україні встановлюють такі регуляції:

1) Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, зокрема: принцип 7 пункт 2, який стосується забезпечення органами влади належних умов розміщення ВПО, а також принцип 14, в якому задекларовано право на пересування, а також свободу вибору місця проживання ВПО [4];

2) Конституція України – стаття 47, яка є основою і підтвердженням того, що кожна людина має право на житло;

3) Закон України про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб № 1706-VII від 20.10.2014, особливо пункт 6 частини 8 статті 11, який говорить про обов'язок забезпечення ВПО тимчасовим або соціальним житлом за умови сплати комунальних послуг; пункт 8 частини 8 статті 11 – про можливість ВПО набуття прав на земельну ділянку із земель державної власності; стаття 17 – про можливість надання кредитів для придбання земельних ділянок, придбання та будівництва житла [5];

4) Закон України про запобігання впливу фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва № 800-VI від 25.12.2008 (зі змінами від 16.03.2017), особливо пункт 1 і 2 статті 4 про можливість забезпечення державної підтримки у розмірі 50 відсотків вартості будівництва (придбання) доступного житла та/або пільгового іпотечного житлового кредиту [6];

5) Постанова Кабінету Міністрів України про надання щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, а також затвердження порядку надання цієї допомоги і механізм її функціонування № 505 від 01.10.2014 [7];

6) Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Порядку забезпечення громадян доступним житлом № 140 від 11.02.2009, що визначає шлях, за допомогою якого може бути здійснене забезпечення житлом відповідно до Державної житлової програми «Доступне житло» [8];

7) Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 року № 280. Регулює питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, яка окреслює порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для внутрішньо переміщених осіб [9].

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів щодо статусу внутрішньо переміщених осіб, які не завжди виконуються ефективно і сумлінно, ця проблема й надалі залишається актуальною, а її вирішення – важливим для нормального функціонування держави та розвитку її суспільства.

В Україні розміщення ВПО відбувалося із твердим переконанням, що це тимчасове і короткострокове явище, яке невдовзі закінчиться. Саме тому людей часто розселяли у місцях, зазвичай не призначених для довгого проживання, таких, як, наприклад, різноманітні гуртожитки, літні табори, санаторії, а також у підпорядкованих місцевій владі установах. Розміщення переселенців у об'єктах державної власності, таких як готелі, літні табори, пансіонати, є першим з двох основних наявних варіантів розселення ВПО.

Другим, і, на нашу думку, ефективнішим способом розміщення переселенців, є державна допомога на оренду житла. Цей спосіб кращий з погляду на те, що людина може сама вирішувати, в яких умовах їй буде комфортніше жити. Таке житло зазвичай є більш пристосованим для перманентного проживання. Цей варіант був прийнятий через неспроможність держави виділити житло для людей повністю за свій кошт, але підхід влади до цього питання дозволив у 2014 та 2015 роках забезпечити виплату державної допомоги майже 685 тисячам родин ВПО. У 2015 році влада виділила зі своєї казни 3,4 млрд. гривень на реалізацію цього варіанта. На сьогоднішній момент подібне розв'язання є найпопулярнішим способом вирішення житлової проблеми.

Прикладами альтернативних вирішень питання були такі:

1) будівництво модульних містечок: у Запоріжжі в 2015 році за ініціатииви генерального консула Німеччини в Україні Детлефа Вольтера, аналогічні містечка на Харківщині й у Дніпрі. Основною їх проблемою була нездатність людей сплачувати за своє перебування там, адже ціна була надто високою і значно дешевшим було винайняти житло;

2) будівництво нових будинків і навіть цілих містечок, а також відновлення занедбаних військових містечок і довгобудів за умови прозорого бюджетного фінансування та прямого кредитування, допомоги міжнародних фінансових установ і паралельно розроблених моделей надання житла в оренду чи власність ВПО на пільгових умовах;

3) проживання переселенців на покинутих територіях, як, наприклад, у населеному пункті Орбіта Черкаської області. Після вибуху на Чорнобильський АЕС будівництво цього міста заморозили, ціни за квартири різко знизилися і придбати помешкання можна було там практично за безцінь, що автоматично зробило це місце вигідним варіантом розв'язання проблеми житла ВПО. Але досить істотним його недоліком було те, що окрім проживання, це місто-привид не мало змоги задовольнити інші потреби громадян, такі як, наприклад, можливість отримання роботи для утримання родини. Також там спостерігається майже абсолютний брак розбудованої інфраструктури, що не дозволяє людям пересуватися легко "містом" або за його межами [10].

Головною проблемою у забезпеченні ВПО житлом на сьогоднішній день є, передусім, відсутність координації між різними державними установами, що займаються цією справою, це не дозволяє державі ефективно виконувати свої обов'язки, і, частіше за все, призводить до внутрішньої неорганізованості і повної децентралізації у способах вирішення житлової проблеми ВПО.

З метою дещо урізноманітнити і вдосконалити підхід до вирішення житлового питання внутрішньо переміщених осіб в Україні пропонуємо звернути увагу на міжнародний досвід і те, як інші держави вирішували питання забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб. Для цього розглянемо приклади таких держав: Азербайджану, Вірменії, Грузії, Кіпру, Колумбії, а також Молдови.

Починаючи з Азербайджану, варто пригадати конфлікт країни з Вірменією за територію Нагірного Карабаху, частина якого фактично контролюється невизнаною на міжнародному рівні Нагірно-Карабахською Республікою. Конфлікт інтересів вибухнув наприкінці 1988 року, коли у Нагірному Карабасі активізувалися націоналістичні прагнення, які співпали із згодою Радянського уряду про включення цієї території до Республіки Вірменії. У період 2001–2015 років за Державною програмою покращення життєвого рівня і створення робочих місць для біженців і ВПО було побудовано 82 тимчасових поселення з соціально-технологічною інфраструктурою для 180 тис. вимушених переселенців. Одразу слід зауважити на декілька негативних фактів із азербайджанського досвіду спорудження поселень для ВПО: по-перше, вони будувалися в ізольованих від інших поселень місцях, що, з одного боку, допомогло зберегти ідентичність переселенців як вихідців із певного регіону, а також їхнє прагнення повернутися додому, проте, з іншого – заважало їхній інтеграції у новому місці проживання. У цьому контексті важливим є також факт, що 60 % дітей ВПО навчаються у «власних» школах, тобто відокремлено від місцевих дітей. Це істотно посилює стигматизацію та ізоляцію ВПО. А, по-друге, ці поселення розраховані тільки на тимчасове проживання переселенців, якість деякого нового житла не є задовільною, потребує ремонту тощо. Також негативним аспектом було те, що в країні недостатньо уваги було приділено залученню ВПО до планування поселень та прийняття рішень про переселення. Враховуючи такий досвід, варто взяти до уваги усе вищесказане, аби не припуститися таких самих помилок.

«Програма забезпечення повернення» (Great Return Program), оголошена азербайджанським урядом у 2005 році, мала затвердити принцип добровільного повернення в контексті можливого врегулювання збройного конфлікту, але вона здійснюватиметься тільки після підписання Загального мирного договору. На сьогоднішній день держава не має відповідних ресурсів для забезпечення справедливого та належного процесу реституції майна. Але у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) маємо справу пана Мінаса Саркіяна проти Азербайджану і справу пана Чирагова та інших проти Вірменії. В обох випадках були залишені в силі скарги заявників з приводу втрати своїх будинків, землі та майна, причому суд встановив триваючі порушення їх прав відповідно до Статті 1 Протоколу № 1 (мирне володіння майном), Статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя і домашнього господарства) та Статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту). В обох судових рішеннях ЄСПЛ чітко висловив свою думку про неадекватність позицій обох держав щодо переговорів, а також зробив висновок, що особливо важливим є створення механізму з майнових претензій, який повинен бути легкодоступним та забезпечувати реалізацію процедури, яка дозволила би заявнику та іншим особам в його становищі відновити їх права власності та отримати компенсацію за втрату можливості користування цією власністю [11].

Наступним прикладом послужить Республіка Вірменія, де найголовнішою проблемою із забезпеченням ВПО житлом було те, що держава володіла лише 0,06 % житлового фонду, коли решта здебільшого була приватизована. Аби вирішити проблему з

ВПО було прийнято Закон про співвласників багатоквартирних будинків та Закон про управління багатоквартирними будинками. Мета полягала в наданні допомоги людям, які втратили будинки через землетрус у Спітаку і етнічним вірменам-біженцям. Поступово уряд скуповував будинки з власності приватного сектора. Спосіб житлового будівництва був досить вдалим з кількох причин: це дозволило урядові відновити житловий фонд і перейняти відповідальність за цю ситуацію на себе (замість фінансування програми донорами), а також забезпечити найбільш нужденних переселенців. Але, крім цього, є декілька істотних негативних аспектів: одержувачі житла мали труднощі з продажем своїх будинків, для отримання житлової допомоги необхідно було, зокрема, замінити паспорти з радянських на вірменські, а також переселенці не були інформовані в належний спосіб про ціни на житло. Одним з найнегативніших моментів є відсутність впровадженого реституційного механізму, а також нереалізовані урядом рішення про компенсацію, оскільки вона може наступити тільки після закінчення конфлікту. Отже, можемо зробити висновок, що в цій ситуації механізм забезпечення житлом був досить незрозумілим і заплутаним, а поза тим, вимагав багато часу для вирішення питань з документацією, що тісно, в свою чергу, пов'язано з бюрократизмом і корупцією.

В Грузії ж питання це стояло набагато гостріше, адже частка ВПО там складала 6 % населення, що є одним з найвищих показників внутрішнього переміщення. Люди втратили свої домівки через конфлікти на початку 1990-х років та у 2008 році. Одразу слід зауважити на дуже важливий момент: відсутність механізмів компенсації та реституції майна, незважаючи на прийняття Закону про реституцію та компенсацію власності на території Грузії жертвам конфлікту у колишньому регіоні Південна Осетія (2006), його статус залишається незрозумілим після конфлікту 2008 року.

Можна виділити такі форми забезпечення ВПО житлом у Грузії:

- 1) приватизація ВПО житла, в якому вони проживають протягом тривалого часу;
- 2) переселення ВПО до відновлених та новозбудованих будинків або надання одноразової компенсації у розмірі 10 000 дол.;
- 3) програма придбання житла у сільській місцевості;
- 4) викуп житла з приватної власності та передача його у власність ВПО.

Таким чином, для ВПО було створено:

- 1) можливості довгострокового переселення а також вільного розпорядження власністю (купівля, продаж, оренда, іпотека);
- 2) виплату у розмірі до 15 000 дол. особам, що повернулися до місць свого звичного проживання для відновлення домівок (однак більшість постраждалих відмовилися в силу недостатності грошової компенсації);
- 3) пріоритетність інтеграції ВПО;
- 4) система з правилами та порядком переселення, розроблені за допомогою міжнародних та національних організацій, зокрема УВКБ ООН, ЄС та офісом омбудсмена Грузії;
- 5) неможливість виселення ВПО з орендованого житла проти його волі, без одночасної пропозиції подібного альтернативного житла чи відповідної грошової компенсації, що затверджено постановою ЄСПЛ 27 травня 2010 року у справі "Сагінадзе та інші проти Грузії" [12].

Справа полягала у тому, що у 1994 році Міністерством внутрішніх справ Грузії у зв'язку із працевлаштуванням заявникові на правах ВПО з Абхазії було надано житло. Після виходу заявника на пенсію у 2000 році Міністерство підготувало лист, в якому підтверджувалося його право на користування будинком та прибудинковою територією на невизначений період. Заявник проживав у будинку із родиною упродовж 10 років до моменту виселення за усним розпорядженням нового Міністра внутрішніх справ Грузії. ЄСПЛ постановив, що виселення заявників із помешкань, куди їх було переміщено, було незаконним і становило порушення прав на володіння власністю та прав на житло [13].

6) звільнення ВПО від податку на майно, отриманого від держави та від податку на дохід від першого продажу такого майна.

7) але були також і негативні аспекти: після приватизації значної частини житла ВПО уряд затвердив нові стандарти відновлення житла та мінімальний розмір житлової площі, що призвело до більш сприятливого ставлення до однієї частини ВПО, порівняно із іншою; проведення політики пріоритизації відновлювальних робіт поза межами столиці в силу меншої вартості нерухомості у інших регіонах; ВПО не були долучені до

попередніх консультацій та не брали участі у процесі розподілення житла; довге очікування на отримання документів про право власності або одноразової виплати у розмірі 10 000 дол., поверхнева обізнаність із принципами надання житла, проведення його відновлення та приватизації, а також планами уряду щодо вирішення їх житлових потреб.

Влучним прикладом також може послужити досвід Республіки Кіпр. Уряди всіх держав, за винятком Туреччини, визнають юрисдикцію Кіпру на всьому острові. У 1975 році Кіпр був поділений на південну грецьку та північну турецьку частини, а у 1983 році ця частина була проголошена Турецькою Республікою Північного Кіпру. Звісно, такий конфлікт призвів до появи нової соціальної верстви — ВПО. У практиці ЄСПЛ є кілька справ щодо реституції житла ВПО. Першою з них є справа «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey). 22 липня 1989 року громадянка Кіпру пані Лоїзиду подала заявку проти Туреччини до Європейського суду з прав людини. Заявниця була змушена виїхати з дому під час вторгнення Туреччини на Кіпр у 1974 році. Протягом більше ніж 20 років вона зробила багату спроб повернутися до свого дому в Кіренії, але в'їзд на турецьку окуповану частину Кіпру, а, отже, і доступ до своєї власності, їй було заборонено Туреччиною. Ця справа була передана до ЄСПЛ урядом Кіпру, пані Лоїзиду наголошувала на відмові у доступі до своєї власності, тобто на тривалому позбавленні можливості розпоряджатися нею на свій розсуд, про що йдеться у статті 1 Протоколу № 1 [14].

Пані Лоїзиду також заявила про порушення її права на недоторканність житла, згідно зі статтею 8 Конвенції [15]. Вирішення справи ЄСПЛ було винесено на користь пані Лоїзиду: відповідальність за відмову надання заявниці доступу до її власності і, як наслідок, за втрату заявницею контролю над власністю, покладалася на Туреччину, згідно з порушенням нею статті 1 Протоколу № 1, також одностайним було рішення Суду про відсутність порушення статті 8 Конвенції [16].

З подібною скаргою виступив пан Іоанніс Дімейдс за національністю грек-кіпріот, громадянин Кіпру, який стверджував, що після 1974 року він був позбавлений доступу до своєї власності: володіння і розпорядження нею, а також можливості її розбудови внаслідок дій збройних сил Туреччини. Крім того, заявник ствердив, що його власність використовується офіцерами та іншим персоналом турецької армії. Заявник також, як і пані Тітіна Лоїзиду, стверджував про порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1, але долучив також статтю 13 Конвенції: “Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть, якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження” [17]. Головною вимогою заявника у цьому випадку була компенсація збитків за втрату можливої орендної плати та компенсація моральної шкоди, а також відшкодування судових витрат і відсотки в разі запізнення або відстрочки оплати. Суд виніс рішення на користь заявника, стверджуючи порушення статті 8 Конвенції і статті 1 Протоколу № 1, та визнав, що немає потреби у розгляді статті 13 Конвенції, постановив також, що уряд-відповідач упродовж трьох місяців має сплатити заявникові суму у розмірі 2875 євро як компенсацію витрат та зборів.

У справі “Ксенідес-Арестіс проти Туреччини”, розпочатої на підставі статті 34 Конвенції громадянкою Кіпру пані Мірою Ксенідес-Арестіс, яка також скаржилася на тривале порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1, узятих окремо та разом зі статтею 14 “Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.” Адже заявниця стверджувала, що була виселена саме внаслідок своєї православної релігії і греко-кіпрського походження. Також заявниця вимагала відшкодування від Туреччини. ЄСПЛ у вирішенні цієї справи постановив порушення 8 статті Конвенції, статті 1 Протоколу № 1 і відсутність необхідності досліджувати скаргу заявниці відповідно до статті 14 Конвенції. Також Суд одностайно постановив належність Туреччини заявниці виплати у сумі 65 000 євро [18].

Ще одним рішенням Суду, яке ми розглянемо, є рішення за справою “Кіпр проти Туреччини”, яке може послужити прецедентом для вирішення спорів України проти Росії. Держава-заявниця (Кіпр) зазначила, що влада держави-відповідача (Туреччина) порушувала і продовжує порушувати Конвенцію, посилаючись на статті з 1 по 11 і 13 Конвенції, а також статті 14, 17 та 18, крім цього, також статті 1, 2 і 3 Протоколу № 1. Основними темами порушених скарг були: безвісти зниклі греки-кіпріоти та їхні родичі;

житло і власність ВПО; право ВПО на проведення вільних виборів; умови проживання греків-кіпріотів у північній частині Кіпру; становище турків-кіпріотів у ромській громаді на північній частині Кіпру. Комісія прийняла цю справу, попередньо зробивши висновок про неможливість укладення угоди миру між двома державами. На цих підставах суд ухвалив, що факти, оскаржені в заяві, підпадають під “юрисдикцію” Туреччини у розумінні статті 1 Конвенції і тягнуть відповідальність держави відповідно до Конвенції. Суд ухвалив порушення статті 2 Конвенції про право на життя, статті 3 про заборону катування, статті 5 про право на свободу та особисту недоторканність. Через 13 років після ухвали рішення 12 травня 2014 року Великою палатою ЄСПЛ було проголошено рішення про справедливую сатисфакцію у справі, яка, відповідно до статті 41 Конвенції, передбачає грошове відшкодування за порушення Конвенції. Було встановлено, що Туреччина має до відшкодування Кіпру 90 млн. євро, з яких 30 млн. євро – родичам зниклих безвісти, та 60 млн. євро – грекам-кіпріотам, які проживають на території, окупованій Туреччиною. Згідно з параграфом 58 рішення Суду, грошова компенсація мала бути розділена урядом Кіпру кожній особі, що постраждала внаслідок порушення прав, окремо [19].

У Колумбії сталася подібна ситуація, адже впродовж більше 50 років вона знаходилася у стані війни. Там земля поверталася власникам трьома можливими шляхами: реституцією, компенсацією (отримання аналогічної земельної ділянки в іншому місці) або фінансовою компенсацією, ця процедура була детально описана в законі “Про жертв”.

Для вирішення житлової проблеми у Молдові були застосовані такі основні заходи: безвідсоткові кредити на термін до 15 років, а у разі якщо ВПО брали участь у бойових діях, держава компенсувала 50 % кредиту; будівництво нового житла для ВПО державою; проживання в готелях, гуртожитках або оренда підтримувалася фінансовою допомогою муніципалітетів та держави.

З негативних аспектів можемо виділити, передусім, повну відсутність реституції, але була компенсація, що виплачувалася як Молдовою, так і Придністров’ям [20].

Враховуючи все вищезазначене, необхідно зробити **висновки**, засновані на міжнародному досвіді. По-перше, наразі в Україні вочевидь бракує офіційно прийнятого закону про реституцію і компенсацію майна внутрішньо переміщеним особам. Існує велика ймовірність того, що по закінченні військового конфлікту до ЄСПЛ потрапить велика кількість справ щодо компенсації або реституції зруйнованих будинків і втраченого майна. Подібні закони дозволять значно зекономити час і суттєво спростять процедуру повернення свого майна або отримання за нього грошової виплати. По-друге, необхідно уникати розміщення ВПО в ізольованих від інших людей локаціях; це дозволить переселенцям вільно інтегруватися та уникнути відчуження і дискримінації з боку як інших людей, так і місцевих влад. Не менш важливим аспектом є необхідність участі ВПО у процесі розподілу житла, що надасть їм право обирати, в яких умовах вони хотіли би жити. Що ж стосується покращень другорядних, то при спорудженні новобудов доцільно було б використовувати новітні технології швидкого будівництва екологічних та енергозберігаючих матеріалів з місцевих будівельних матеріалів, що на сьогодні є досить дорогою альтернативою, але якісною і довготривалою, що має велике значення для вирішення цього питання. А також сприяння розробці проектів розвитку місцевих громад з будівництва постійного й соціального житла для ВПО, створених міжнародними інституціями разом з міжнародними фондами.

Бібліографічні посилання

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
2. Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Спец. вип. Ст. 2598.
3. Вершиніна В. Кількість переселенців в Україні зменшується. Український інтерес. URL: <https://uain.press/comments/valeriya-vershynina-kilkist-pereselentsiv-v-ukrayini-zmenshuetsya-787687>.
4. УВКБ ООН Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення / за перекладом української громадської ініціативи «Крим SOS». 2017. URL: http://www.pereselenci.kh.ua/wp-content/uploads/2017/07/guiding_principles_on_internal_displacement_ua.pdf.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
6. Список законів для переселенців. *Допоможемо. Гуманітарний штаб*. 2018. URL: <https://www.fdu.org.ua/ua/news/29617>.
7. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття

витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 80. Ст. 2271.

8. Про затвердження Порядку забезпечення громадян доступним житлом: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 р. № 140. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 49.

9. Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 280. *Офіційний Вісник України*. 2018. № 35. Ст. 1231.

10. Переселенці з Донбасу обживають місто-привид. *Програма "События"*. 2015. URL: <https://ukr.segoday.ua/ukraine/pereselency-iz-donbassa-obzhivayut-gorod-prizrak-672699.html>.

11. Рада Європи / ЄСПЛ. Рішення у справі "SARGSYAN проти Азербайджану" (CASE OF SARGSYAN v. AZERBAIJAN) від 16 червня 2015 р. / за перекладом Цільового фонду «Права людини» Ради Європи. 2015. URL: http://zib.com.ua/ua/print/128086-oprilyudnena_praktika_espl_schodo_zahistu_prav_poterpilih_vi.html.

12. Рада Європи / ЄСПЛ. Рішення у справі «Сагінадзе та інші проти Грузії» (Saghinadze and Others v. Georgia). № 18768/05. 27 травня 2010 р.

13. Параскева К. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи. *Право*. 2017.

14. Протокол до Конвенції 20 березня 1952 р. про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікований Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 32. Ст. 2372.

15. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція 20 березня 1952 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

16. Краткое неофициальное изложение обстоятельств дела: Судебное решение от 18 декабря 1996 г. Лоизиду (LOIZIDOU) против Турции. *Европейский суд по правам человека. Избранные решения*. 1996. URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Loizidou_v_Turkey_18_12_1996.pdf.

17. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція 20 березня 1952 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

18. Рада Європи / ЄСПЛ. Остаточне рішення ЄСПЛ у справі «КСЕНІДЕС-АРЕСТІС ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ» CASE OF XENIDES-ARESTIS v. TURKEY від 22 березня 2006 р. / за перекладом проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб». 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806b592c>.

19. ЄСПЛ. Рішення ЄСПЛ у справі СПРАВА «КІПР ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ» (CASE OF CYPRUS V. TURKEY) від 10 травня 2001 р. / за перекладом проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб». 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964>.

20. Shelter Cluster Ukraine. Закордонний досвід забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та компенсації за пошкоджене/зруйноване житло. 2017. URL: https://www.sheltercluster.org/sites/default/files/docs/foreignexperiencehousingforidps-integrated-ukr_0.pdf.

Надійшла до редакції 13.11.2018

SUMMARY

Korshun A.A. The right to housing internally displaced persons. Recent years in the newest history of building up the state of Ukraine are the most dramatic for the country. The annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the authorities of the Russian Federation, as well as the escalation of the ongoing conflict between Russia and Ukraine on the territory of Donetsk and Luhansk regions caused huge cataclysms of social, economic and political sphere. Ukrainians were forced to leave their homes in search of asylum. This caused an emergence of a new social stratum that was called "internally displaced persons" (IDPs). As a result of displacement of IDPs, they face a lot of difficulties, for example, the difficulty of registering as internally displaced persons, the process of recovery of lost identity documents, freedom of movement, access to housing suitable for residence, protection of property rights, an extraction of livelihoods, exercise of voting rights, the process of finding long-term solutions and access to information. According to international law, protection, assistance and finding decisions for the IDPs are, first of all, the responsibility of the Government. Ukraine and its authorities were initially unprepared to solve these problems that have emerged in the country, because of crisis and failure of resolving the conflict. But despite this the Government of Ukraine has recognized its responsibility for the IDPs and now the country tries to execute its obligations, using various methods for it. But, unfortunately, in Ukraine appeared the problem of the effective realization of the rights of internally displaced people, including one of the most important right: the right to housing. A sharp increase of IDPs started in 2014 and grew in geometric progression. In this regard the problem of housing allocation by the state for internally displaced persons remains one of the most urgent, requiring an immediate solution. An ineffective implementation of regulations and their guarantees in practice, inaccuracy of IDPs in the process of housing distribution, an isolation of IDPs from other people, as well as the stigmatization and discrimination of migrants, lack of understanding by settlers the procedure for the allocation of housing require the search for effective solutions.

Keywords: *internally displaced persons, the right to housing, realization of the right to housing in Ukraine, the practice of the ECHR about the realization of the right to housing.*

Коршун А. О. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-54-60

ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розкрито зміст принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади з позицій науки теорії держави та права. Наголошено, що нині принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади так і не став предметом загальнотеоретичного пізнання, ця проблематика традиційно висвітлюється у вузькопроцесуальному аспекті. Обґрунтовано, що гласність, відкритість, публічність, прозорість, доступність правосуддя тощо є елементами транспарентності судової влади. Розкрито процесуальні аспекти принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Наголошено, що розвиток електронного правосуддя та забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади мають взаємодоповнюючий характер.

Ключові слова: органи судової влади, громадянське суспільство, демократична держава, принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади, транспарентність.

Постановка проблеми. В сучасних трансформаційних умовах в Україні особливої актуальності набуває питання ефективної взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Важливою основою такої взаємодії має стати забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів державної влади, серед яких слід виокремити функціонування судової влади. Адже трансформаційні процеси, що нині відбуваються у судовій гілці влади, ґрунтуються та можуть стати результативними лише на засадах відкритості, гласності, прозорості, публічності та ін.

Вирішення спорів між окремими суб'єктами за допомогою судової гілки влади є однією з найдавніших форм та справедливо вважається основним засобом захисту прав і свобод людини і громадянина у будь-якій демократичній державі. Судова реформа, що проводиться в Україні останні декілька років, дозволила підвищити рівень довіри суспільства до суду втричі порівняно з 2005 р., сприяла підвищенню авторитету останнього. Проте у загальному контексті рівень довіри громадськості до суду залишається не таким високим – лише 16 % (дані з сайту Ради суддів України за інформацією Програми «Нове правосуддя» станом на 2018 р. [1]). Тому питання довіри суспільства до суду вимагає постійної підтримки з боку самої судової влади, зокрема, шляхом дотримання принципу гласності і відкритості. Вивчення змісту принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади є особливо актуальним питанням, оскільки стає визначальним чинником успішності реформування та розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Системна трансформація, що відбувається як у чинному галузевому законодавстві, так і у науковій доктрині, вимагає перегляду вже звичних уявлень правової науки про різні принципи діяльності органів судової влади і досліджуваного принципу зокрема, їх безпосередньої реалізації. Окремі аспекти принципу гласності і відкритості діяльності органів публічної влади у цілому та органів судової влади зокрема вивчали такі вчені: В. Авер'янов, Н. Александрова, Є. Афонін, В. Бевзенко, І. Безпалько, І. Верба, О. Гаврилюк, В. Городовенко, Т. Гуржій, П. Гутник, М. Джафарова, А. Комзюк, І. Коліушко, П. Коляденко, В. Кройтор, О. Кузьменко, М. Кузьміна, Є. Курінний, В. Лемак, П. Любченко, В. Маляренко, І. Марочкін, В. Матвійчук, Р. Мельник, О. Менів, Л. Москвич, В. Нагребельний, В. Нор, Л. Наливайко, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, О. Петришин, С. Праскова, А. Селіванов, О. Совгіря, Г. Тимченко, М. Сірий, І. Хар, В. Шерстюк, В. Шишкін, О. Яновська та ін. Авторами проведено ґрунтовний галузевий аналіз цього та інших суміжних з ним принципів, разом із тим у розумінні принципу гласності і відкритості не досягнуто єдності щодо його змісту та співвідношення з іншими принципами діяльності органів судової влади. Вирішити цю проблему представля-

ється найбільш ефективним першочергово на рівні науки загальної теорії держави і права. Комплексний міждисциплінарний підхід до визначення юридичної природи принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади забезпечить діалектичний погляд на це явище.

У цьому аспекті постає завдання дослідження принципу гласності і відкритості як комплексного явища у сфері діяльності органів судової влади, зумовленого історичними обставинами й рівнем розвитку політичних, соціально-економічних, духовно-культурних відносин. Системний аналіз надасть можливість у подальшому виробити низку практичних рекомендацій щодо реалізації принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади та пропозицій до чинного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Становлення гласності як атрибуту діяльності судових установ починається з часів Давнього Риму. Характерним він був і для судочинства Київської Русі, а пізніше закріплювався в джерелах права української держави незалежно від властивостей різних історичних епох [2, с. 258]. Однак у державі, заснованій на механізмі поділу влади, інститут гласності та відкритості правосуддя набуває особливого значення. Судова влада виступає контрольною стосовно дій і рішень законодавчої та виконавчої влади, при цьому сама іншим гілкам влади не підконтрольна. Обмеження розсуду суду рамками закону можливе лише в тому випадку, коли кожне судове рішення приймається під контролем суспільства, коли його обґрунтованість і неупередженість зрозуміла усім [3, с. 3].

Досліджуючи зміст гласності і відкритості, автори роблять акцент на їхній близький взаємозв'язок з термінами «транспарентність», «публічність», «прозорість», «доступність правосуддя» та ін., що вимагає додаткового звернення до етимологічного походження цих понять.

Так, під гласністю у довідкових виданнях розуміється доступність для широкої громадськості, відомість, контрольованість дій, учинків з боку владних структур; доступний для широкої громадськості, відкритий, публічний; доступний для громадського обговорення, контролю, синоніми: публічний, відкритий [4, с. 133; 5, с. 100; 6, с. 244; 7, с. 100; 8, с. 62; 9, с. 131]. У свою чергу, терміни «гласний» та «відкритий» час від часу ототожнюють з поняттям «публічний». Під публічністю в тлумачних словниках та інших довідкових виданнях розуміється: такий, що відбувається в присутності публіки, прилюдний, гласний, відкритий [5, с. 512]; такий, що відбувається в присутності публіки, призначений для широкого відвідування та користування [4, с. 458; 7, с. 389; 8, с. 415]. Таким чином, у переважній більшості довідкових видань поняття «гласний», «відкритий», «публічний» розглядаються як тотожні.

Якщо звернутися до юридичної доктрини, то під принципом публічності розуміють демократичний принцип судочинства, який виражається у тому, що порушення кримінальних справ, їх розслідування та вирішення, а так само і розгляд цивільних справ, здійснюється відповідним публічним (державним) органом незалежно від розсуду зацікавлених осіб [10]. Більшість дослідників підтримують такий підхід (в окремих випадках наголошують на необхідності ширшого його розуміння), що також відображено і положеннях Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25).

Щодо сутності поняття публічності, то слід навести таке положення: в обстановці публічності значно знижується можливість засудження невинного або призначення надмірно суворого покарання. В усіх міжнародних нормах, що стосуються здійснення правосуддя, публічність є необхідним елементом його справедливості. Публічність (гласність, відкритість) судового розгляду справ спрямована на захист сторін від таємного правосуддя (яке не підпадає під контроль громадськості) і є одним із засобів збереження довіри до судів усіх рівнів [11, с. 57].

Отже, відповідно до чинного законодавства України та наукових підходів частини авторів, *принцип публічності* включає в себе вимогу порушувати кримінальні справи, розслідувати їх, розглядати цивільні, адміністративні та інші види справ лише уповноваженими на те органами незалежно від розсуду зацікавлених осіб; вимога до службових

осіб діяти в судовому процесі не у приватному порядку, а від імені держави (офіційно); а *публічність* передбачає вимогу від органів судової влади відкритого та прозорого розгляду та вирішення справи; інколи явища гласності, відкритості та публічності ототожнюють, що є, на нашу думку, помилковим. Слід зазначити, що явище публічності та принцип публічності потребують окремого ґрунтовного дослідження науковцями.

Щодо співвідношення гласності і відкритості з транспарентністю, то серед частини правників існує позиція, що гласність судочинства за своїм змістом є більш вузьким принципом, ніж транспарентність судової влади та доступність правосуддя [12, с. 93]. Вважаємо, що таке твердження є справедливим та підкріплюється низкою дослідницьких робіт, які хоча і є дещо суперечливими між собою, однак мають переважно загальний підхід до співвідношення транспарентності та гласності і відкритості.

Так, О. Крет трактує транспарентність державної влади як відкритість, прозорість, гласність, публічність та підзвітність процесу формування, розвитку і функціонування органів державної влади різного рівня й процесу прийняття ними рішень. Розглядаючи елементи транспарентності, авторка наголошує, що: прозорість – технологічна, відкритість – інституційна, гласність – інструментальна характеристики транспарентності, публічність – доступність будь-якої інформації для різних соціальних суб'єктів, підзвітність – контрольна функція транспарентності [13, с. 7]. Е. Афоніна та О. Сушия вважають, що поняття «транспарентність» змістовно поєднало у собі як «прозорість», так і «відкритість», часто ці терміни застосовуються як рівнозначні та вживаються поряд із поняттями «гласність» та «публічність» [14, с. 7–9]. Як складну конструкцію, що включає у себе поняття «гласність», «відкритість влади», «доступ до інформації», розглядає транспарентність політичної влади С. Романюк [15, с. 6]. На думку Д. Гуніна, транспарентність влади поєднує такі елементи: прозорість та відкритість, що виражають рівень довіри до здійснюваної діяльності; доступність, тобто можливість отримання необхідної інформації про діяльність публічної влади; гласність, що полягає у можливості громадського обговорення публічної інформації; ясність і зрозумілість будь-якої діяльності влади [16, с. 3]. Л. Валітова підкреслює: жоден із термінів – «відкритість», «гласність», «публічність» – не може розкрити поняття «транспарентність» повністю. Вони переважно виступають в якості елементів досліджуваного поняття. Головною складовою транспарентності науковець вважає «доступність». Відкритість, гласність і публічність виступають засобами, що забезпечують доступність тієї чи іншої інформації [17, с. 344].

Окремо слід акцентувати на дослідженні О. Овсяннікової, яка вивчає проблематику транспарентності судової влади. Під цим терміном авторка розуміє стан організації судової системи і юридичної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потреби громадськості в отриманні інформації про механізм функціонування судових інстанцій, про ухвалені судами рішення, структуру тощо. Відкритість судового процесу розглядається дослідницею як один із елементів принципу транспарентності, а гласність – як елемент відкритості судового процесу [18, с. 4]. З таким підходом авторки можна погодитися лише частково, про що буде йтися далі.

Історичний екскурс свідчить, що у різні часи принцип гласності пов'язували з певними обставинами: ототожнювали гласність з доступністю судових актів для ознайомлення усіма зацікавленими особами та публікою; доступом до судових дій осіб, які не беруть участі у справі; розрізняли гласність для сторін і для публіки та ін. [19, с. 39]. Наукове осмислення гласності як принципу судочинства у вітчизняній доктрині розпочалося з кінця XIX ст., коли на підставі Судових статутів 1864 р. оновлювалася форма судочинства. Провідні фахівці (Є. Васьковський, В. Случевський, І. Фойницький та ін.) того часу здійснили фундаментальний внесок у дослідження гласності та відкритості судового процесу, що залишається актуальним і донині. Так, Є. Васьковський поділяв гласність на два види: гласність для сторін і загальну гласність. Розкриваючи значення гласності першого виду, він зазначав, що гласність – не самостійний принцип, а наслідок, з одного боку, принципів безпосередності й усності, а з іншого – принципів змагальності й рівності, наполягаючи при цьому на особливій значущості гласності, яка надає можливість суспільству контролювати дії суддів. Під загальною гласністю Є. Васьковський розумів доступність судового процесу для усіх бажаючих, для суспільства у цілому [2, с. 261; 20, с. 116]. Звісно, що з плином часу такий підхід автора зазнав трансформації, проте не втратив своєї значущості.

Низка вчених-процесуалістів, як за радянських часів, так і нині, зазначають, що залежно від осіб, які можуть бути ознайомлені з діяльністю суду, виокремлюють глас-

ність для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, – гласність у вузькому розумінні цього слова і «гласність для народу, чи публічність» (загальну, зовнішню) – у широкому значенні [21, с. 42; 22, с. 158].

На думку М. Сірого, Г. Тимченка та інших вчених, внутрішня гласність, або гласність сторін не є елементом принципу гласності [2, с. 263; 23, с. 7–9]. Обґрунтованим вважають висновок про те, що слід розрізняти гласність для сторін (внутрішня гласність) і гласність для суспільства (зовнішня гласність) О. Кузьменко та Н. Дроздович. Таке розмежування, на їхню думку, має виключне значення у розумінні співвідношення поняття гласності та принципу гласності кримінального судочинства (*предметом дослідження авторів є кримінальне судочинство. – Авт.*). Причому останній слід розуміти тільки як зовнішню гласність, яка є вимогою про відкритий розгляд справи. Зовнішня гласність не абсолютна і може обмежуватись у визначених законом випадках, внутрішня – не підлягає жодним обмеженням, оскільки це свідчило б про відсутність сторін у процесі, а отже, зазіхало б на засади змагальності й рівності судочинства. Явище гласності як поняття, здатне породжувати не лише позитивні наслідки для правосуддя у вигляді контролю з боку громадськості, а й містить об'єктивні ризики присутності на судовому розгляді широкого кола публіки та можливість негативного впливу [24, с. 33, 36]. Тож дослідники під змістом принципу гласності пропонують розуміти відкритий розгляд справи для суспільства.

Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади впливає із загального обов'язку правової, демократичної держави висвітлювати діяльність, зокрема, органів судової влади. Еволюція вітчизняного законодавства свідчить про таке: якщо у п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України передбачено, що однією із засад судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, то вже у чинному оновленому галузевому процесуальному законодавстві використовується дещо розширена термінологія: «гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами» (п. 20 ст. 7, ст. 27 Кримінального процесуального кодексу України); «гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами» (п. 3, ч. 3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України); «гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами» (п. 3, ч. 3 ст. 2), «гласність судового процесу» (ст. 7), «відкритість інформації щодо справи» (ст. 8) (Цивільний процесуальний кодекс України); «гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами» (п. 3, ч. 3 ст. 2), «гласність судового процесу» (ст. 10), «відкритість інформації щодо справи» (ст. 11) (Кодекс адміністративного судочинства України); «гласність і відкритість судового процесу» (ст. 11) регламентовано у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Подекуди гласність та відкритість діяльності органів судової влади ототожнюють, проте, як свідчить вітчизняне законодавство, їх слід розмежовувати, хоча вони і перебувають у нерозривному зв'язку.

В. Городовенко вважає, що гласність – це забезпечення судом особам, чиїх інтересів стосується справа, права знати про дату, час і місце судового засідання у ній, права бути вислуханим у суді, а також знати про всі ухвалені рішення у справі, а відкритість – надання особам, які не причетні до судової справи, права бути присутніми у судових засіданнях [19, с. 40]. Вважаємо, що гласність та відкритість, як складові принципу діяльності органів судової влади, можна розглядати як форму та зміст, що є нерозривними елементами, де гласність передбачає фізичний доступ до зали суду (нині також через мережу Інтернет), а відкритість – можливість отримати інформацію про час, місце, предмет позову та ін. Такий підхід може варіюватися залежно від суб'єкта (учасники судового процесу чи зацікавлена громадськість), предмета розгляду справи та ін. До того ж вказане положення відповідає чинному національному галузевому законодавству.

О. Гаврилюк досліджує принцип гласності та відкритості адміністративного процесу та наголошує, що цей принцип характеризує сутність і соціальний зміст процесуального права, являє собою одну із вихідних засад процесу формування, розвитку і функціонування конкретних процесуальних норм і діяльності, що здійснюється на їх основі; забезпечувальне – забезпечує реалізацію конституційного права доступу до інформації про здійснення правосуддя та завдання адміністративного судочинства; соціально-політичне значення – його здійснення є формою реалізації громадського контролю, дієвим засобом формування громадської думки про адміністративне судочинство; виховне – є дієвим засобом виховання правової, моральної та політичної культури громадян;

процесуальне – виступає гарантією законності при розгляді адміністративних справ судами [25, с. 171]. Виходячи з доктринального правового розуміння явища гласності, принцип гласності судочинства забезпечує дотримання демократичних засад судочинства шляхом надання доступу до інформації про судовий розгляд як учасникам процесу, так і широкому загалу, за винятком установлених законодавством обмежень, та повна фіксація судового засідання технічними засобами, підкреслює П. Коляденко [9, с. 132, 135]. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади забезпечує права окремої людини (групи людей) та права громадськості, що пов'язано з проведенням відкритого судового розгляду справи, рішення з якої може мати важливе значення не лише для конкретної особи, а й для суспільства у цілому (групи осіб та ін.).

Важливість точної реалізації принципу гласності та відкритості судового процесу на практиці не викликає жодних сумнівів. Механізм громадського контролю за належним здійсненям правосуддя давно та успішно діє у більшості демократичних західних країн, зокрема у Франції, Іспанії, а також у США, Канаді та ін. Зайва закритість судового процесу надзвичайно шкідлива для судової системи, оскільки створює інформаційний вакуум та сприяє тому, щоб у свідомості громадян виникли сумніви у законності, безсторонності діяльності суду [26, с. 10–11]. Важливою умовою відкритого судового процесу є суворе поєднання гласності з нормами судової етики під час слухання справи, оскільки предметом розгляду суду нерідко стають випадки приватного життя громадянина, що стосуються його честі і гідності [27, с. 68].

Сьогодні принцип гласності судочинства, який традиційно означав свободу доступу громадян до залів судових засідань, за сучасних умов з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій суттєво збагачується за рахунок нових форм його реалізації через традиційні ЗМІ та Інтернет. Саме через періодичну пресу, радіо і телебачення, через інформаційні ресурси Інтернету сучасна людина отримує найбільшу кількість суспільно значущої інформації про події в країні та у світі, у тому числі про судову діяльність [28, с. 13; 29, с. 124]. Саме у межах «електронної держави» інтегруються інформаційні ресурси органів державної влади та формуються системи послуг он-лайн, що властиво й органам судової влади. Розвиток електронного правосуддя та забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади має взаємодоповнюючий характер: з одного боку, гласність і відкритість у сфері електронного середовища діяльності суду стають важливими чинниками прогресивного реформування суду й додатково впливають на реалізацію інтеграційної функції Української держави у європейському напрямі; з іншого – розвиток електронного правосуддя стає сучасною інформаційно-комунікаційною основою у дотриманні принципу гласності і відкритості діяльності суду. Ефективне забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності суду в умовах реконструктивного розвитку України орієнтує на перебудову судової системи, зміну її застарілих конструкцій відповідно до нової архітектури у світовому просторі.

Висновки. Підводячи підсумки загальнотеоретичного дослідження змісту принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади, слід зазначити таке.

1. Забезпечення гласної та відкритої діяльності органів судової влади є одним із головних завдань нинішньої судової реформи в Україні, яка потребує потужної наукової підтримки. Враховуючи досить тривалу еволюцію інституту гласності і відкритості діяльності органів судової влади, він так і не став предметом загальнотеоретичного пізнання. Проблематика змісту принципу гласності і відкритості традиційно висвітлюється у вузькопроцесуальному аспекті, коли досліджуються питання певних процедурних особливостей діяльності суду.

2. У переважній більшості довідкових видань та наукових досліджень (правових, соціологічних, політологічних, управлінських тощо) поняття «гласний», «відкритий», «публічний», «прозорий» розглядаються як тотожні явища, незважаючи на те, що значна частина авторів все ж стверджують про необхідність їх розмежування. Обґрунтованим є вважати гласність, відкритість, публічність, прозорість, доступність правосуддя тощо елементами транспарентності судової влади, що дозволяє здійснювати належний громадський контроль за діяльністю суду. Гласність і відкритість діяльності органів судової влади не є тотожними явищами, проте тісно взаємопов'язані та доповнюють один одного.

3. Серед низки принципів саме принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади має особливе значення для формування правової культури суспільства, підвищення правосвідомості громадян, їх довіри до національної судової системи.

Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади є проявом демократизму відносин між суспільством та державою; відіграє провідну роль у забезпеченні їх незалежності, самостійності та неупередженості суду. Принцип гласності і відкритості забезпечує соціальний взаємозв'язок між судовою гілкою влади та громадськістю, виконуючи таким чином свою основну історичну функцію – захист прав і свобод людини і громадянина – та низку інших важливих функцій: виховну, інформаційну та ін. Окремі автори наголошують на необхідності виокремлення принципу відкритості та принципу гласності, однак узагальнення доктринальних джерел та чинного законодавства дозволяє стверджувати про нерозривність цих елементів в єдиному принципі. Процесуальними аспектами принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади є інформування усіх юридично зацікавлених осіб про дату і місце судового розгляду; право бути присутнім при розгляді своєї справи в суді; право ознайомлення із матеріалами судової справи та судовим рішенням особами, визначеними законом; право будь-кого із присутніх у залі судового засідання вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої тощо.

4. Розвиток електронного правосуддя та забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади мають взаємодоповнюючий характер: з одного боку, гласність і відкритість у сфері електронного середовища діяльності суду стають важливими чинниками прогресивного реформування суду й додатково впливають на реалізацію інтеграційної функції Української держави у європейському напрямі; з іншого – розвиток електронного правосуддя стає сучасною інформаційно-комунікаційною основою у дотриманні принципу гласності і відкритості діяльності суду. Ефективне забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності суду в умовах реконструктивного розвитку України орієнтує на перебудову судової системи, зміну її застарілих конструкцій відповідно до нової архітектури у світовому просторі.

Бібліографічні посилання

1. Рівень довіри суспільства до судової влади в процесі реформ зріс втричі і становить 16 відсотків. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/tiven-doviri-suspilstva-do-sudovoi-vladi-v-procesi-reform-zris-vtrici-i-stanovit-16-vidsotkiv>
2. Тимченко Г. П. Принцип гласності і відкритості судового розгляду: теорія, історія та перспективи розвитку. *Держава і право*. Вип. 49. 2010. С. 258–265.
3. Праскова С. В. Теоретические основы гласности правосудия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 28 с.
4. Сучасний тлумачний словник української мови / уклад. А.М. Яковлева, Т.М. Афонська; за заг. ред. С. В. Ломакович. Харків: Торсінг плюс, 2006. 670 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 500 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [А-Я] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1719 с.
7. Тлумачний словник української мови / А. Івченко. 13-те випр. вид. Харків: Фоліо, 2008. 539 с.
8. Тлумачний словник української мови / Т. В. Ковальова, Л. П. Ковріга. Харків: Синтекс, 2005. 766 с.
9. Коляденко П. Л. Про співвідношення понять «гласність судового провадження» та «повне фіксування його технічними засобами». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3–4. С. 130–138.
10. Менів О. Проблеми розуміння принципу гласності та публічності цивільного судочинства. *Юридичний журнал*. 2009. № 11. URL: <http://www.justinian.com.ua>
11. Кононенко В. І. Неупередженість суддів. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 2. С. 56–59.
12. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія. Харків: Право, 2012. 447 с.
13. Крет О. В. Інституалізація транспарентності державної влади: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2010. 20 с.
14. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / Е. А. Афонін, О. В. Суший. Київ: НАДУ, 2010. 48 с.
15. Романюк С. В. Особенности демократизации политического управления в условиях глобализации: дис. ... канд. полит. наук. Москва, 2005. 181 с.
16. Гунин Д. И. Транспарентность и тайна информации: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 29 с.
17. Валитова Л. И. К вопросу о сущности конституционного права на информацию о деятельности органов публичной власти. *Вестник Башкирского университета*. 2014. Т. 19. № 1.

С. 343–347.

18. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.

19. Городовенко В. В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 9. С. 38–43.

20. Васильковський Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва: Изд. Бр. Башмаковых, 1917. 372 с.

21. Гражданский процесс: учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. Москва: Проспект, 1998. 480 с.

22. Гаврилюк О. О. Зміст принципу гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 156–162.

23. Сирый Н. И. Реализация принципа гласности в деятельности суда первой инстанции по уголовным делам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1991. 18 с.

24. Кузьменко О. Т., Дроздович Н. Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10. С. 31–36.

25. Гаврилюк О. О. Принцип гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Херсон, 2012. 196 с.

26. Бондарчук С. А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (2). С. 6–11.

27. Кузьменко О. В. Адміністративна юстиція в Україні: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 156 с.

28. Федотов М. А. Об обеспечении прав граждан и организаций на информацию о судебной деятельности судов общей юрисдикции в Российской Федерации. *Информационное право*. 2007. № 2. С. 12–15.

29. Городовенко В. В. Принципы судебной власти: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 482 с.

Надійшла до редакції 21.12.2018

SUMMARY

Korshun A.O. The Content of the principle of publicity and openness of the activity of judicial authorities: general aspects. The article revealed the content of the principle of publicity and openness of the activity of judicial authorities from the standpoint of science and the theory of state and law. It was emphasised that the principle of publicity and openness of the activity of judicial authorities has not become the subject of general theoretical knowledge, this problem has traditionally been covered in the narrow-process aspect. It was substantiated that publicity, openness, accessibility of justice, etc., are elements of the transparency of the judiciary. Publicity and openness of the judiciary's activities are not identical phenomena, but are closely interconnected and complement each other.

The principle of transparency and openness of the judiciary's activities is of particular importance for the formation of the legal culture of society, increasing citizens' sense of justice, and their trust in the national judicial system; ensures social interconnection between the judicial branch of government and the public. The procedural aspects of the principle of publicity and openness of the activity of judicial bodies were revealed. It was emphasised that the development of e-justice and ensuring the principle of publicity and openness of the activity of judicial authorities are mutually reinforcing.

Keywords: *judicial authorities, civil society, democratic state, principle of publicity and openness of the activity of judicial authorities, transparency.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЙСТИКА

УДК 342.95+351.74

Курінний С.В. ©

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-61-66

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ПОТРЕБ

Розглянуто актуальну проблему – становлення поліції України у контексті реалізації інституціональних адміністративно-правових потреб. Проаналізовано існуючі недоліки законодавства, що регламентує роботу поліцейських підрозділів. Запропоновано власний оригінальний підхід до змісту стадій реформування поліції, а також обґрунтовано головні соціальні умови успішності цього процесу.

Ключові слова: поліція України, інституціональні адміністративно-правові потреби, патрульна поліція, правоохоронна система, стадії реформування, нова цивілізаційна парадигма.

Постановка проблеми. Реалізація правоохоронної функції (боротьба зі злочинністю та забезпечення громадського порядку) є однією з основних функцій, що покладається на державу. Ключовим державним інститутом, який безпосередньо відповідає за стан справ на цьому владному напрямку діяльності України, безперечно, є Національна поліція, яка, згідно з частиною першою статті 1 Закону України «Національна поліція», є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У нормах статті 2 вказаного законодавчого акта наголошено, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Навіть враховуючи поетапне набуття чинності положень Закону України «Про Національну поліцію» (останній етап розпочався з 1 січня 2017 року), у нашій країні накопичилась достатня практика функціонування поліцейських структур, щоб зробити певні попередні висновки про процес становлення вітчизняної поліції та запропонувати подальші обґрунтовані кроки до його покращення.

Домінуючим вітчизняним правовим інструментарієм, який регламентує загальні проблеми організації та функціонування поліції, було й залишається українське адміністративне право.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Науковими здобутками, які здебільшого не втрачають своєї актуальності та продовжують бути теоретичною основою для адміністративно-правового забезпечення процесів подальшого становлення української поліції, можна вважати праці таких визнаних учених: Бандурка О.М., Бородін І.Л., Голосніченко І.П., Додін С.В., Доненко В.В., Калюжний Р.А., Колпаков В.К., Комзюк А.Т., Копан О.В., О.В. Кузьменко, Настюк В.Я., Негодченко О.В., Марчук В.М., Олефір В.І., Остапенко О.І., Пахомов І.М., Петков В.П., Рябчен-

ко О.П., Тищенко М.М., Шамрай В.О., Шкарупа В.К. та ін.

Для того щоб надати вивченню порушеної проблеми більшої системності та наукового креативу, пропонуємо розглядати її не як частину загального процесу адміністративно-правового регулювання відносин організації поліції (як частину предмета адміністративного права), а як складову об'єкта цієї галузі права – адміністративно-правового забезпечення реалізації об'єктивно існуючих суспільних потреб, що пов'язані зі становленням поліції в Україні.

Тому **мета** даної статті полягає у доведенні прямої залежності успіху становлення української поліції від процесів повного та своєчасного втілення у життя інституціональних адміністративних правопотреб, що стосуються організації та функціонування вітчизняних правоохоронних структур.

Виклад основного матеріалу. На початку цього дослідження необхідно зауважити, що реформування інституцій, що виконують функції правової охорони, ніколи не втрачає своєї актуальності для будь-якого державного утворення, особливо це характерно для країн з перехідним типом соціально-політичної організації, до яких небезпідставно слід віднести й Україну.

Після відомих подій кінця 2013 та початку 2014 року, коли більшість українського народу на київських барикадах відстояла європейський вектор свого розвитку, виникла об'єктивна необхідність інтенсифікації процесів системних перетворень, зокрема й правоохоронних інституцій, ключовим серед яких слід вважати міліцію (поліцію).

Питання про необхідність трансформації міліції у поліцію почали порушувати майже одразу після набуття незалежності нашою державою 27 років тому. Однак, з огляду на значну заполітизованість, його вирішення у ті роки було майже неможливим.

Потрібен був потужний соціальний імпульс, щоб розпочався процес беззастережного прощання зі старими пострадянськими ідеологічними стереотипами та забобонами. Цей зламний час настав на вказаній вище часовій межі, коли більшість міліції перестала «бути з народом» (як це було у 2004–2005 роках) й остаточно стала на бік владного криміналітету на чолі з тодішнім фактичним «резидентом-президентом».

Згадаймо кінець зими та весну 2014 року, у країні період владного хаосу, дискредитовані, а точніше самодискредитовані, усі гілки влади (насамперед судова) та «силові» інститути держави – прокуратура, державна безпека, міліція. Переважна більшість військових частин деморалізовані та небоездатні, як результат – підступний удар у незахищену спину північно-східного «брата-Каїна» (анексія АРК та розпалювання «нової Вандеї» на Донбасі).

Ціною життя і здоров'я тисяч українських громадян та втрати майже 8 відсотків території, на початку 2015 року Україні вдалося більш-менш поновити контроль над соціально-політичною ситуацією в державі та розпочати давно затребуваний суспільством процес перетворень.

Так, Указом Президента України від 12 січня 2015 року було схвалено «Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”» (далі – Стратегія), метою якої визначалось впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед мав здійснюватися за такими векторами: розвиток; безпека; відповідальність; гордість. Стратегія передбачала в рамках названих 4-х векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави. У межах вектора безпеки передбачалась реформа правоохоронної системи, окрім неї, також цим вектором охоплювалися реформи: системи національної безпеки та оборони; оборонно-промислового комплексу; судова; оновлення влади та антикорупційна реформа; захисту інтелектуальної власності. Серед 10-ти першочергових трансформацій було названо й реформу правоохоронної системи.

Мета державної політики в цій сфері полягала у коригуванні завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Передбачалося проведення функціональних та організаційних перетворень у системі МВС України. Чіткий розподіл функцій із формування політики, що повинно здійснюватися міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади у системі МВС України – Національною поліцією. Політичне управління та професійне керівництво у сфері правопорядку мали б бути чітко розмежовані, як це передбачено Європейським кодексом поліцейської етики.

Сформоване завдання забезпечення прозорої системи конкурсного добору осіб на

посади, створення нової системи атестації персоналу органів правопорядку, зміни підходів до підготовки працівників цих органів, що повинно забезпечити зміну їх ставлення до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, їх особистих та майнових прав, суспільних та державних інтересів.

Також ставилось за мету утворення максимально прозорої та дружньої до суспільства системи забезпечення правопорядку. Важливим у цій сфері мало бути проведення ґрунтованої децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю за органами правопорядку. Пріоритетним у роботі таких органів визначався принцип законності – система віддання та виконання наказів повинна стати такою, щоб працівник поліції керувався законом і не виконував явно злочинні накази [2].

На виконання наведених положень Стратегії у квітні 2015 року український уряд ухвалив чотири законопроекти щодо реформування МВС («Про органи внутрішніх справ», «Про Національну поліцію», «Про сервісні послуги та сервісні центри МВС України») та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення дорожнього руху», з яких Президентом України підписано лише один законодавчий акт у сфері організації поліцейської діяльності – Закон України «Про Національну поліцію» (перший – заветований, третій та четвертий – не прийняті парламентом) [3].

З того часу минуло понад три роки, початковий період становлення вітчизняної поліції подолав своєрідний часовий рубікон, коли вже можна не тільки побачити певні здобутки цього процесу, а й явні та приховані його недоліки; коли можна зробити висновок, яким смисловим змістом наповнюється нова організаційна форма правоохоронної діяльності, чи є перспективи позитивних тенденцій її подальшого функціонування, чи потрібно вносити у цей процес тактичні коригування або визнати чинну стратегію провальною та починати все заново з чистого аркуша.

Щоб дати максимально об'єктивну оцінку процесу, що розглядається, на нашу думку, необхідно ознайомитися з думкою громадськості стосовно оцінки роботи поліції. Так, як свідчать результати проведеного у грудні 2017 року опитування громадян фондом «Демократичні ініціативи» і Центром Разумкова, поліції (без патрульної служби) повністю довіряють 1,7 % та скоріше довіряють 20 %, зовсім не довіряють 30,5 % та скоріше не довіряють 37 %, баланс довіри/недовіри в 2017 році – 45,8 % (динаміка балансу порівняно з 2016 роком – 1,5 %). Патрульна поліція має дещо кращі показники: їй повністю довіряють 2,9 % та скоріше довіряють 31,8 %, зовсім не довіряють 21,1 % та скоріше не довіряють 29,4 %, баланс довіри/недовіри в 2017 році – 18,8% (динаміка балансу порівняно з 2016 роком – 23,9 %) [4].

Рівень довіри до поліції формується не на порожньому місці, а, швидше за все, під час безпосереднього спілкування громадян з її представниками та за результатами висвітлення засобами масової інформації їх роботи. Зазначений рівень є основним критерієм оцінки ефективності діяльності підрозділів поліції, що зафіксовано у частині 3 статті 11 Закону України «Про Національну поліцію» [1].

Проблеми поліції не залишаються поза увагою періодичних електронних та друкованих видань. Зокрема, у публікації «Нова поліція і старі проблеми: що не так з правоохоронною реформою» (газета «Сьогодні» від 10 серпня 2018 року) наголошено, що довіра до поліції падає з низки причин. Одна з них – часті аварії поліцейських, в ДТП потрапляв кожен шостий автомобіль Національної поліції.

У звіті Рахункової палати зафіксовано, що на середину 2018 року патрульна поліція мала 1876 автомобілів, більшість з яких були отримані в 2015–2016 роках. Однак правоохоронці не можуть експлуатувати 79 своїх машин через технічну несправність, а понад 300 автомобілів і зовсім були розбиті в аваріях.

Залишає бажати кращого і розкриття злочинів, яке 2016 року впало нижче 30 % – усього було розкрито 154700 злочинів з 562000, 2017 року показники поліпшилися, але не набагато: було розкрито близько 40 % скоєних злочинів.

Також однією з відчутних проблем поліції є нестача кадрів, за даними голови Національної поліції С. Князева, на 27 січня 2018 року із 126 тисяч штатних посад некомплект складав 17 тисяч (близько 13,5 %) [5].

Поза сумнівом, наведена статистика – це лише частина проблем теперішньої поліції України, для об'єктивності слід згадати непомірну завантаженість слідчих підрозділів, де середнє навантаження складає по декілька сотень кримінальних проваджень на

слідчого (особливо це характерно для великих міст), не кращий стан речей спостерігається у службі дільничних офіцерів поліції, де реформування фактично звелось до малообгрунтованого скорочення відповідних штатних одиниць, те саме можна сказати про оперативні підрозділи поліції, де дуже відчутна нестача досвідчених та кваліфікованих оперативних співробітників.

Питання створення місцевої поліції відкладено на не визначену перспективу, а спроби підмінити її різноманітними муніципальними вартами в умовах незавершеної децентралізації, неоголошеної війни та існування латентних сепаратистських тенденцій в окремих регіонах, сприяє утворенню окремих місцевих «удільних князьків» з власними напівмілітарними формуваннями, що може через деякий час відгукнутись тяжким відлунням як для країни, так й її громадян.

Потрібно чесно визнати, що реальний процес становлення поліції в Україні має дуже обмежений формат, що зводиться до впровадження патрульної поліції, яка за три роки свого функціонування майже розгубила той аванс довіри, який надавали їй громадяни у 2015–2016 роках.

Якщо зміст наведеної вище Стратегії сприймається як цілісний, системний програмний документ, у якому чітко викладено інституціональні адміністративні правопотребі, що мають бути реалізовані протягом п'яти років. То вже у Законі України «Про Національну поліцію» ми можемо знайти багато недоліків та прогалин, що фактично гальмують процес становлення української поліції. Наприклад, викладені у статті 2 цього законодавчого акта завдання поліції розглядаються у контексті надання поліцейських послуг у чотирьох основних сферах. Принаймні одна з них – протидія злочинності априорі не може охоплюватися ні відносинами, ні потребами публічно-сервісної діяльності, бо розкриття злочинів є головною функцією правоохоронної інституції (поліції), виконання якої не передбачає притаманну при наданні послуг альтернативну поведінку виконавця (поліцейського), а також обов'язковість відповідного звернення громадянина.

Крім того, у ч. 3 статті 13 Закону України «Про Національну поліцію» наведено шість різновидів поліції, які функціонують у її складі: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового слідства; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення [1]. Як бачимо, про поліцію громадської (публічної) безпеки у даній нормі не згадується, хоча функція така поліцією виконується, про що опосередковано підтвердив голова Національної поліції С. Князев, коли 26 грудня 2017 року заявив про об'єднання патрульної поліції і поліції громадської безпеки до кінця 2018 року до одного загального підрозділу – поліції превенції [6].

Також достатньо дивним виглядає в умовах високої плинності кадрів поліції відсутність у згаданому вище законі норм про навчальні заклади, що готують відповідні кадри. У цих ВНЗ проходять службу сотні атестованих поліцейських, переважна більшість яких – це науково-педагогічний склад – офіцери поліції, за плечами яких значний практичний досвід, захищені дисертації, що містять достатньо цікаві наукові розробки, які стосуються організації та функціонування правоохоронних інституцій (насамперед поліції). Однак чомусь з невідомих причин доля цих співробітників мало цікавить керівництво Національної поліції, бо давно б МВС України внесло на урядове засідання відповідні законодавчі зміни для ухвалення та спрямування до Верховної Ради України. Проте невміння цінити та берегти кадри – це свого роду сумна традиція, невиліковний вірус начальницької пихатості та байдужості до долі молодших за посадами товаришів по службі, що має своє поширення з далеких радянських часів, коли з трибуни палко, але не дуже щиро цитувалися думки кормчих про холодну голову, чисті руки та гаряче серце міліціонера.

На момент написання даної роботи до чинного Закону України «Про Національну поліцію» з 2016 року внесено 13 змін, на перший погляд, враховуючи характеристики адміністративно-правових норм, з яких переважно складається цей законодавчий акт – це нормальний, природний законотворчий процес, що усуває недоліки вже застарілих нормативно-правових положень. Але якщо згадати наведені вище прогалини та відсутність згадок у цьому законі норми про основні функції поліції, можна констатувати його низьку якість, що підтверджує існування нагальної потреби підготовки щонайменше нової редакції відповідного законодавчого акта.

Продовжуючи попереднє оцінювання поліцейської реформи, також необхідно звернути увагу на нестаток нормативно-правової бази, що регламентує безпосередню діяльність патрульної поліції. Як засвідчила практика, патрульні поліцейські за освітою

здебільшого хто завгодно (менеджери, логістики, філологи, історики, філософи, моделі та ін.), тільки не юристи, тому для полегшення роботи цих підрозділів потрібен уніфікований нормативно-правовий акт, на зразок Статуту патрульно-постової служби міліції України, доцільність існування якого доведена багаторічним досвідом практичної роботи ППСМ (патрульно-постової служби міліції) як у радянські, так й пострадянські часи.

Подібний документ – це свого роду абетка патрульного поліцейського, у якій до дрібних подробиць розписано організацію та безпосереднє виконання покладених функцій на патрульного: від інструктажу та особистого екіпірування до його дій у ситуаціях, що ускладнюють оперативну обстановку (пожежа, повінь, землетрус, ураган, хуртовина тощо).

Реалізація інституціональних адміністративних правопотреб становлення поліції складається щонайменше з трьох стадій. Перша – підготовча, на ній визначаються сфера соціального життя, пов'язані з нею державні інститути, які підлягають реформуванню, вивчається громадська думка, наводяться причини та обґрунтування необхідності змін, формуються стратегічна мета та завдання щодо її досягнення. Окреслюється коло суспільних потреб (публічних інтересів), що підлягають реалізації, проводиться підбір правового інструментарію, форми нормативно-правового закріплення, також визначаються ризики можливого виникнення конфлікту інтересів та опору (спротиву) з боку суспільства, усіх владних рівнів держави, органів місцевого самоврядування. Організується відповідна роз'яснювальна робота у цілому для громадян та представників державно-владного апарату, чий інтереси будуть зачеплені. Готується приблизний кошторис та джерела фінансування реформи, формуються робочі групи, на які покладається функція підготовки та погодження організаційно-планової документації, де передбачаються конкретні заходи у рамках процесу реформування, відповідальні виконавці та кінцеві терміни реалізації. Також необхідно не забувати про погодження організаційно-правових кроків між зацікавленими державними інституціями (наприклад між МВС, СБУ та Прокуратурою України), що виключатиме, насамперед, настання функціональних прогалин або, навпаки, дублювання повноважень унеможливилюватиме різночитання запланованих дій, гарантуватиме гармонізацію напрямків та темпів реформування.

Друга (основна) стадія становлення української поліції, на якій втілюються інституціональні адміністративно-правові потреби – це стадія безпосереднього реформування. На ній здійснюється безпосередня реалізація запланованих заходів, проводиться контроль за їх повнотою та своєчасністю. Також у разі потреби вносяться заздалегідь погоджені між зацікавленими відомствами відповідні коригування оперативного-тактичного характеру. Ключовим завданням даної стадії є унеможливлення підміни змісту конкретних правопотреб, що втілюються у життя, приватним або клановим інтересом, це має здійснюватися на усьому шляху правобуття: починаючи від правоутворення і завершуючи правореалізацією. Принципово важливо, щоб процес безпосереднього втілення заходів реформування контролювався (керувався) з єдиного координаційного центру, бажано під патронатом ініціатора реформ – Президента України.

Третя (завершальна) стадія згаданого процесу – стадія оцінки повноти та якості здійснення запланованих трансформацій. Вона відбувається після завершення визначених термінів реформування, перевірки повноти виконання запланованих заходів та оцінки громадськістю проведених змін. Оформлюється звіт відповідної державної інституції, який затверджується керівником наведеного вище координаційного центру. Ключовим критерієм оцінювання є громадська думка про отримані результати.

Існування третьої остаточної оціночної стадії не виключає проведення попередніх (проміжних) оцінок відповідної трансформації, які бажано здійснювати після двох-трьох років реформування, тобто після завершення підготовчої стадії та початкового етапу основної (другої) стадії змін. Саме за допомогою цього попереднього оцінювання, на підставі аналізу повноти та своєчасності виконаних реформаторських заходів, можна визначити перспективи та доцільність подальших кроків змін стосовно певної владної структури (у нашому випадку інституту Національної поліції).

Проводячи попереднє оцінювання становлення української поліції, не потрібно сподіватись на диво, зважаючи на існуючі невіршені проблеми, об'єктивна оцінка не може бути високою та позитивною.

Якщо розглядати зазначений процес як складову реалізації відповідних інституціональних адміністративних правопотреб, зафіксованих у наведеній вище Стратегії, то у порівнянні з Прокуратурою України чи СБУ, поліцейська реформа має більше трансформаційних здобутків, хоча ніхто не буде заперечувати їх суперечливість та половинчастість.

Крім того, необхідно зважати в яких умовах відбувається процес реформування – неоголошена війна, зростання правого нігілізму, зубожіння та зневіра значної частини населення країни, десятки тисяч соціально необлаштованих та психологічно вразливих учасників АТО та ін.

Однак найголовніше – чинна суспільно-політична олігархічно-кланова модель, представники якої монополізували владу на усіх її щаблях, в усіх її коридорах та значущих структурах. Ці «господарі життя» ніколи не дадуть зелене світло для повної реалізації інституціональних правопотреб, бо ефективно функціонуюча поліція, розвинена правоохоронна система, сильна держава – це реальна загроза для їх теперішнього володарювання в країні.

Як свідчить світова історія, існує два варіанта виходу з цієї невтішної ситуації. Перший – чекати коли зазначена безперспективна з позицій суспільного розвитку соціальна схема самоліквідується внаслідок примітивної жадібності її головних репрезентативів. Або другий – прискорити конче потрібний для переважної більшості громадян процес суспільної самоорганізації шляхом створення принципово нової цивілізаційної парадигми, функціонування якої буде сприяти зростанню питомої ваги самодостатніх громадян (середнього класу), соціально здорового громадянського суспільства та авторитетної правової держави.

На підставі викладеного можна зробити **висновок** про те, що існує пряма залежність успішності розпочатого у 2015 році становлення вітчизняної поліції не тільки від процесів повної та своєчасної реалізації інституціональних адміністративних правопотреб, що стосуються організації та функціонування вітчизняних правоохоронних структур, а й від невідкладного формування та запровадження сучасної та соціально перспективної цивілізаційної парадигми, складові якої гарантуватимуть стабільний суспільний розвиток України.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. *Урядовий кур’єр*. 2015. № 6.
3. URL. https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Розподіл_державної_влади– Міністерство внутрішніх справ України.
4. URL. <https://image.zn.ua/media/images/original/Jan2018/195598.jpg>.
5. URL. <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/novaya-policiya-i-starye-problemy-chto-ne-tak-s-pravoohranitelnoy-reformoy-1161735.html>.
6. URL. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2371719-knazev-anonsuvav-obednannapatrulnih-j-policii-gromadskoi-btzpeki.html>.

Надійшла до редакції 26.12.2018

SUMMARY

Kurinyu Ye.V. The formation of the police of Ukraine as a component of the implementation of institutional administrative and legal needs. The question of the direct dependence of the success of formation of the Ukrainian police on the processes of full and timely implementation of institutional administrative law requirements concerning the organization and functioning of domestic law-enforcement structures is considered.

In particular, it was emphasized that the reform of institutions that serve as legal protection never loses its relevance to any state education, especially this is typical for countries with a transitional type of socio-political organization, which Ukraine should be reasonably considered to be.

It is noted that the initial period of the formation of the domestic police overcame a kind of chaotic rubicon, when it is possible not only to see some achievements of this process, but also those obvious and hidden disadvantages, on the basis of which to find out whether it is necessary to make tactical adjustments in this process or to recognize a failed strategy and start everything from a blank sheet.

The proposed implementation of the institutional administrative requirements for the formation of the police is to be considered within the three stages: the first is preparatory, it defines the sphere of social life, the state institutions associated with it, which are subject to reform, is studied public opinion, the reasons and justification of the need for change, the strategic goal is formed and tasks for achieving it; The second one (the main one) is a stage of direct reform, it directly implements the planned activities, controls their completeness and timeliness; The third (final) stage of the process is the stage of assessing the completeness and quality of the implementation of the planned transformations, it occurs after the completion of the specified terms of the reform.

It is stated that there is a direct dependence of the success of the establishment of domestic police started in 2015, not only on the processes of full and timely implementation of the relevant institutional administrative requirements, but also on the urgent formation and introduction of a modern and socially promising civilizational paradigm, whose components will ensure stable social development of Ukraine.

Keywords: *police of Ukraine, institutional administrative and legal needs, patrol police, law enforcement system, stages of reformation, new civilizational paradigm.*

УДК 351.746.1(477)(075.8)

Собакарь А.О.©

доктор юридичних наук, професор

Нестерцова-Собакарь О.В.©

кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-67-71

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Висвітлено стан забезпечення національної безпеки в Україні. Доведено, що національна безпека є складною соціально-економічною проблемою, зумовленою різними чинниками, аналіз яких дозволив розглянути безпеку в сучасних умовах як невід'ємну умову діяльності людей, соціальних груп, суспільств, держав і світового співтовариства. Наголошено на доцільності визначення сучасних детермінант розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: безпека, національна безпека, загрози національній безпеці, національні інтереси, державна політика, детермінанти, публічно-правові засоби, удосконалення.

Постановка проблеми. Найважливішою умовою побудови демократичної правової держави, в якій досягається стійкий, прогресивний і збалансований розвиток особистості, суспільства та держави на принципах законності, поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина, взаємної відповідальності особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки, гуманізму та відкритості, є забезпечення національної безпеки. Цьому має сприяти як чітке функціонування всіх елементів системи забезпечення національної безпеки країни, так і реалізація відповідної державної політики у цій сфері. Остання забезпечується шляхом цілеспрямованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства щодо попередження, виявлення та припинення загроз безпеці особистості, суспільства і держави та протидії їм в якості обов'язкової і неодмінної умови захисту національних інтересів України. При цьому саме «...утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО» [1] визнається однією з двох основних стратегічних цілей забезпечення національної безпеки України

На жаль, доводиться констатувати, що деструктивні процеси в українському суспільстві продовжують зберігатися. Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства сьогодні виступає одним із основних чинників виникнення та розвитку низки загроз у різних сегментах національної безпеки. Йдеться, зокрема, про дестабілізацію суспільно-політичних процесів, загострення конфліктів на національному і релігійному ґрунті, формування сепаратистських настроїв в окремих регіонах та групах населення, зневіру у дієздатності влади, вимивання з країни кваліфікованої робочої сили тощо. Вказані загрози досягли масштабів, які можуть становити (а в деякій мірі становлять) реальну загрозу національній безпеці держави. Практично з усіх найважливіших соціальних показників світового цивілізаційного розвитку Україна продовжує перебувати на небезпечній межі [2, с. 36–52].

Водночас проблема формування та реалізації ефективної державної політики забезпечення національної безпеки, розробки нових або удосконалення діючих механізмів державного управління в кризових та надзвичайних ситуаціях недостатньо досліджена.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дані питання розглядалися у наукових працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокре-

ма Ю.П. Битяка, О.П. Дзьобаня, В.А. Ліпкана, Н.Р. Нижник, В.І. Пилипчука, Г.І. Іванець, Ю.П. Битяка, І.В. Яковюк, С.Г. Сербогіної, І.В. Яковюк, К. Уолтца, Л. Кока, Дж. Бодема, Дж. Кантіні та інших. Проте на сьогодні залишилось багато питань щодо визначення основних та другорядних особливостей загальнодержавної політики забезпечення національної безпеки, а також відповідних детермінант її розвитку.

Мета статті полягає у з'ясуванні на підставі аналізу наявних наукових, науково-публіцистичних та нормативних джерел сучасних детермінант розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України, визначення їх оптимального переліку для закріплення у законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання актуальних проблем забезпечення національної безпеки країни здається неможливим без відповіді на такі важливі запитання: хто є стратегічним партнером держави в процесі реалізації проголошених національних інтересів? Захист яких матеріальних та духовних національних цінностей визначає пріоритети внутрішньої й зовнішньої політики держави? Яким чином держава має намір захищати свої національні інтереси та яких заходів варто вжити, щоб підвищити її можливості у цьому напрямі? Ці запитання дають зрозуміти, що успіх політики держави істотною мірою залежить не тільки від національних інтересів та цілей, а й від чіткого розуміння вибраних шляхів, засобів та способів їх досягнення. Саме тому можна стверджувати, що державна політика національної безпеки безкомпромісно залежить від вибору концептуального підходу до її забезпечення [3].

Національна безпека визначається в термінах реальних та потенційних загроз національним інтересам, які можуть виникати в різних сферах життєдіяльності. Вони мають суб'єктивний і об'єктивний характер. Все, що людина створила своїми руками, може стати причиною загрози для її існування. Стрімкий науково-технічний прогрес, глобалізація, модернізація, постійне зростання потреб людства породили і негативні наслідки. Як приклад нових загроз можна навести: транспортні аварії, катастрофи, вибухи на атомних станціях і хімічних підприємствах, вдосконалення зброї масового знищення, руйнацію озонового шару Землі, глобальне потепління тощо. Існує багато класифікацій загроз для національної та міжнародної безпеки залежно від різних критеріїв. Більшість вчених виділяють за критерієм характеру загроз: політичні, військові, економічні, соціальні, культурні, екологічні та ідеологічні [4, с. 17].

На сьогоднішній день до актуальних загроз національній безпеці України варто віднести в тому числі й агресивні дії Російської Федерації, що чиняться для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності задля знищення Української держави і захоплення її території [1].

Отже, упродовж багатьох років не вщухають гострі дискусії з приводу формування національних інтересів та усунення загроз їх реалізації. Крім цього, для України названа проблема має дві взаємопов'язані складові. Одна з них стосується вибору ціннісних засад державного будівництва, а інша – вибору політичної концепції забезпечення національної безпеки. Що стосується першої складової, то одні вчені переконані в тому, що в Україні більш допустимою є ідея подальшої розбудови інститутів демократичного суспільства. Інші вважають, що вказана політика має базуватися на ідеологічних комуністичних засадах, а третя частина вказує на необхідність підпорядкування особистих інтересів інтересам свого – українського. При цьому існують й такі, що вважають, що основа політики національної безпеки повинна базуватися на уявленнях про необхідність забезпечення як пріоритетних наднаціональних цінностей, так і максимально можливого зниження ролі державних інститутів у суспільному.

Отже, проблема вибору концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки повинна аналізуватися в контексті культурного та історичного розвитку як держав, так і інституцій громадянського суспільства. Втім, для України характерним є те, що на сьогодні практично всі соціальні структури й інститути пов'язують у собі елементи й риси як попередньої радянської, так і нової ліберально-ринкової системи периферійного типу. Нові державні установи певною мірою успадкували риси комуністичної номенклатури, інститути соціальної держави й громадянського суспільства. В результаті цього в Україні не досить вдало поєднуються стандарти радянської, американізованої, західної та української емігрантської культур, управлінської, що, безумовно, впливає на вибір концептуального підходу забезпечення національної безпеки та його практичну реалізацію.

Аналіз теоретичних дискусій щодо світоглядно-політичної концепції забезпечен-

ня національної безпеки свідчить про те, що нині більшість провідних країн світу на практиці вибирають і після цього реалізують концепцію політичного реалізму. В її основу покладено суть, з якою держави ставлять раціональні цілі, зокрема ті, що стосуються їх потреби у безпеці. Зокрема, прихильники теорії політичного реалізму не зводять лише до застосування військової сили забезпечення національної безпеки. Політично-економічні форми силового впливу вони досліджують як важливі додаткові засоби досягнення національних інтересів. Це підтверджує й аналіз нових антитерористичних стратегій. Він свідчить, що вказані стратегії лише модернізують стратегії неядерного стримування, які з'явилися в 80–90-х рр. минулого століття, зокрема акцентується увага на необхідності застосування сили не лише тоді, коли загроза вже сформувалася, а й тоді, коли вона щойно з'явилася, щоб запобігти її переростанню в реальну шляхом завдання превентивних ударів. Зокрема, у Стратегії національної безпеки США 2002 р. зазначалося, що головною метою має бути забезпечення для Президента більш широкого вибору варіантів воєнних рішень для припинення агресії або тиску в будь-яких формах на США та їх союзників.

Таким чином, основний акцент робиться на геополітичному вимірі національної безпеки, суть якого полягає, насамперед, у створенні умов для фізичного виживання держави, захисту її суверенітету і територіальної цілісності, спроможності відповідно реагувати на будь-які загрози зовнішнього характеру, передусім воєнного.

Крім цього, в сучасних підходах до забезпечення міжнародної та національної безпеки набув поширення конструктивістський напрям, суть якого полягає в тому, що не держави є центрами сили, а багатосторонність, якість та глибина зв'язків корпорацій формулюють відповідну безпеку. На сьогодні можна спостерігати, як економічна глобалізація й поширення інформаційних технологій спричиняє поширення віртуальних груп за інтересами, знижує здатність держав до ефективного управління, у тому числі й у сфері національної безпеки. Новітні інформаційні технології трансформують соціальну комунікацію і тим самим змінюють суспільства. Звичні медіа дедалі більше поступаються місцем соціальним мережам. Зникають фільтри, які ще учора ускладнювали поширення недостовірної інформації та руйнівних психологічних впливів [5].

У такому разі реальна політика забезпечення національної безпеки справді дасть змогу зробити розбудову сильної з політичного та економічного погляду Української держави, яку будуть поважати інші країни, а її населення буде впевненим у належному захисті державою національних матеріальних і духовних цінностей.

Саме за таких умов забезпечення національної безпеки може стати не тільки змістовно наповненим пріоритетом діяльності органів державної влади, а й визначальним стрижнем національної ідеї, яка б з'єднала різні верстви суспільства навколо досягнення вказаної мети. Проте організаційно-правові засади з питань національної безпеки мають на собі відбиток впливу різноспрямованих ціннісно-ідеологічних засад державного будівництва та світоглядно-політичних концепцій її забезпечення, що само по собі вже стало досить справжньою загрозою для держави.

Разом з Конституцією України основоположними нормативно-правовими актами, які декларують питання забезпечення національної безпеки України, є Стратегія національної безпеки України [1], Воєнна доктрина України [6], Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України [7], Стратегічний оборонний бюлетень України [8], Закон України «Про національну безпеку України» [9] та інші спеціальні законодавчі та підзаконні нормативні акти.

Новий закон навряд чи можна назвати базовим, навіть зважаючи на те, що він спрямований на визначення механізмів керівництва у сфері національної безпеки та оборони, унормування структури і складу сектору безпеки і оборони, системи управління, координації та взаємодії його органів, запровадження планування для забезпечення сталого та ефективного цивільного демократичного контролю над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони. Новий закон має визначати фундаментальні положення, відображати базові цінності та національні інтереси у сфері національної безпеки. Однак він, на жаль, має вузьку спрямованість, винятково сектору оборони і безпеки та не охоплює усі сфери, що традиційно належать до складових національної безпеки – економічної, екологічної, транспортної, кібернетичної, соціальної тощо.

Прийняття нового закону про національну безпеку не є випадковим, адже наразі, на думку аналітиків, відбувається значна трансформація уявлень про однополярний світовий порядок, вказаний процес породжує серйозні загрози європейській безпеці. І дійс-

но, ступінь підсилення впливу Європи у світовій сфері залежатиме від її здібності досягти більшої політичної згуртованості, що вкрай необхідно для формування стратегічного бачення всіма його членами тенденцій міжнародної політики та стратегії забезпечення безпеки, в тому числі й України.

Враховуючи викладене, сучасними детермінантами розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України на сьогодні можна вважати:

– у політичній сфері: створення дієвих механізмів захисту прав громадян України в країні та у світі; запобігання й усунення спроб втручання у внутрішні справи України; входження в існуючі та створювані системи універсальної і регіональної безпеки; підтримка громадянської злагоди та соціальної стабільності; побудова надійної системи захисту конституційних засад;

– в економічній сфері: контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника; боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому відпливові національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів;

– у соціальній сфері: виявлення й усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства під час переходу до ринкової економіки; створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я; стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього й культурного потенціалу країни;

– в екологічній сфері: впровадження та контроль за дотриманням науково обґрунтованих нормативів природокористування; контроль за станом навколишнього природного середовища, виявлення та усунення загроз для здоров'я населення;

– у науково-технологічній сфері: вжиття комплексних заходів щодо захисту та розвитку науково-технологічного потенціалу; виявлення й усунення причин науково-технологічного відставання України; створення ефективних механізмів боротьби з відпливом інтелектуального та наукового потенціалу за межі України;

– в інформаційній сфері: вжиття комплексних заходів щодо захисту свого інформаційного простору та входження України в світовий інформаційний простір; усунення негативних чинників порушення інформаційного простору, інформаційної експансії з боку інших держав; розробка і впровадження необхідних засобів та режимів отримання, зберігання, поширення й використання суспільне значущої інформації, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері.

З огляду на зазначене, важливо зауважити, що втіленню зовнішньополітичного курсу України в деякій мірі перешкоджають не лише внутрішньополітичні розбіжності та відсутність консолідованої позиції еліти і суспільства, а й ситуації, які відбуваються на регіональному та національному рівнях, що негативно позначаються на внутрішніх та зовнішніх процесах України [10, с. 105].

Висновок. Таким чином, особливості національної безпеки детермінуються історичними й соціально-політичними умовами держави, в яких вона народжується, розвивається та функціонує. Забезпечення самостійності України та її національної безпеки передбачає обов'язкове подолання сировинної залежності, роз'єднаності суспільства, сліпого наслідування європейських цінностей чи, навпаки, їх категоричного відторгнення.

Сучасна система забезпечення національної безпеки України має стати не просто сукупністю взаємодіючих інституційних елементів, а й певного процесу формування правового поля, ціннісно-ідеологічних засад державного будівництва, світоглядно-політичної стратегії реалізації національних інтересів та прийняття відповідних політичних рішень. При цьому необхідною передумовою належної обґрунтованості та практичної реалізації вибраного концептуального підходу має стати чітке розмежування політичної, адміністративної та оперативної функцій управління сектором безпеки та оборони.

Бібліографічні посилання

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 6 травня 2015 року № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

2. Пирожков С. І. Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. Львів, 2003. Вип. 5. С. 36-52.

3. Ситник Г. П. Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення наці-

ональної безпеки. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/4c47ea67-658a-41f9-9abf-756fbc6e1100.pdf

4. Пилипенко О.С. Сучасні проблеми міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 123 (ч. I). 2014. С. 16-23.

5. Актуальні питання національної безпеки України. URL: <http://mediarnbo.org/2017/02/22/aktualni-pitannya-natsionalnoyi-bezpeki-ukrayini/>

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02 вересня 2015 року «Про нову редакцію Военної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 06 червня 2016 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>.

9. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

10. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

Надійшла до редакції 20.11.2018

SUMMARY

Sobakar A.O., Nestertsova-Sobakar O.V. Current determinants of development of the state policy of ensuring national security of Ukraine. The article highlights the state of ensuring national security in Ukraine. It is proved that national security is a complex socio-economic problem caused by various factors, the analysis of which allowed to consider security in modern conditions as an indispensable condition for the activities of people, social groups, societies, states and the world community.

It is emphasized on the expediency of defining modern determinants of development of the state policy of providing national security of Ukraine. In particular, the determinants in: political, economic, social, ecological, scientific-technological and informational spheres are highlighted.

It is proved that the problem of choosing conceptual approaches to ensuring national security should be analyzed in the context of cultural and historical development of both states and civil society institutions. However, for Ukraine it is characteristic that today practically all social structures and institutes associate elements and features of both the previous Soviet and new liberal-market system of peripheral type. New state institutions have inherently inherited the features of the communist nomenklatura, institutions of social state and civil society. As a result, the standard of Soviet, Americanized, Western and Ukrainian emigrant cultures, which is managerial, is not sufficiently combined in Ukraine, which, of course, influences the choice of a conceptual approach to ensuring national security and its practical implementation.

The emphasis is placed on the peculiarities of the national security of Ukraine, which are determined by the historical and socio-political conditions of the state in which it is born, develops and functions.

Particular attention is drawn to the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", which can hardly be called the basic one, even though it is aimed at defining the mechanisms of leadership in the field of national security and defense, the normalization of the structure and structure of the security and defense sector, management system, the coordination and interaction of its bodies, the introduction of planning to ensure sustainable and effective civil democratic control over the bodies and units of the security and defense sector. The new law should define the fundamental provisions, reflect the basic values and national interests in the field of national security. Unfortunately, however, it has a narrow orientation, exclusively in the defense and security sector, and does not cover all areas that traditionally belong to the components of national security - economic, environmental, transport, cybernetic, social, etc.

Keywords: *security, national security, threats to national security, national interests, state policy, determinants, public-law means, improvement.*

Краснобрижій І.В. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-72-74

ВІРОГІДНИЙ УНІФІКОВАНИЙ АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ СПІВРОБІТНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ, ЯКИЙ ПОВИНЕН ПОКРАЩИТИ ЕФЕКТИВНІСТЬ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННИМИ ПРОЯВАМИ

Розглянуто питання побудови найбільш оптимального алгоритму кримінального аналізу співробітниками Національної поліції, який повинен покращити ефективність боротьби зі злочинними проявами.

Ключові слова: IBM i2 analyst's notebook, SocialGrabber4i2, Інтернет, 3G, інформаційно-телекомунікаційні технології, кіберпростір, IBM i2 iBase.

Постановка проблеми. На теперішній час, у зв'язку з переведенням значної кількості інформаційних масивів у цифрову форму та надання доступу до більшості цієї інформації через глобальну інформаційну мережу (Інтернет), стає можливим отримати цілі пласти логічно зв'язаної інформації, що цікавить різноманітних фізичних чи юридичних осіб. За останніми даними, сьогодні доступ до Інтернету мають 46 % домогосподарств світу, тоді як у минулому році цей показник був 44 %, а в 2010 році – всього 30 %. В числовому еквіваленті мають доступ до Інтернету 3,2 млрд. людей (43 % світового населення). Зафіксовано, що протягом 5 років число користувачів Інтернетом у країнах, що розвиваються, збільшилось у 2 рази. Покриття населення мережами 3G зросла за чотири роки з 45 % до 69 %. Згідно зі звітом Міжнародного союзу електрозв'язку, Україна за показником розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій займає 79 місце (в 2010 році – 69) з індексом розвитку 5,23 (в 2010 році – 4,41) [1, с. 2–5]. Збільшення користувачів світовою мережею зумовило значне зростання кількості злочинів, які вчиняються в кіберпросторі, тим більше Україна належить до країн, що розвиваються в інформаційному просторі, тому збільшуються ризики зловживання інформаційними та комунікаційними технологіями зі злочинною або іншою метою [2, с. 90]. В даній статті ми розглянемо роботу з інформаційними ресурсами, що виконують державні правоохоронні органи з метою попередження та розкриття різноманітних злочинних проявів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблему найбільш ефективного алгоритму кримінального аналізу співробітниками Національної поліції досліджували: В. Катан, В. Дараган, К. Ісмайлов, В. Струков та інші фахівці. Проблемні питання проведення кримінального пошуку у відкритих інформаційних ресурсах розглядали у своїх працях: О. Кожушко, О. Дуда, К. Ісмайлов, В. Віщун, П. Кумець, Е. Рижков, Н. Ржевська, С. Касян, В. Кудінов, Я. Пушак, Т. Рудий, Я. Кулешник та інші.

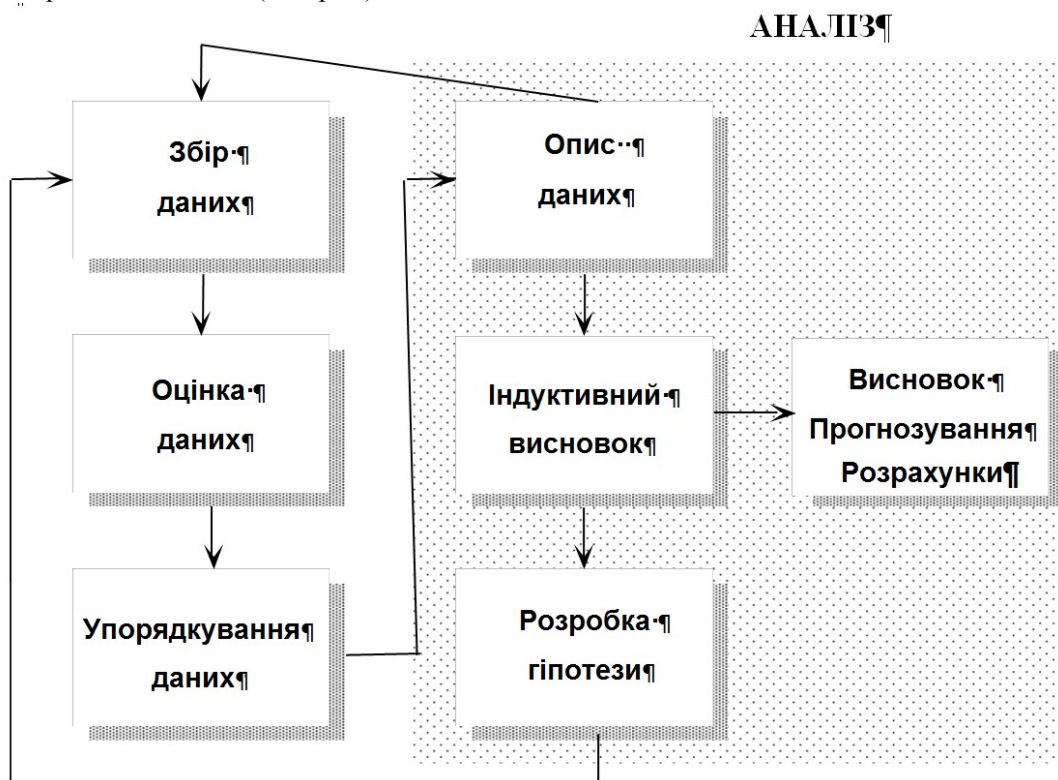
Мета даної статті полягає у пошуку найбільш оптимального алгоритму кримінального аналізу співробітниками Національної поліції, який повинен покращити ефективність боротьби зі злочинними проявами.

Виклад основного матеріалу. Інформацію в мережі Інтернет на юридичних та фізичних осіб можливо отримати в доволі великих обсягах. Отримання цієї інформації здійснюється за допомогою різноманітних методик [3, с. 111–115] здійснення пошуку, а також засобів [4, с. 110, 111, 114–122], що дозволяє здійснювати пошук в напівавтоматичному чи навіть в автоматичному режимі. Як приклад програмних засобів для автоматизації пошуку інформації можемо навести такий програмний комплекс як IBM i2 analyst's notebook [5] з підключеними програмними модулями SocialGrabber4i2 2.0 [6]. Основним призначенням SocialGrabber4i2 2.0 є отримання даних із соціальних мереж для аналізу явних і прихованих зв'язків між різними об'єктами дослідження, що дозволяє визначити приховані спільноти, організовані злочинні групи і виявити ключові об'єкти і

лідерів груп. Програмний модуль IBM i2 iBase [7] дозволяє вилучати інформацію з різних баз даних, а також імпортувати ці бази даних гуртом. Інші джерела, які можна використовувати для пошуку більш-менш достовірної інформації, у цій статті ми наводити не будемо, бо вони гідні окремого розгляду.

Але отримання даних – це лише початковий етап роботи з інформацією. Наступний етап називається аналіз. Аналітичний етап процесу починається з отримання відповідних даних і їх організації у формі, що дозволяє розуміти їх значення. Даний етап, опис даних, сприяє виявленню відсутньої інформації і допомагає направляти подальші заходи по збору даних на отримання відсутніх даних. Ним також утворюється основа для індуктивного висновку з метою розробки однієї або більше гіпотез про ключові аспекти злочинної діяльності. Гіпотези апробуються повторенням збору, оцінки, впорядкування, опису даних і індуктивного циклу обґрунтування. Кожного разу при повторенні циклу, він все сильніше націлюється на конкретні види інформації, необхідної для підтвердження або спростування гіпотези, що веде до формування висновку з високим рівнем надійності (див. рис.).

Кінцева мета справжнього процесу полягає в забезпеченні даного висновку – висновку, прогнозування або розрахунків, на основі яких можна діяти з упевненістю [8, с. 662, 663].

Як **висновок** слід зауважити, що проблема полягає не у відсутності потрібних інформаційних даних, а у здатності інформаційних підрозділів навіть фізично обробляти інформаційні потоки, а також знаходити необхідну інформацію в базах даних, тому, використовуючи спеціальне програмне забезпечення для отримання та першочергової аналітичної обробки отриманих даних, правоохоронні органи набагато покращать ефективність своєї діяльності. Вважаємо за необхідне інтенсифікувати підготовку майбутніх поліцейських та провести додаткові практичні курси з практичними працівниками правоохоронних органів у сфері пошуку та аналітичної обробки інформаційних ресурсів з різноманітних джерел.

Бібліографічні посилання

- 1.Измерение развития ИКТ: Новые тенденции, новые проблемы. // *Симпозиум по всемирным показателям в области ИКТ*. Хиросима, Япония. 2016. № 1. URL: http://www.itu.int/en/itu/news/Documents/2016_ITUNews01-ru.pdf
- 2.Ісмайлов К.Ю. Кримінальна розвідка з відкритих джерел як інструмент збирання опера-

тивної інформації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 88-91.

3. Інформаційні технології у правозастосовній діяльності: навч. посібник / І.В. Краснобрижкий, С.О. Прокопов, Е.В. Рижков. Дніпро: ДДУВС, 2018. 161 с.

4. Застосування комп'ютерних технологій в Національній поліції: навч. посібник / І.В. Краснобрижкий, С.О. Прокопов, Е.В. Рижков. Дніпро: ДДУВС, 2017. 161 с.

5. URL: <https://www.ibm.com/us-en/marketplace/analysts-notebook>

6. URL: <http://www304.ibm.com/partnerworld/gsd/solutiondetails.do?solution=51450&expand=true&lc=ru>

7. URL: <https://www.ibm.com/us-en/marketplace/data-management>

8. Підвищення кваліфікації слідчих: рамкова програма співробітництва для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Республіки Молдова, України й Білорусії, спільний проект Європейського Союзу та Ради Європи «Посилення імплементації європейських стандартів прав людини в Україні». 2017. 659 с.

Надійшла до редакції 29.10.2018

SUMMARY

Krasnobryzhyu I.V. Visual unified algorithm of making criminal analysis by National police officers to improve the efficiency of combating crimes. The questions of construction of the most optimal criminal analysis algorithm by the employees of the National Police, which should improve the effectiveness of the fight against criminal manifestations, are considered.

According to the author, using law enforcement agencies to obtain and prioritize the analytical processing of the data obtained, the law enforcement agencies will greatly improve the effectiveness of their activities. He considers it necessary to intensify the training of future policemen and to conduct additional practical courses with practical law enforcement officers in the field of search and analytical processing of information resources from a variety of sources

Keywords: IBM i2 analyst's notebook, SocialGrabber4i2, Internet, 3G, information and telecommunication technologies, cyberspace, IBM i2 iBase.

УДК 351.746.3

Івченко О.М. ©
викладач

Місяць Ю.В. © викладач

Ткаченко П.І. ©
здобувач вищої освіти

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-74-78

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ОХОРОННИХ ПІДПРИЄМСТВ ГРУП ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ

Акцентовано увагу на необхідність дослідження нормативно- правового регулювання охоронної діяльності, а саме діяльності груп швидкого реагування, приватних охоронних підприємств, дослідження та обговорення організації діяльності, для подальшого вдосконалення якості надання охоронних послуг, ліквідації недоліків у діяльності співробітників груп швидкого реагування, та налагодження нормативно-правового регулювання дій співробітників охоронних підприємств. Розглянуто особливості роботи приватних охоронних структур щодо забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності.

Ключові слова: охоронна діяльність, група швидкого реагування, співробітники охорони, забезпечення безпеки.

© Івченко О.М., 2018

© Місяць Ю.В., 2018

© Ткаченко П.І., 2018

Постановка проблеми: під час підвищення криміногенної статистики та нагальної потреби осіб в охороні свого майна, забезпечення якісної правової допомоги, захисту від крадіг та нещасних випадків, дедалі набуває проблема якісного надання охоронних послуг приватними охоронними підприємствами. Визначено ряд недоліків в повсякденній діяльності охорони, що може негативно сприяти на надання тих самих послуг. Для вирішення цієї проблеми, проаналізуємо нормативну базу охоронної діяльності, наукові статті юридичного напрямку у сфері надання охоронних послуг, зробимо теоретичних аналіз поставлених проблем перед охоронними структурами. Цим і зумовлюється актуальність статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Деякі питання та критерії у сфері надання охоронних послуг та нормативно-правового регулювання охоронної діяльності було визначено в наукових працях учених: Ю.О. Ярошенко, М.В. Завального, І.В. Хорт та ін., якісне навчання працівників охоронних організацій, систематичне підвищення кваліфікації є запорукою професійного надання послуг у сфері охорони.

Метою даної статті є аналіз особливостей у діяльності регіональних підприємств у сфері надання охоронних послуг та захисту майна.

Виклад основного матеріалу: В діяльності охоронних підприємств регіону, можна відокремити багато аспектів щодо законності та правильності дій, постають питання про забезпечення професійними технічними засобами в охоронній діяльності, механізовані питання, забезпечення спеціальними засобами працівників охоронних організацій [1-3]. Наразі робота у сфері надання охоронних послуг стає актуальною, для відділу кадрового забезпечення структури охоронних відомств необхідно підготувати та запровадити більш жорсткі кваліфікаційні вимоги щодо прийняття на роботу працівників, які будуть виконувати специфічні функції. Після чого відділ внутрішньої безпеки приватних охоронних підприємств має провести курс підготовки охоронців на стаціонарних постах та працівників груп швидкого реагування, окремим питанням постають кандидати на посади «тіло - охоронців» так названої фізичної охорони. Кваліфікаційними вимогами наразі пишуться може далеко не кожне охоронне підприємство нашого регіону [1-3; 7]. За причини недоліку під час відбору кандидатів й трапляються типові випадки крадіжок, пошкодження майна фізичних осіб, загроза життю людини, та ін. Під час досягнення якісного проведення будь якого заходу, мають бути приклади ідеального проведення, на які й спираються керівники заходу аби заходи пройшло не гірше. В сфері охоронних послуг-це є Державна служба охорони при МВС України. Саме в цій організації проводять ретельний відбір кандидатів, проводять навчання, залучають до професійних курсів підготовки за міжнародними стандартами, створюють специфічні умови ретельного відбору майбутніх працівників Державної служби охорони. Під час відбору кандидатів особливу увагу слід приділяти фізичній підготовці та навичкам бойових мистецтв, не менш важливим є питання майстерності володіння вогнепальною зброєю. Зброя в охоронній діяльності є невід'ємним аспектом для успішного та якісного забезпечення захисту під час надання охоронних послуг. Все менше стає дійсно професіоналів які б передавали свій досвід володіння зброєю, та все більшає кількість нелегальної зброї котра має своє застосування в негативному світі.

Також не менш значимим є питання володіння прийомами самозахисту та бойовими мистецтвами. Уміння захистити себе не завжди допомагає у вирішенні питання щодо захисту іншої людини. Під час проходження відбору, особливе місце приділяють володінню навичок прийомів рукопашного бою, які є основними в сфері охорони. Велику увагу приділяють питанню вмілого застосування спеціальних засобів в екстремальних ситуаціях [4-6]. Але все вище зазначене має закріплюватись перш за все головним принципом, котрим є законність. Законність використання спеціальних засобів, законність застосування зброї, законність застосування заходів фізичного впливу та ін. В цьому питанні постає нормативно-правове регулювання охоронної діяльності. При відборі кандидатів, має велике значення досконале знання закону про Національну поліцію, про охоронну діяльність, який регламентує діяльність працівника охоронного підприємства. В цьому питанні особливу увагу приділяють в поліції охорони, саме знання закону про Національну поліцію, про охоронну діяльність є гарантом дотримання законності і честі [1-4]. Знання закону в першу чергу є запорукою особистої безпеки під час виконання своїх службових повноважень в повсякденній діяльності. На прикладі поліції охорони бачимо, що приділяється велика увага вивченню найголовніших законів на підставі

яких в подальшому будуть регулювати свою професійну діяльність, також слід відмітити, що засвоєння різних юридичних питань та вирішення типових задач під час підготовки працівників охоронних організацій покращує засвоєння знань. Наразі згідно статистики не у всіх охоронних підприємствах є можливість навчання працівників, адже не на кожному підприємстві є свій навчальний центр в якому б працювали спеціалісти з великим досвідом роботи в цій сфері. На охорону покладається важливий обов'язок – це захист людини. Ситуації в житті бувають різні, тому і підготовка має бути якісна.

Навчання та проходження курсу за міжнародними стандартами є найголовнішим в діяльності охоронця. Кваліфіковані охоронці мають змогу вирішувати великий спектр питань. Провівши аналіз серед охоронних підприємств, та визначивши стандартні аспекти навчання працівників можемо виявити наступну структуру навчального процесу. Навчальні центри були створені для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації за спеціальністю: «Охоронець». Діяльність центру здійснює навчання на підставі ліцензії Міністерства освіти і науки України. В середньому навчальні центри мають можливість одночасно проводити навчання 35-45 охоронців. Навчальні центри являють собою спеціалізовані навчальні заклади в яких викладаються дисципліни, необхідні для охоронця [3, 4, 5, 6]. Створена низка предметів для навчання охоронців: технічні засоби охорони, охорона об'єктів, інформаційні технології, охорона фізичних осіб, пожежна безпека, основи економіки та підприємництва, безпека життєдіяльності, психологія ділових відносин, домедична допомога, вогнева підготовка, тактико спеціальна підготовка, юридичні предмети, спеціальна фізична підготовка, навички рукопашного бою та ін.

Не менш важливим є питання засвоєння дисципліни з психологічної підготовки охоронця. Психологічне забезпечення охоронної діяльності є гарантом впевненості кожного співробітника в своїх діях. Важливим постає питання психологічної підготовки саме для працівників груп швидкого реагування, де майже кожного дня трапляються виклики та спрацювання на об'єкті. Різні ситуації які виникають в охоронній діяльності потребують правильного алгоритму дій, що є ключовим під час виконання охоронцем своїх повноважень. Впевненість у своїх діях під час затримання правопорушника, правомірне застосування різних методів під час спілкування у кожній окремій ситуації.

Організація діяльності груп швидкого реагування приватних охоронних структур має місце якісного виконання своїх обов'язків охоронцем [2; 4-6]. Якісне забезпечення безпеки майна, безпека осіб, протидія крадіжкам. Група швидкого реагування приватних охоронних структур – це екіпаж двох або більше спеціально підготовлених працівників охорони. Основні завдання покладені на групу швидкого реагування в повсякденній діяльності: прибуття до визначеного об'єкту за короткий проміжок часу, усунення наслідків в результаті яких пульта охорона прийняла сигнал тривоги. При виконанні своїх завдань працівники групи швидкого реагування можуть скористатися спеціальними засобами, зброєю, здійснити міри фізичного впливу, в рамках встановленого чинного законодавства не порушуючи також внутрішній статут служби безпеки [4-7; 9].

Група швидкого реагування або група захоплення - це спеціальна мобільна група, до складу якої входять спеціально відібрані співробітники з великим досвідом роботи в силових структурах. Бувають такі випадки, коли навіть технічна охорона не здатна так ефективно допомогти клієнту, як група швидкого реагування. Це еліта будь-якого агентства охорони - фахівці, які пройшли спеціальну фізичну, психологічну та медичну підготовку. Основний обов'язок групи захоплення - здатність в короткий термін прийти на допомогу в непередбачених ситуаціях. При надходженні тривожного сигналу на центральний пункт, виїзна охорона негайно відправляється на об'єкт, де здійснює дії, що передбачені посадовою інструкцією і домовленістю з клієнтом. Також в обов'язки спеціалістів з групи захоплення входять чергування на об'єкті. Головною особливістю спецгрупи є цілодобова робота на службових машинах і здатність у будь-який час доби виїхати на об'єкт для надання допомоги клієнту.

Екіпірування працівників групи швидкого реагування – це спеціальний одяг та засіб захисту, спеціальні засоби, для досконалого виконання своїх обов'язків, та забезпечення мір особистої безпеки. До складу екіпірування входить форма охоронця. Форма співробітника групи швидкого реагування є тактичною та надійною в своєму використанні, що дозволяє виконувати охоронні функції на найвищому рівні. Захистом в екіпіруванні є бронезилет, який дає змогу захистити себе від небажаних дій правопорушника та спеціальні засоби.

Тож до основних цілей групи швидкого реагування відносяться: охорона об'єкту,

вивчення ситуації, дослідження території, захист клієнта, надання першої медичної допомоги, повідомлення в поліцію, збереження фізичної і психологічної форми у різних надзвичайних ситуаціях.

Знаємо, що група швидкого реагування функціонує наступним чином: визначає місце дислокації, де розташовані екіпажі, приймає найближчий до себе виклик, приїздить на місце спрацювання охоронної сигналізації, проводить огляд на виявлення сторонніх на об'єкті, у разі виявлення сторонніх, проводить затримання, викликає відповідальну особу, ставить до відома власника, складає акт про спрацювання сигналізації, затримує особу на законних підставах та передає разом з доказами до органів внутрішніх справ [2; 4-6]. Групи швидкого реагування під час виконання своїх обов'язків працюють таким чином: їх діяльність ділиться на дві категорії: перша кількість екіпажів знаходиться на стаціонарних постах та місцях дислокації, а друга кількість знаходиться у патрулюванні закріпленого за ними квадрату. Стаціонарні пости знаходяться в квадраті де є велике скупчення потенційних охоронних об'єктів цим відомством, цей метод дозволяє швидко реагувати на виклики та спрацювання в цьому квадраті. Приблизний час прибуття екіпажу становить від 5 до 7 хвилин, від початку прийняття виклику групою. Місце дислокації групи швидкого реагування – це місце розташування групи швидкого реагування, де знаходяться два охоронці на службовому авто, обладнаному спеціальними проблисковими та звуковими сигналами, в комплекті мають спеціальні засоби, слідкують за основним місцем охорони та приймають виклики у разі натискання тривожної кнопки або спрацюванні сигналізації. Патруль групи швидкого реагування виконує великий спектр обов'язків, знаходиться весь час у дорозі, патрулює закріпленій за ними квадрат, робить об'їзд охоронних об'єктів, перевіряє стаціонарні пости, приймає виклики [4-6; 9]. Регіон повністю перекритий мобільними групами, що дозволяє швидко прибути на об'єкт та попередити правопорушення а також затримати порушника.

Можемо відмітити технічний відділ охорони, який має спеціальний режим секретності, виконує внутрішні забезпечувальні функції. До функцій технічного відділу можна віднести наступні: забезпечення якісної системи безпеки, виконання монтажу охоронних пристроїв на об'єкті (установка камер відео-нагляду, налагодження датчиків руху, налаштування центрального управління системою охорони, встановлення тривожні кнопки, датчиків розбиття вікон, відкривання дверей та ін.), захист особистої інформації, електромонтажні роботи, встановлення системи контролю за об'єктом, систем пожежної безпеки, комплексна охорона, забезпечення внутрішньої системи безпеки, налаштування радіо зв'язку між пультом центрального спостереження (ПЦС) та мобільними групами. До технічного відділу також відносять оперативного чергового ПЦС функції якого є контроль охоронні системи на об'єкті, підтримка зв'язку між групами швидкого реагування та координація роботи мобільних груп.

Також важливу функцію несе кінологічний відділ забезпечення охорони – це окрема служба в охоронній діяльності, який займається якісним забезпеченням охорони шляхом використання службових собак. Використання службових собак має місце у виявленні проникнень на охоронний об'єкт, виявлення осіб, що незаконно перебувають на території. Також дозволяється використання службових собак на стаціонарних постах для проведення обшуку, або на пропускному пункті для виявлення різних речей. Службових собак дозволено тримати без прив'язі на об'єкті, де повністю є закритий периметр. Щодо нормативно-правового регулювання кінологічного відділу служби охорони який визначений у Законі України Про «Охоронну діяльність», де регламентується визначена кількість статей, одна з яких регулює саме такі питання про використання службових собак. В статті 17 чітко визначено порядок та метод використання службових собак. Розуміємо, що під час виконання своїх безпосередніх обов'язків, працівник групи швидкого реагування, має право використовувати спеціальні засоби у разі посягань на охоронний об'єкт, під час затримання правопорушника, запобігання незаконній спробі заволодіти спеціальними засобами та зброєю. Затримання правопорушника під час проникнення ним на охоронний об'єкт, не є адміністративним затриманням, після прояснення ситуації, правопорушник передається до органів внутрішніх справ. Застосування спеціальних засобів працівником охорони можливе лише після попередження про їх застосування, інше використання не є законним та правомірним. Вчинення опору працівникам групи швидкого реагування є протиправним вчинком та тягне за собою відповідальність. У статті 16 Закону України Про «Охоронну діяльність» зазначено про заборону використання спеціальних засобів та міри фізичного впливу у деяких випадках

передбачених цим законом [2; 7-8; 10].

Висновки. Для підвищення якості надання охоронних послуг потрібно змінювати кваліфікаційні вимоги на прикладі поліції охорони.

Вважаємо, що якісне навчання працівників охоронних організацій є запорукою професійного надання послуг у сфері охорони. Психологічне забезпечення втілює впевненість своїми діями у працівниках. Нормативно-правове регулювання охоронної діяльності залучає великий спектр діяльності в цьому напрямку, де визначено всі правила застосування спеціальних засобів, міри фізичного впливу, регулювання діяльності окремих відділів які сприяють та відіграють не менш важливу роль у наданні охоронних послуг та забезпеченні безпеки, започатковує певні критерії організації співробітництва охорони з правоохоронними органами, визначає права та обов'язки працівників охорони, має певні обмеження, визначає підготовку та перепідготовку працівників, надає поняття про відповідальність персоналу охорони, затверджує ліцензійні умови провадження охоронної діяльності та ін.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про охоронну діяльність: Закон України від. *Відомості Верховної Ради України*
3. Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII/Про ліцензування видів господарської діяльності (із змінами, внесеними згідно)/Витяг із Закону України від 26.11.2015.
4. Організація роботи підрозділів превентивної діяльності Національної поліції: навчальний посібник / Кудря В.О., Лабунь А.В., Радзівон С.М., Фещенко Л.О. та ін. ; за ред. Кулікова В.А. Київ: Освіта України, 2017. 246 с.
5. Закон України «Про основи національної безпеки України» *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. с. 351.
6. Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 15 грудня 2005 року № 3200-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 14. с.116.
7. Положення про Державну службу охорони при Міністерстві внутрішніх справ: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 р. № 615 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2001 р. № 1053). <http://www.rada.gov.ua>.
8. Компанієць С. Удосконалення ринку охоронних послуг: Міжнародна науково-практична конференція: Український ринок охоронних послуг / Вісн. НБУ.2004.№ 1.с.46 - 50.
9. Курило В. Надання охоронних послуг як об'єкт підприємництва/ *Право України*.2003.№ 2. с.113 - 117.
10. Polizei und private Sicherheitsdienste arbeiten enger zusammen // *Polizei und private Sicherheitsdienste arbeiten enger zusammen* – 25 лютого 2010. URL:<http://www.cop2cop.de/2009/11/12/polizei-und-private-sicherheitsdienste-arbeiten-enger-zusammen> (10.11.2018).

Надійшла до редакції 15.11.2018

SUMMARY

Ivchenko O.M., Misyats Yu.V., Tkachenko P.I. Organization of private security companies of quick response teams. Attention was focused on the need to study legal regulation of security activities, namely the activities of rapid response teams, private security companies, research and discussion of the organization of activities, to further improve the quality of security services, to eliminate shortcomings in the activities of rapid response teams, and to establish legal regulation of actions of employees in security companies. The features of the work of private security structures to ensure the security of individuals and protection of property rights are considered. To improve the quality of security services, we need to change qualification requirements like the police. High-quality training of security guards is a guarantee of professional provision of services in the field of protection.

Normative-legal regulation of security activities involves a large range of activities in this direction. Work in the field of security services is becoming relevant. For the department of personnel provision of the structure of security agencies, it is necessary to prepare and introduce more severe qualification requirements for the recruitment of employees who will perform specific functions. All rules of the use of special means, the degree of physical influence, the regulation of the activities of individual departments which promote and play an equally important role in the provision of security services and security are defined.

Keywords: security activities, rapid response team, security officers, security, organization of activities of rapid response teams.

ЗАКОННІСТЬ ТА ДИСЦИПЛІНА ЯК НЕВІД'ЄМНА УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Висвітлено стан та проблеми забезпечення законності і дисципліни в діяльності підрозділів патрульної поліції. Окреслено чинники, що сприяють ускладненню корупційної ситуації в даному правоохоронному відомстві. Виділено причини, які негативно впливають на стан дотримання законності в діяльності патрульної поліції. Доведено, що законність та дисципліна є невід'ємною умовою ефективності діяльності патрульної поліції.

Ключові слова: законність, дисципліна, патрульна поліція, порушення прав, причини порушень законності.

Постановка проблеми. В умовах побудови правової держави роль і значення правового регулювання діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції, набуває особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі правової держави є висока правова урегульованість суспільних відносин. Все це є суттєвим чинником, який разом із іншими факторами характеризує ступінь правової культури в демократичному та правовому суспільстві. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства метою забезпечення реалізації прав і свобод громадян у їх взаємовідносинах з поліцією є визначення таких основних форм і напрямків діяльності їх структурних підрозділів і посадових осіб, які забезпечували б повсякденний демократичний режим цих відносин на основі непорушності конституційних прав і свобод людини та громадянина. Такий правовий стандарт взаємовідносин поліції і особи враховує статус останньої як такого суб'єкта управлінських відносин, перед яким виконавча влада є відповідальною за свою діяльність.

Неодмінними умовами діяльності поліції є сумлінне ставлення поліцейських до своїх обов'язків, пріоритет дотримання невід'ємних прав і свобод громадян, а також захист інтересів громадян, суспільства і держави.

Вперше в історії сучасної України в системі МВС прийнято спеціальний законодавчий акт [1], який регламентує нову модель соціального забезпечення співробітників органів внутрішніх справ. В даному законі врегульовано питання грошового забезпечення, реформування структури, матеріально-технічного забезпечення, соціальних гарантій, а також житлового, пенсійного та медичного забезпечення.

Реформа викликала глибокі перетворення, що стосуються суті та діяльності поліції, оновлення змісту її роботи. Наріжним каменем зведено права і свободи громадян. Їх захист і дотримання є основною метою поліції, адже саме населення оцінює надійність і ефективність діяльності правоохоронних органів.

Саме поліцейська система має бути побудована на зрозумілих принципах організації її діяльності, що зменшує можливість свавілля в поведінці поліцейських, встановлює чіткі процедури взаємовідносин поліцейських між собою, а також з громадянами та суспільством у цілому. Тому у демократичних державах діяльність поліції скеровується високими суспільними стандартами, позаяк порозуміння із соціумом, довіра громадян є обов'язковою умовою її ефективності. Професійна діяльність поліції полягає у загальновизнаному розумінні кожним поліцейським свого службового обов'язку, виробленні правильних шляхів, форм і методів його реалізації на практиці. Специфіка і складність завдань, що постають перед поліцією, висувають різноманітні вимоги до поліцейських, залежно від посад, які вони обіймають, характеру та змісту виконуваних службових обов'язків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що питання забезпечення законності і дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів неодноразово ставали предметом наукових досліджень вчених різних періодів, насамперед вчених-адміністративістів, а саме В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, О. І. Безпалової, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, В.М. Гаращука, Т.О. Гуржія, Р.А. Калюжного, О.Ф. Кобзаря, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка,

С.Ф. Константінова, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицького, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, С.О. Мосьондза, О.М. Музичука, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, Д.В. Приймаченка, А.О. Собакаря, М.М. Тищенко, О.І. Харитонові, О.С. Юніна та ін., у сучасній правничій науці проблематику ефективності діяльності новоствореної патрульної поліції, в тому числі дотримання її працівниками принципу законності, відбито доволі фрагментарно та епізодично.

Тому публікацією власної розвідки маємо на меті висвітлити стан та проблеми забезпечення законності і дисципліни в діяльності підрозділів патрульної поліції, а також чинники, що сприяють ускладненню корупційної ситуації в даному правоохоронному відомстві.

Виклад основного матеріалу. Декларація про поліцію Ради Європи, зазначаючи професійний характер поліцейської діяльності, вказує, що «поліцейський повинен пройти у повному обсязі загальну підготовку, професійну і службову підготовку, а також отримати відповідний інструктаж із соціальних проблем, демократичних свобод, прав людини і, зокрема, з Європейської конвенції з прав та основоположних свобод людини» [2, с. 70].

За таких умов реалізація конституційних положень, що проголошують Україну як демократичну, соціальну і правову державу, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян.

Реальне та ефективне забезпечення принципів верховенства права та законності неможливе без позитивної діяльності держави, без юридичного інструментарію чинних правових норм. Так, законність і верховенство права, будучи фундаментальними правовими принципами, знайшли відображення у чинному законодавстві України, яке врегульовує діяльність Національної поліції України, зокрема ст. 6 та 8 Закону України «Про Національну поліцію».

Серед багатьох поліцейських підрозділів однією з перших, хто реагує на виклики та загрози суспільній безпеці, надає невідкладну (в тому числі дошпитальну) допомогу постраждалим від протиправних діянь, вживає заходи з усунення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень та злочинів, є патрульна поліція. Згідно з чинним законодавством, остання наділена широким спектром повноважень, зокрема вона покликана забезпечувати особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігати правопорушенням та їх припиняти, вживати заходи до усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; охороняти громадський порядок і забезпечувати громадську безпеку; забезпечувати безпеку дорожнього руху. Також патрульна служба надає інформацію пішоходам та водіям транспортних засобів, перевіряє та фіксує будь-які порушення законодавства і виписує штрафи, приймає та передає інформацію до чергових частин районних відділів поліції по рації, реагує на правопорушення, виїжджає на місце події і вивчає скарги громадян, реагує на виклики щодо побутових правопорушень (проявів домашнього насильства), надає невідкладну медичну допомогу потерпілим від суспільно небезпечних діянь, нещасних випадків, особам з обмеженими фізичними можливостями та особам, що втратили можливість самостійно пересуватися тощо [3].

Патрульна поліція України є надзвичайно важливим державним правоохоронним органом, який забезпечує охорону громадського порядку шляхом цілодобового патрулювання вулиць і розв'язання проблем на місцях. Ця нова правоохоронна структура запрацювала із прийняттям 2 липня 2015 року Верховною Радою Закону України «Про Національну поліцію», який став важливою віхою на шляху реформування поліцейського правоохоронного відомства. Важливою парадигмою цієї реформи має стати створення і функціонування якісно нового, побудованого на принципах верховенства права, деполітизації, децентралізації, підзвітності та прозорості в роботі, тісної взаємодії з населенням та місцевими громадами, професійної підготовки персоналу, правоохоронного сервісу, здатного служити лише суспільству і захищати його права.

Патрульну поліцію наразі прийнято вважати правонаступником сумнозвісної Державної автомобільної інспекції. Остання майже весь час свого існування викликала неприязнь суспільства (насамперед, водіїв транспортних засобів), асоціювалася із системними порушеннями законодавства, зловживанням владою, перевищенням службових повноважень, корупцією, безпідставними зупинками транспортних засобів тощо.

Як слушно зазначають А.О. Собакаря та А.П. Сахно, найхарактернішими порушеннями законності в діяльності тодішньої ДАІ були: безпідставне внесення інформації про закриття адміністративних справ до АІПС та сплату штрафів за адміністративні правопорушення; викривлення статистичної звітності щодо виявлених адміністративних пра-

впорушень; незаконне складання адміністративних протоколів; порушення вимог ст.ст. 256, 283 КУпАП щодо змісту адміністративного протоколу та постанови у справі про адміністративне правопорушення тощо [4].

З інституційними і, вочевидь, законодавчими змінами, після ліквідації ДАІ, функції забезпечення безпеки дорожнього руху увібрала в себе Національна поліція, зокрема її структурний підрозділ – патрульна поліція. Але це стосується переважно юрисдикційної частини забезпечення безпеки дорожнього руху. Поки що не зрозуміло, яким чином будуть виконуватись інші функції колишньої Державної автомобільної інспекції, зокрема щодо організації дорожнього руху, нагляду за перевезенням небезпечних, великовагових та великогабаритних вантажів, надання реєстраційно-транспортних та екзаменаційно-транспортних послуг тощо. Крім того, потребує вдосконалення нормативно-правова основа діяльності МВС України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Досі діє частина нормативно-правових актів, що регламентували діяльність ДАІ, відсутня чітка правова регламентація Національної поліції щодо виконання функцій із забезпечення безпеки дорожнього руху [5, с. 41].

Більше того, патрульні поліцейські фактично зіткнулися з тими самими викликами, з якими стикалися багато років до них молоді міліціонери – поступово вони вигорали, працюючи понаднормово без гідної оплати праці; їхнє життя не було застраховане; їхні робочі потреби не були забезпечені. Відсутність другого комплекту форми; відсутність кімнат для роботи з документами, паперовий документообіг замість обіцяного електронного; ремонт автомобілів за свій рахунок – усе це відтворює вже наявну до того систему відносин, поступово веде до вимивання найбільш мотивованих та професійних співробітників, зростання розчарування, байдужості, корупції, жорстокості.

Як наслідок, проведений Харківським інститутом соціальних досліджень аналіз засвідчив, що у 2015 році (тобто фактично за 6 місяців з моменту запуску) до дисциплінарної відповідальності не було притягнуто жодного співробітника патрульної служби. Офіційно це пояснюється тим, що Дисциплінарний Статут ОВС України поширився на патрульних тільки з 28 грудня 2015 року та це дало формальне право говорити про дисциплінарну відповідальність патрульних. Хоча насправді на дії патрульних за 6 місяців 2015 року надійшло 723 скарги.

У міру зростання кількості нових патрульних і їх контактів із населенням кількість скарг на їхні дії росла. Так, у 2016 році кількість скарг перевищила кількість патрульних і досягла майже 10 тисяч, а до жовтня 2017 року перевалила за 16 тисяч. У середньому, у 2017 році на кожного патрульного вже припадає 1,32 скарги.

Так, за даними Національної поліції України, кількість скарг населення на дії працівників патрульної поліції склала: 2015 р. – 723, 2016 р. – 9979, 2017 р. – 16636. При цьому із загальної кількості поданих скарг до дисциплінарної відповідальності було притягнуто незначну частину порушників, зокрема: у 2015 р. – 0; 2016 р. – 410; 2017 р. – 1010 [6, с. 258–259].

Серед найбільш типових порушень законності самі патрульні виділяють необгрунтоване і непропорційне застосування спеціальних засобів і незаконне застосування сили. При цьому головною особливістю є те, що система розгляду скарг на дії патрульних багато в чому відтворює систему, яка десятками років існувала в українській міліції. Так, найчастіше скарга потрапляє до відділу моніторингу, який розглядає її й приймає рішення про те, дисциплінарне чи кримінальне це порушення. У разі, якщо визнається, що дії патрульного, на якого скаржаться, мають ознаки кримінального злочину, матеріали передаються до прокуратури. Особливостями цієї системи є те, що відділ моніторингу комплектується патрульними і фактично вони розглядають скарги на своїх колег. Природно, це веде до того, що завжди є ризик того, що скарги на дії патрульних або визнаються необгрунтованими, або розглядаються в межах дисциплінарних проваджень.

Найбільше порушень допускається поліцейськими у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, хоча ситуація на автошляхах країни не поліпшується, а навпаки.

Одним із важелів забезпечення безпеки дорожнього руху є своєчасне застосування до порушників Правил дорожнього руху (далі – ПДР) заходів адміністративного впливу [7; 8]. Проте, як свідчить практика, внаслідок некваліфікованого оформлення поліцейськими матеріалів адміністративних справ, допущення порушень вимог законодавства про адміністративні правопорушення, значна частина порушників Правил дорожнього руху фактично залишається непокараною, що не сприяє профілактичній спрямованості адміністративної відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Некваліфіковане оформлення матеріалів адміністративних справ, недоліки при

складанні протоколів та винесенні постанов про притягнення осіб до відповідальності, порушення конституційних прав громадян під час провадження у справах зазначеної категорії є однією з причин звернення осіб зі скаргами до компетентних органів на непрофесійні дії працівників поліції [9].

Як справедливо зазначає Т.О. Гуржій, своєчасна і безпомилкова адміністративно-правова кваліфікація порушень Правил дорожнього руху є одним з важливих інструментів протидії зниженню дисципліни учасників дорожнього руху, аварійності та травматизму на дорогах країни. І саме у цій площині криється найбільша кількість проблемних питань, пов'язаних з притягненням водіїв до адміністративної відповідальності. Адже неправильна кваліфікація є головною причиною уникнення порушниками заслуженого покарання та, навпаки – притягнення до відповідальності невинних осіб. Тим самим вона призводить до загальної втрати довіри населення до працівників поліції. Практика свідчить, що 90 % від загальної кількості підтверджених скарг на неправомірні дії співробітників поліції становлять скарги на необгрунтовану кваліфікацію дій водіїв транспортних засобів [10, с. 27].

Серед основних причин неправильної кваліфікації дій водіїв транспортних засобів слід виділити: відсутність належної методологічної бази; ігнорування особовим складом патрульної поліції відомчих інструкцій з нагляду за дорожнім рухом; слабку професійну підготовку окремих суб'єктів кваліфікації [10, с. 27].

Найбільш типовими порушеннями при провадженні патрульним поліцейським у справі про адміністративне правопорушення є неправильна кваліфікація порушення, неповнота при зазначенні даних про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності, неточність у зазначенні суті адміністративного правопорушення, а саме – не зазначено конкретні дії правопорушника, порушення вимог до складення протоколу розбірливим почерком державною мовою, не розкрито суті адміністративного правопорушення, а саме – не зазначено конкретні дії посадової особи (протокол про адміністративне правопорушення повинен містити всю необхідну інформацію про неправомірні дії чи бездіяльності особи, що забезпечить їх правильну кваліфікацію та притягнення особи до відповідальності за належною статтею КУпАП), відсутність у протоколі дати, часу і місця його складення, порушення вимог про роз'яснення особі, яку притягають до відповідальності, її прав та обов'язків, незазначення доказів вчинення адміністративного правопорушення [11]. Як приклад, у 2016 році у Луцьку за рік суди скасували 75 постанов патрульних щодо порушення правил дорожнього руху [12].

Непоодинокими є також випадки порушення патрульними поліцейськими права на життя громадян. Зокрема, матеріали судової практики свідчать про недотримання нормативних вимог щодо процедур застосування сили посадовими особами поліції. Захист прав потерпілих у цих випадках вимагає чіткого уявлення як про зміст нормативних вимог, так і про «алгоритм поведінки» потерпілих чи інших зацікавлених осіб. Найбільш типовими є такі порушення в застосуванні сили: 1) перевищення необхідної міри при застосуванні сили; 2) ненадання допомоги потерпілим; 3) свавільне застосування спеціальних засобів чи зброї (тобто у випадках, що не передбачені законом); 4) вибір спеціальних засобів, що не відповідають обставинам; 5) порушення процедурних вимог до послідовності дій при застосуванні зброї чи спеціальних засобів; 6) застосування зброї чи спеціальних засобів проти осіб, стосовно яких існують встановлені законодавством обмеження чи застереження [13].

Як бачимо, принципово нової, чіткої, прозорої системи збору скарг і повідомлень на порушення та акти насильства з боку поліцейських так і не було створено. З різних причин (політичних, юридичних) ці функції в принципі не виконувалися якийсь час. Пізніше їх почали виконувати ті самі органи, що роблять це і в інших підрозділах поліції: інспекція по роботі з особовим складом, внутрішня безпека, а також прокуратура. Вони не отримали ні нових інструментів роботи, ні нової парадигми збору і реагування на скарги. Відповідно, ця робота виконується тими самими гравцями, в тій же низькоєфективній манері, що і багато років тому. «Залучення громадськості до розслідування випадків поліцейської жорстокості», запропоноване в п. 18 Стратегії розвитку органів внутрішніх справ (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів № 1118-р від 22.10.2014 року), так і не стало реальністю. Найбільш негативними наслідками такої зневаги, найважливішим аспектом реформування стало не тільки продовження традицій безкарності в поліції, що ведуть до зниження довіри суспільства, а й те, що керівництво поліції фактично позбавляє себе найважливішого джерела інформації про проблемні

зони. Адже пропонується багато років Міністерству внутрішніх справ незалежна система збору та розслідування скарг на дії поліції могла б на регулярній основі висвітлювати «темні кути» і проблемні зони [14].

Висновок. Проведений аналіз дозволив виділити причини, які негативно впливають на стан дотримання законності в діяльності патрульної поліції, серед яких:

1) передчасний та неякісний відбір кандидатів на вакантні посади в підрозділах патрульної служби. Як і очікувалося, двох місяців інтенсивного навчання не вистачило, щоб випустити висококваліфікованих патрульних на вулиці. Як результат, у деяких ситуаціях патрульні поліцейські просто не знають, як себе вести на місці події і часто звертаються до своїх колег за допомогою;

2) непрозорість застосування системи відбору кадрів на службу до реформованих підрозділів ОВС. Досі однозначно не визначено, за якими критеріями відбираються керівники структурних підрозділів патрульної поліції;

3) виконання службових обов'язків працівниками поліції за «старими схемами». Практика застосування законодавства, що регламентує діяльність поліції, не напрацьована, як наслідок, поліцейські можуть вдаватися до порушення основних принципів діяльності поліції, що є більше характерним для діяльності міліції;

4) соціальна і правова незахищеність працівників поліції. Нова поліція опинилася один на один з проблемами старої системи. Працівники поліції скаржаться на ненормований робочий час без додаткової компенсації, неналежне оснащення необхідними засобами індивідуального захисту та іншими засобами, необхідними для виконання поставлених завдань;

5) сумнівність показників скоєних правопорушень у місцях діяльності патрульної поліції.

Отже, стверджувати про повну реалізацію принципу законності в діяльності патрульної поліції зарано. Однак невтішна корупціогенна ситуація в поліцейському правоохоронному відомстві, непоодинокі факти зловживань, порушень прав людини вимагають вжиття різнопланових заходів, які в комплексі можуть дати бажаний результат.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку: у 3-х ч. / відп. ред.: Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. Ч. 1. Київ, 2001. 460 с.
3. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ МВС України від 2.07.2015 № 796. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>
4. Собакарь А.О., Сахно А. П. Критерії оцінки діяльності органів публічного управління щодо протидії корупції (на прикладі підрозділів ОВС). *Часопис Академії адвокатури*. 2013. № 1. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaa/2013-1/13saopropdf>
5. Миронюк Р.В. Адміністративні акти поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: поняття та місце в системі актів органів публічної адміністрації. *Актуальні питання забезпечення публічної безпеки та правопорядку в сучасних умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 25 листоп. 2016 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 40-43.
6. Права людини в діяльності української поліції – 2016: науково-практичне видання / упоряд. та ред. Крапивін Є. О. Київ: Софія-А, 2017 р. 304 с.
7. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 19 с.
8. Гаркуша А.В. Адміністративно-примусова діяльність підрозділів ДАІ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпін, 2004. 212 с.
9. Гуржій Т.О. Адміністративно-правова кваліфікація порушень водіями механічних транспортних засобів правил керування: навч. посіб. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2005. 151 с.
10. Гуржій Т.О. Проблеми адміністративно-правового регулювання адміністративної відповідальності водіїв за порушення правил дорожнього руху. *Безпека дорожнього руху: сучасність та майбутнє: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф.* (м. Донецьк, 24 жовтня 2008 року). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2008. 219 с.
11. Оскарження постанов нової патрульної поліції. URL: <http://bragar.org.ua/%D1%86%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%B5/>
12. Судді скасовують постанови, бо вважають нас зацікавленими, – поліцейський. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/prava-lyudyny/suddi-skasovuyut-nashi-postanovy-bo-vvazhayut-nas-zacikavlenymy-policeyskuu>
13. Типові ситуації порушення права. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=ukr&id=8487&id_book=8480&id_parent=8482
14. Нова патрульна поліція. Ми її втрачаємо? URL: <https://antydot.info/analytics/nova-patrualna-politsiya-jiji-vtrachajemo/>

Надійшла до редакції 10.07.2018

SUMMARY

Mykhaylov V.O. Legality and discipline as an essential condition for the effectiveness of the patrol police. The article describes the state and problems of ensuring the legality and discipline of the activities of the patrol police units. The factors contributing to the complication of the corruption situation in this law enforcement agency are outlined. The lack of documentation of administrative cases, deficiencies in the drafting of protocols and the adoption of resolutions on bringing individuals to justice, violations of constitutional rights of citizens during proceedings in this category is one of the reasons for complaints by individuals to the competent authorities on unprofessional actions of police officers.

The most typical violations in the conduct of a patrol police officer in an administrative offense case are: improper qualification of the violation, incompleteness when indicating the data on the person being brought to administrative liability, inaccuracy in the indication of the essence of the administrative offense, namely - not specified concrete actions of the offender, violation of the requirements to drafting of the protocol in a legible handwriting in the state language, the essence of the administrative offense is not disclosed, namely, the concrete actions of the positions are not indicated person (the report on an administrative offense must contain all the necessary information regarding the unlawful actions or inaction of the person who will ensure their proper qualification and bringing the person to responsibility under the appropriate article of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), absence in the protocol of the date, time and place of its completion, violation of the requirements for clarification the person brought to justice, his rights and duties, without indicating the evidence of the commission of an administrative offense

The reasons, which adversely affect the state of observance of legality in the activities of the patrol police, are selected, among them: premature and poor selection of candidates for vacant positions in the units of the patrol service; opacity of the application of the recruitment system to service in reformed units; performance of official duties by police officers for "old schemes"; social and legal insecurity of police officers; doubtfulness of the indicators of committed offenses in the areas of patrol police activity.

It is proved that legality and discipline are an essential condition for the effectiveness of the patrol police.

Keywords: *legality, discipline of patrol police, violation of rights, causes of violations of legality.*

УДК 351.74

Ткаченко Р.О. ©

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-84-89

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Стаття присвячена методам адміністративної діяльності Національної поліції як об'єкту громадського контролю. Методи покликані забезпечити такий склад і зміст прийомів, операцій і процедур під час здійснення управлінської діяльності, такий порядок взаємодії людей який міг би забезпечити професійну, організаційно-технічну обґрунтованість рішення з одного боку, а з іншого враховував би інтереси громадськості та організацій які стосуються його реалізації. Зміст методів побудований на законах і принципах діяльності суб'єкта та об'єкта управління.

Ключові слова: *метод, методи, адміністративна діяльність, Національна поліція, управлінська діяльність, громадськість, громадський контроль, інтереси громадськості.*

Постановка проблеми. Стійкість та збалансованість функціонування механізму державної влади, сформованого за допомогою демократичних процедур, залежить, у тому числі, від наявності у суспільстві сучасних й ефективних інструментів незалежного громадського контролю за діяльністю цього механізму та органів місцевого самоврядування, іншими словами, форм громадського контролю.

Сьогодні актуальність дослідження форм громадського контролю посилюється їх рухливим характером. Формування та розвиток форм громадського контролю залежать від перетворень політичних, соціально-економічних, ідеологічних та інших відносин у суспільстві. Саме тому теорія форм громадського контролю є однією із найбільш динамічних складових у державно-громадській діяльності, яка відображає реальне коло першочергових завдань, що нині постали перед Україною [326, с. 349]. Активізація наукових досліджень з метою визначення тих форм, що адекватні завданням сучасного розвитку та забезпечували б оптимальні шляхи ефективної реалізації громадського контролю, сприятиме прискоренню демократизації суспільного життя.

© Ткаченко Р.О., 2018

Ця наукова проблематика має як теоретичне, так і практичне значення для розвитку та функціонування правової держави й відкритого суспільства в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукова оцінка та класифікація форм громадського контролю у вітчизняній та зарубіжній літературі проводилася з позицій філософії, соціології, політології, юриспруденції, науки державного управління тощо такими вченими, як: О. Андрійко, Р. Арутюнян, М. Безуглова, А. Буханевич, С. Братель, М. Віхляєв, А. Гончаров, С. Денисюк, П. Десятих, О. Забралова, Є. Захаров, В. Кафарський, С. Кушнір, А. Мукшименко, Л. Наливайко, Т. Наливайко, В. Пальченкова, О. Полещук, Г. Пришляк, Л. Рогатіна, О. Селіванова, І. Сквірський, Є. Ткаченко, В. Федоров, С. Шестак та ін. Проте, незважаючи на фундаментальний характер вказаної проблематики у правничій доктрині недостатньо уваги приділяється дослідженню зазначеного питання, зокрема, з урахуванням сучасних трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Здатність суспільства до контролю за владою – ознака відкритого суспільства. Контроль, набуваючи правових форм, здатний підпорядкувати владу праву, і лише за умови існування громадянського суспільства держава стає правовою [1, с. 27]. Залучення громадян до реалізації громадського контролю позитивно вплине на підтвержену соціологічними дослідженнями відстороненість населення від участі у справах держави, що безпосередньо пов'язано зі збільшенням недовіри до діяльності влади [2, с. 69]. Громадянська участь активізується за допомогою реалізації різноманітних форм громадського контролю.

Тривалий час держава стереотипно розглядалась як суб'єкт влади, а суспільство – як об'єкт владних впливів із боку держави [3, с. 3]. Форма контролю є безпосереднім проявом контрольної діяльності [1, с. 221]. Нині прямий контроль народу за публічною владою реалізується через різноманітні форми.

Кожна форма адміністративної діяльності органів Національної поліції супроводжується відповідними методами, які компонується у певні групи. Етимологія терміну «метод – це прийом чи система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності» [6, с. 522]. Виходячи з цього терміну під методами слід розуміти способи, засоби, прийоми, які застосовуються для досягнення визначеної мети і є змістом цієї діяльності. У державному управлінні під методами розуміють засоби практичної реалізації завдань та функцій діяльності суб'єктів управління [17; 18; 33]. Виходячи з цього, метод управління – спосіб здійснення управлінських функцій, вплив суб'єкта управління на об'єкт, який може бути одноосібним або колективним.

На думку В. М. Плішкіна методи управління як спосіб організуючого впливу суб'єкта управління на керовану систему або конкретний об'єкт управління, за допомогою якого реалізуються функції, вирішуються поставлені завдання, досягаються цілі [8, с. 12].

Існує точка зору авторів які тлумачать методи управління як способи здійснення організуючого впливу у стосунках між суб'єктами й об'єктами управління. У такому розумінні до методів зараховують і стиль управлінської діяльності, але не як особисті індивідуалізовані риси роботи управлінських кадрів, а як сукупність прийомів діяльності, що виступають окремим проявом більш загального явища – методів управління [4, с. 149].

О. М. Бандурка визначає методи управління як сукупність прийомів, операцій і процедур підготовки та ухвалення, організації та контролю виконання управлінських рішень, які ухвалюються учасниками управлінського процесу [9, с. 37].

Порядок проведення дій, необхідних для виконання будь-якої справи, рішення, завдання [3, с. 5], деякі автори, зазвичай розуміють як процедуру.

Методи покликані забезпечити такий склад і зміст прийомів, операцій і процедур під час здійснення управлінської діяльності, такий порядок взаємодії людей який міг би забезпечити професійну, організаційно-технічну обґрунтованість рішення з одного боку, а з іншого враховував би інтереси громадськості та організацій які стосуються його реалізації [7, с. 37]. Зміст методу побудований на законах і принципах діяльності суб'єкта та об'єкта управління.

Національна поліція використовує у своїй діяльності різноманітні методи адміністративної діяльності, але найбільш характерними для методів адміністративної діяльності органів поліції, як об'єкту громадського контролю є:

- 1) способи впливу органу поліції (посадової особи) на підпорядкований йому орган та громадян;
- 2) вираження державного публічного інтересу, керівної ролі держави;

- 3) засоби досягнення мети;
- 4) способи організації, прийоми здійснення функцій, що виникають у процесі здійснення спільної діяльності,
- 5) способи реалізації компетенції.

За системними ознаками методи адміністративної діяльності органів поліції поділяються на:

- наукові та ненаукові;
- демократичні та диктаторські;
- державні та громадські;
- адміністративні та економічні;
- прямого та непрямого впливу.

Також, за характером впливу методи поділяють на загальні та спеціальні. Загальні – методи, що притаманні всім видам державної діяльності і відповідно всім державним органам, а спеціальні, відповідно лише визначеним з них.

До загальних методів відносять:

- переконання та примусу;
- адміністративного та економічного впливу;
- нагляду та контролю, прямого та непрямого впливу;
- регулювання, керівництва та управління (у тому числі оперативного).

Переконання та примус – це основні методи, які є взаємодоповнюючими і забезпечують належну поведінку всіх учасників адміністративних відносин. Застосування цих методів залежить від рівня розвитку суспільних відносин. Вони є взаємопов'язаними, між ними існує діалектична єдність, мають об'єктивний характер.

У системі методів адміністративної діяльності органів Національної поліції особливе місце посідає переконання – як засіб правового впливу. Сутністю цього методу є - додержання певних вимог унаслідок їх внутрішнього переконання суб'єктами адміністративної діяльності, а не маргінальне ставлення. Це запорука дисциплінованого співіснування громадськості та розуміння того, що нетерпимість до правопорушень є необхідною умовою для розбудови незалежної, демократичної держави.

Переконання – це система складних заходів правового і неправового характеру, а іноді і психологічного, які здійснюються органами Національної поліції, шляхом проведення виховних, роз'яснювальних та заохочувальних методів з усіма верствами населення, а також формування свідомої звички, спрямованої на додержання правових вимог, почуття недопустимості їх порушення, спрямованих на формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших правових актів та потреби активно боротися з правопорушеннями.

Основними формами взаємодії, які використовуються поліцією в адміністративній діяльності є:

- організація заходів, спрямованих на вирішення конкретних завдань; виховання; особистий приклад;
- роз'яснення завдань того або іншого правоохоронного органу (усне чи через засоби масової інформації);
- інструктаж осіб підпорядкованого апарату і громадськості з питань найбільш дієвого виконання поставлених завдань; заохочення (моральне – подяка, нагородження почесним знаком, присвоєння почесного звання і таке інше, матеріальне – грошові премії, путівки окремим особам або групі осіб);
- критика антигромадської поведінки окремих осіб.

Останнім часом спостерігається позитивна динаміка, щодо участі громадськості у житті суспільства, партнерства з органами поліції, а не тільки контроль її діяльності.

Заохочення правомірної поведінки громадськості, це досить розповсюджений метод адміністративної діяльності органів поліції розвинених країн (США, Японія, ФРН, Швеція та ін.), Україна у цьому питанні намагається вчасно приєднуватись до подібних ефективних заходів, що є запорукою побудови правової економічно розвиненої і стабільної держави. Національна поліція України долучилась до ініціативи, яка була запроваджена в країні 14 жовтня 2017 року під назвою «Тонка синя лінія».

У широкому сенсі «Тонка синя лінія» - це ініціатива конкретних громадських рухів, які виникли в США в середині 20 століття. Сьогодні в Україні «Thin Blue Line» – це підтримка поліції громадськістю, особливо тією частиною, яка розуміє суть діяльності органів Національної поліції і символізує довіру та підтримку населення.

Запровадження цієї ініціативи свідчить про готовність суспільства і поліції перейти на новий рівень стосунків, побудований на відкритості та довірі з метою побудови безпечної країни. Така взаємодія дозволить перейти від контрольних стосунків між громадськістю та поліцією на більш продуктивні стосунки взаємодії і розповсюдження позитивного досвіду у всі сфери суспільного життя.

Заохочення – спосіб впливу на свідомість людини, що направляє волю людей на здійснення корисних справ. Заохочення впливає на виникнення інтересу до здійснення певних справ і отримання за це винагороди.

Як метод адміністративної діяльності органів поліції для заохочення притаманні наступні особливості:

- фактичною підставою для застосування заохочення є заслуга, діяння, позитивно оцінювані правоохоронними суб'єктами;
- заохочення пов'язане з оцінкою вже зроблених діянь, є складовою частиною державного контролю;
- заохочення персоналізоване, застосовується стосовно окремих індивідуальних або колективних суб'єктів; заохочення проявляється в моральному схваленні, наділенні визначеними правами, матеріальними цінностями й іншими благами; головним чином заохочення врегульоване правом, у багатьох випадках реалізується у формі правозастосування;
- заохочення побічно впливає на волю заохочуваного, стимулюючи його.

Також за своєю основою, заохочення розрізняється на абсолютне та зумовлене абсолютними підставами до яких відноситься сумлінне виконання службових обов'язків, виконання громадянського обов'язку (допомога в затримці злочинця, порятунків, тощо). Кодекс України про адміністративні правопорушення та дисциплінарні статuti регламентують відносно заохочення.

Відповідно до цих нормативно-правових актів заохочується добровільна відмова від неправомірної діяльності, розкаяння, добровільне усунення заподіяної шкоди. Стаття 34 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначає, що щире розкаяння винного, відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди є обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення.

Стосовно формального та неформального заохочення можна сказати, що вони не мають такого впливу на свідому поведінку громадськості, але теж широко використовуються у діяльності Національної поліції. Широкого використання досягли і такі заохочення: моральне (подяка, грамота), матеріальне (премія, коштовний подарунок), статусне (змінює правовий статус громадянина, наприклад, надання почесного звання «Заслужений юрист України»), змішане (часто одна міра містить моральне, матеріальне і статутне заохочення) [12].

З колом осіб, заходи заохочення розрізняють: заохочення, що застосовуються колективних суб'єктів і індивідуальних суб'єктів. Пріоритет прав людини в адміністративній діяльності органів поліції, розвиток демократичних засад вимагають в усіх сферах суспільного життя подальшого зміцнення правосвідомості громадян, виховання у кожного почуття громадянського обов'язку, підвищення дисципліни й організованості.

Нами згадувались серед адміністративно-правових методів і засоби індивідуального характеру. Застосовуючи ці засоби, органи поліції забезпечують необхідний вплив, що впорядковує регулювання суспільних відносин. Адміністративний примус є різновидом державного примусу, повинен використовуватись у разі неотримання очікуваного результату від застосування інших методів. Головною метою застосування примусу є охорона публічної безпеки та порядку, одночасно з метою охорони права адміністративно-примусові заходи виконують й інші функції, тобто застосовуються не тільки як покарання за правопорушення, але і для їхнього попередження. Це означає, що їх варто розуміти значно ширше, ніж як реалізацію санкцій адміністративно-правових норм. У такому розумінні вони забезпечують публічну безпеку та порядок.

Характерним для адміністративного примусу є наступне:

- а) позасудове застосування норм передбачених законом чи підзаконними актами [13];
- б) застосовуються лише тими, що наділені відповідними повноваженнями;
- в) заходи примусу застосовуються з метою забезпечення дотримання адміністративно-правових норм, які формують обов'язкові правила поведінки в сфері адміністративної діяльності органів поліції, що не мають відомчих меж.

У рамках державно-службових відносин особливе місце приділяється заходам примусу, що в них реалізуються. Тут мова йде про вертикальну підпорядкованість та виконавську дисципліну, коли належне і своєчасне виконання кожним підпорядкованим органом поліції нижчого статусу управління або структурним підрозділом чи окремим службовцем розпоряджень вищого за статусом управління органу, підрозділу і посадової особи [14].

У цьому випадку заходи дисциплінарного примусу можуть застосовуватись вольового характеру або навіть психічного характеру аж до заходів дисциплінарної відповідальності [9].

Заходи адміністративного примусу поділяють на три групи:

- адміністративно-запобіжні заходи;
- адміністративно-припиняючі заходи або заходи адміністративного припинення;
- заходи адміністративної відповідальності [15].

Адміністративно-запобіжні заходи застосовуються у разі попередження можливих правопорушень у сфері охорони публічного порядку та безпеки, запобігання інших безпеки явищ.

Профілактичний характер цих заходів, спрямований на односторонню реалізацію юридично-владних повноважень органами поліції. Адміністративно-запобіжні заходи не пов'язані зі вчиненням правопорушень. Запобігання скоєння й у цьому контексті передують вжиттю інших примусових заходів, спрямованих на винуватців здійснення адміністративних правопорушень.

Типовими визнаються наступні адміністративно-запобіжні заходи:

- а) перевірки, що здійснюються правоохоронними органами у порядку реалізації контрольно-наглядових повноважень;
- б) огляд речей і особистий огляд;
- в) перевірка документів, що засвідчують особу [16];
- г) введення карантину (при епідеміях, епізоотіях);
- д) припинення руху транспорту і пішоходів при виникненні загрози громадській безпеці;
- е) огляд медичного стану особи і санітарного стану підприємств громадського харчування;
- ж) закриття ділянок державного кордону тощо [17].

Застосування зазначених вище та інших заходів суворо регламентовано.

Заходи адміністративного припинення мають припинити протиправні дії і запобігати негативним наслідкам. Вони забезпечують можливість застосувати заходи адміністративної відповідальності і передують їм. Ці заходи застосовуються тільки на підставах та у порядку, визначеному законодавством органами поліції в межах їх компетенції [10].

Заходи примусу (не лише адміністративного) різноманітні. Їх можна класифікувати за різними ознаками. Так, залежно від суб'єкта, уповноваженого щодо його застосування, можна виділити:

- державно-правовий примус, який, у свою чергу, поділяється на судовий і позасудовий;
  - суспільно-правовий примус.
- Основним завданням застосування заходів примусу є охорона і захист правопорядку. За способом охорони правопорядку та функціональним призначенням варто розрізняти такі заходи примусу:
- припинення;
  - відновлення;
  - покарання (стягнення).

Органами Національної поліції під час здійснення адміністративної діяльності Національна поліція у своїй діяльності може застосовувати методи організації.

На думку Н. Р. Нижника система організаційних методів це – сукупність двох рівноправних елементів, що з одного боку впливають на структуру управління та на процес управління [8].

До першого елемента (структури управління) відноситься регламентація діяльності та нормування системи управління, до другого (процес управління) підготовка, ухвалення, організація виконання і контроль за управлінськими рішеннями.

Об'єктивними засадами використання організаційних методів управління виступають організаційні відносини, що становлять частину механізму управління. Адже через них реалізується найважливіша функція управління – функція організації [18, с. 116].

Висновки. Отже, методи адміністративної діяльності та їх правильне застосування відіграють важливе значення у побудові стосунків з громадськістю. Їх правильне застосування призводить до побудови міцної взаємодії поліції та громадськості, що у свою чергу є запорукою розвитку правової економічно розвиненої і стабільної держави. Запровадження цієї ініціативи свідчить про готовність суспільства і поліції перейти на новий рівень стосунків, побудований на відкритості та довірі з метою побудови безпечної країни. Така взаємодія дозволить перейти від контрольних стосунків між громадськістю та поліцією на більш продуктивні стосунки взаємодії і розповсюдження позитивного досвіду у всі сфери суспільного життя.

Бібліографічні посилання

1. Тихомиров Ю. А. Курс адміністративного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 1998. – 797 с.
2. Зубарев С. М. Понятие и сущность общественного контроля за деятельностью государственных органов / С. М. Зубарев // Административное право и процесс. — 2011. — № 5. — С. 9-11.
3. Болдырев Ю. Ю. Методологические основы внешнего государственного финансового контроля: дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.12 / Болдырев Юрий Юрьевич. — М., 2007. — 148 с.
4. Арутюнян Р. Э. Конституционно-правовой статус институтов общественного контроля при органах государственной власти субъектов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Арутюнян Радмила Эдуардовна. — М., 2011. — 185 с.
5. Елеупова А. А. Осуществление конституционного контроля Конституционным Советом Республики Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Елеупова Аян Аблаевна. — Челябинск, 2006. — 172 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь; ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
7. Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
8. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підручник] / В.М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.
9. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : [підручник] / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.
10. Авер'янов В. Б. Державне управління. Теорія і практика. / [Авер'янов В. Б., Цветков В. В., Шаповал В. М. та ін.]. – К. : Юрінком, 1998. – 431 с.
11. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України : теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Х. : Основа, 1996. – 398 с.
12. Управленческие процедуры / [Бачило И. Л., Васильев А. С., Воробьев Н. Ф., Давитнидзе И. Л. и др.]; отв. ред. Б. М. Лазарев – М. : Наука, 1988. – 272 с.
13. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України : теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Х. : Основа, 1996. – 398 с.
14. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : [навч. посібн.] / Н. Р. Нижник, О. А. Машков; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.
15. Ответственность участников дорожного движения / Жулев В. И., Гирько С. И. – М.: Юрид. лит., 1987. – 198 с.
16. Четвериков В. С. Основы управления в органах внутренних дел : [учеб. пособие] / В. С. Четвериков, В. В. Четвериков. – М. : Новый Юрист, 1997. – 128 с.
17. Авер'янов В. Б. Державне управління: теорія і практика / В. Б. Авер'янов. – К. : Юрінформ, 1998. – 530 с.
18. Штанько А. Ф. Вопросы теории и практики руководства горрайорганами внутренних дел : [практическое пособие] / А. Ф. Штанько, Л. И. Громовенко. – К. : РИО МВД Украины, 1996. – 104 с.

Надійшла до редакції 19.12.2018

SUMMARY

Tkachenko R.O. Methods of administrative activity of national police organs as a public control object. The article deal with methods of administrative activity of the National Police as a subject of public control. The methods are designed to ensure such composition and content of receptions, operations and procedures in the course of management activities, such a procedure for interaction of people who could provide professional, organizational and technical justification of the decision on the one hand, and on the other take into account the interests of the public and organizations related to its implementation . The content of the methods is based on the laws and principles of the subject and object of management.

Each form of administrative activity of the National Police is accompanied by appropriate methods, which are grouped into specific groups. The etymology of the term "method is a method or system of techniques used in any field". Based on this term, methods should be understood by methods, means, methods, which are used to achieve a certain goal and is the content of this activity. In state administration, methods are understood by means of practical realization of tasks and functions of the subjects of management. Proceeding from this, the method of management - the way to implement managerial functions, the influence of the subject of control on an object, which can be either individual or collective.

Keywords: *method, methods, administrative activity, national police, management activity, public, public control, public interests.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.32

Нікітенко О.І. ©

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Білоцерківський національний
аграрний університету)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-90-92

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ

Розглянуто одну із найбільш складних проблем кримінального права – забезпечення внутрішньої безпеки від злочинних посягань. Ґрунтуючись на визначенні внутрішньої безпеки відповідно до українського законодавства, обов'язки у сфері попередження злочинів в економічній, інформаційній, екологічній і корупційних сферах та захисту суверенітету і територіальної цілісності України, захисту державного кордону від злочинних посягань покладаються на військові формування та правоохоронні органи.

Ключові слова: національна безпека, внутрішня безпека суверенітет і територіальна цілісність, злочинність, правоохоронні органи, правова держава.

Постановка проблеми. Мета. Значення ознак суб'єкта злочину полягає в тому, що вони в сукупності з іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками, що характеризують таке суспільне небезпечне діяння як злочин, служать основою для визнання наявності складу злочину. Таким чином, особливості суб'єктів щодо забезпечення внутрішньої безпеки України полягають у такому: вони визначають засади внутрішньої політики держави, наділені правом прийняття загальних нормативно-правових актів у сфері забезпечення внутрішньої безпеки України; діяльність суб'єктів спрямована на втілення внутрішньої безпеки демократичної сутності держави, яка полягає в тому, що держава існує для громадян, створює умови для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів, діяльність регулюється багатьма нормативними актами, норми яких мають різну юридичну силу.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт злочину – це особа, свідомість якої формується в конкретних суспільних умовах. Тому вивчення суб'єкта злочину передбачає з'ясування не тільки юридичних ознак, характеризуючи його, але й установлення соціально-політичної характеристики всього морального обліку людини.

Виявлення причин вчиненого злочину і умов, що сприяють йому, неможливе без виявлення умов формування особистості злочинця. Особливостей виконання, соціально-політичної характеристики, всього морально обліку людини, обставини, які штовхнули його на вчинення злочину.

Суспільна небезпечність будь-якого злочину визначається:

- не тільки тією шкодою, яку він спричинив чи міг спричинити об'єкту кримінально-правової охорони;
- не тільки способом його вчинення і формою вини, але в значному ступені і небезпечністю особи винного, тобто суб'єкта.

Закріплення конституційного положення [1, с. 4] про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, вимагає від держави створення відповідної системи державних органів, діяльність яких була б безпосередньо пов'язана із забезпеченням внутрішньої

безпеки держави, яка є одним із видів адміністративно-політичної діяльності.

Правоохоронна система України, внутрішньо суперечлива і надмірна за обсягом, не може ефективно виконувати покладені на неї державою функції та завдання щодо безпеки України від злочинних посягань. Забезпечення внутрішньої безпеки держави правоохоронними органами має свої особливості, що, насамперед, залежить від характеру державних завдань та функцій щодо охорони внутрішньої безпеки України, їх повноважень, форм і методів професійної діяльності. Що ж розуміється під суб'єктом злочину? Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального Кодексу України може наставати кримінальна відповідальність. Термін «суб'єкт злочину» вперше визначено в КК України [2, с. 23].

Розглядаючи питання про поняття суб'єкта злочину, необхідно зазначити, що фізична особа, осудність і досягнення вказаного в законі віку – це юридичні ознаки суб'єкта злочину (основні, обов'язкові). Осудна особа – особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Притягнення до кримінальної відповідальності можливо тільки при досягненні певного віку, коли особа в момент вчинення злочину досягла такого ступеня розвитку, при якому вона здатна розуміти значення і смисл здійснюваних нею діянь і відповідно з цим визначати свою поведінку.

Значення ознак суб'єкта злочину полягає в тому, що вони в сукупності з іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками, що характеризують дане суспільне небезпечне діяння як злочин, служать основою для визнання наявності складу злочину. Таким чином, особливості суб'єктів щодо забезпечення внутрішньої безпеки України полягають у такому: вони визначають засади внутрішньої політики держави, наділені правом прийняття загальних нормативно-правових актів у сфері забезпечення внутрішньої безпеки України; діяльність суб'єктів спрямована на втілення внутрішньої безпеки демократичної сутності держави, яка полягає в тому, що держава існує для громадян, створює умови для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів, діяльність регулюється багатьма нормативними актами, норми яких мають різну юридичну силу та діяльності суб'єктів загальної компетенції щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави, ототожнюються з певною мірою самостійності окремого органу державної влади.

Україна, як суверенна, незалежна, демократична, соціальна та правова держава, неухильно орієнтується на визнанні світовою спільнотою демократичних, гуманістичних та євроінтеграційних процесів за змістом і спрямованістю засад. З метою попередження, профілактики скоєння злочинів та для нормального функціонування, повноцінного здійснення завдань та реалізації функцій створюються державні органи. Складовою механізмом в боротьбі зі злочинністю є правоохоронні органи України, на які покладено забезпечення державної безпеки із захисту кордону України.

Правоохоронні органи України наділені владними повноваженнями, за допомогою яких здійснюється забезпечення внутрішньої безпеки України від злочинних посягань з метою реалізації завдань і функцій держави щодо захисту прав і свобод людини та їх гарантій, забезпечення правового порядку, економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави [3; 1]. Невід'ємною складовою реалізації функцій держави і правоохоронними органами щодо забезпечення внутрішньої безпеки України є Конституція України. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 травня 2018 року зазначив стратегію національної і внутрішньої безпеки України, захисту суверенітету і територіальної цілісності держави і визначив їх найвищу соціальну цінність, Конституція України приєдналася до Європейського і світового бачення забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України [3, с. 5].

Необхідно підкреслити, що глобальна фінансово-економічна криза стала черговим викликом світовій цивілізації. Криза виявила глибинні вади глобальної економічної моделі, сприяла усвідомленню необхідності системних змін світового економічного і соціального порядку щодо національної безпеки України. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах. Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові регіони і держави. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу.

Але сьогодні більш нагальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці. Консервація неефективної пострадянської суспільної системи, насамперед державної влади, викривлення демократичних процедур, що штучно стримувало процеси кадрового оновлення державних органів, обумовили слабкість, а подекуди і неспроможність держави виконувати її функції, перш за все у сфері захисту свобод людини і громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку суспільства. Конституційне закріплення такого підходу до людини та права вимагає організації удосконалення діяльності правоохоронних органів, виконавчої влади та місцевого самоврядування і громадськості до повної відповідності з правовим нормам.

Висновки. Для забезпечення реалізації положень Конституції України й чинного законодавства держави, а також міжнародних договорів і угод країни, вдосконалюється робота правоохоронних органів, що здійснюють означені функції із забезпечення внутрішньої безпеки держави, правопорядку і законності, адміністративно-правового захисту власності в Україні, тому що в умовах правової держави злочини та правопорушення стають все більш дестабілізуючими факторами у суспільстві. Правоохоронні органи країни є ключовими в системі органів виконавчої влади та необхідною умовою захисту конституційного ладу, верховенства права, забезпечення законності і правопорядку, дотримання прав і свобод людини і громадянина та охорони внутрішньої безпеки від внутрішніх і зовнішніх загроз. Нині існуюча в Україні модель правоохоронної системи щодо забезпечення внутрішньої безпеки країни за багатьма критеріями не відповідає зростаючим потребам суспільства та загально визнаним міжнародним демократичним стандартам. Сучасні зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування правоохоронної системи – це їх спрямування на забезпечення ефективної та узгодженої діяльності державних і правоохоронних органів України.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 25–26. Ст.131.
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII.

Надійшла до редакції 22.12.2018

SUMMARY

Nikitenko O.I. Concept and essence of ensuring security of Ukraine against crime. The article is assigned to one of the most complex problems of criminal law - to ensure internal security from criminal encroachments. Based on certain internal security prevention of crime in the economic, environmental spheres and protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine and the protection of the state border from criminal encroachments.

The significance of the signs of the subject of the crime lies in the fact that they, in combination with other objective and subjective features that characterize this social hazardous act as a crime, serve as the basis for the recognition of the composition of the crime. Thus, the peculiarities of entities in ensuring internal security of Ukraine are as follows: they define the principles of the internal policy of the state, endowed with the right to adopt general normative legal acts in the sphere of ensuring internal security of Ukraine; the activity of the subjects is aimed at the implementation of the internal security of the democratic essence of the state, which consists in the fact that the state exists for citizens, creates conditions for the realization of their rights, freedoms and legitimate interests of citizens, the activity is regulated by many normative acts, the norms of which have different legal force.

Keywords: *national security, internal security, sovereignty and territorial integrity, crime, law enforcement bodies, rule of law.*

УДК 343.4

Дніпров О.С.©

кандидат юридичних наук
(Адміністрація Президента України)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-93-92

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Встановлено відповідність національного кримінального права міжнародним стандартам щодо мінімізації проявів гендерного насильства як вагомого чинника подальшої інтеграції України у європейські та світові інституції.

Ключові слова: жінка, права і свободи, гендер, фемінізм, насильство, домашнє насильство, злочин, жіноча злочинність.

Постановка проблеми. Забезпечення соціального добробуту, рівних прав і можливостей жінки та чоловіка має бути основним напрямком діяльності у будь-якому суспільстві, однак частіше за все це залишається лише теоретичним аспектом. Наразі особливо гостро постає питання гендерної нерівності жінки стосовно чоловіка, а також домашнього насильства на ґрунті статевої приналежності. Проблема насильства стосовно жінки – не лише проблема суто нашої держави, а, мабуть, одна із передових проблем у світі, підтвердженням чого є підписання Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Конвенції), прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашнього насильства і боротьбу з цими явищами», а також Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Метою статті є встановлення відповідності національного кримінального права міжнародним стандартам щодо мінімізації проявів гендерного насильства як вагомого чинника подальшої інтеграції України у європейські та світові інституції.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку системи українського законодавства перебуває в умовах суттєвих змін та трансформаційних перетворень. Така ситуація тісно пов'язана з чіткою спрямованістю України на входження до європейського товариства, підвищення розвитку усіх сфер державотворення і, що найголовніше, до розвитку вітчизняної правової доктрини згідно з міжнародними стандартами. Такі кроки є досить важливими, адже застосування застарілих правових норм у сучасному світі та сучасному суспільстві є величезною проблемою, що суттєво впливає на стан захищеності громадян нашої держави, суспільства у цілому і держави. Удосконалення законодавства, зокрема кримінального, дає змогу для мінімізації та протидії тим суспільно небезпечним діянням, які турбують наше суспільство. Таких проблемних полів дуже багато, однак слід зауважити, що деякі з них є змога подолати.

В українському соціумі, у його найменшій ланці – сім'ї, дуже поширеною проблемою є домашнє насильство щодо жінки, яка відноситься до однієї із найбільш вразливих суспільних груп. Насильство є складним та багатоаспектним явищем, яке необхідно розглядати та досліджувати з багатьох сторін, виявляти його причини. Законом України № 2229-VIII від 07.12.2017 «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначається, що «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але

© Дніпров О.С., 2018

не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [1]. Відтак варто зазначити, що виокремлюють різні види такого насильства, що прямо залежить від способу насильницького впливу на одного із членів сім'ї, яким може бути не лише жінка. У змінах, внесених до Кримінального кодексу (далі – КК) України, які набудуть чинності 11 січня 2019 року, домашнє насильство визначено як умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений [2]. Однак постає питання – чому найбільше від насильства потерпає саме жінка?

Жінка значно відрізняється від чоловіка не лише у силу своїх фізіологічних ознак, а й через зовсім інше мислення, психологію, вона морально слабша та не така стресостійка, частіше піддається впливові. Крім того, жінка сприймається як така, що повинна знаходитись скоріше у сімейному вирі, аніж досягати нових вершин у різних сферах суспільного життя. Таке ставлення пригнічує жіночу особистість, її професійний потенціал тощо. Крім того, прив'язаність жінки до побутової сфери стає прямою причиною її економічної залежності від чоловіка, що робить її значно слабшою у реалізації своїх можливостей. Часто такі жінки досить психічно нестабільні, тому здатні на вчинення непередбачуваних дій та вчинків, серед яких і різні злочини. Зокрема, вони, через повне занурення у побут та сімейне життя, що може негативно впливати на психіку жінки, можуть вести себе агресивно та жорстоко щодо своїх дітей або навіть чоловіка. Такі дії призводять до домашнього насильства вже не лише з боку, наприклад, чоловіка, а і з боку жінки.

Гендерне насильство не обмежено віковим цензом, соціальним станом чи належністю до певної нації. Насильство є дуже поширеним явищем не лише в Україні, а й в інших державах світу. Воно несе у собі велику загрозу для будь-якої родини, адже тягне за собою особливо складні наслідки, як, наприклад, завдання непоправної шкоди здоров'ю, загроза життю чи нанесення важкої психічної травми. «Всесвітньою організацією охорони здоров'я надані чіткі дані, стосовно того, що кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є більш гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Так, відсоток жінок, що повідомили про те, що вони хоч раз у житті зазнавали насильства з боку членів своєї сім'ї, варіюється від 15% у Японії до 71% в Ефіопії. За іншими даними, рівень насильства над жінками в сім'ї становить близько 23% у Швеції, 4% у Японії та Сербії, 30–54% у Бангладеш, Ефіопії, Перу і Танзанії» [3, с. 7]. Зокрема, на світовому рівні питання насильства щодо жінки було присвячено Конвенцію, і положення якої було реалізовано у Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. При цьому варто зазначити, що місце підписання Конвенції обрано не випадково. Туреччина є однією із мусульманських держав, де гендерне насильство стосовно жінки вважається нормою і не є проблемою.

У Конвенції надано визначення поняттю «насильство стосовно жінок», яке розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті [4, с. 29]. При цьому варто зауважити, що застосування насильства на ґрунті гендерної ознаки є найбільш поширеним явищем, і саме через це йому приділяється значна увага. У статті 1 Декларації ООН про викоренення насильства проти жінок вказано, що «насильство щодо жінок – це довільний акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статеви́й чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя» [5].

«Аналіз матеріалів експертних обстежень і доповідей Комісії ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя, доповідей Комітету ООН по гендерній полі-

тиці, документів і матеріалів правозахисних організацій свідчить, що насильство в сім'ї являє собою світову проблему. В усьому світі близько 60% осіб піддаються фізичному насильству з боку партнерів; 40% піддаються побоям з боку партнерів і ще 40% – психологічним знущанням» [6, с. 764]. Такі дані ще раз підтверджують постулат про те, що домашнє насильство – проблема світова, а не суто України, тому шляхи для її вирішення необхідно прокладати спільні.

Як вже було зазначено вище, від домашнього насильства в основному потерпають жінки, що на нашу думку, трапляється саме через гендерні особливості. Такі дії можна назвати гендерним насильством. «Поняття «гендерне насильство» є новим для світової та вітчизняної юридичної науки. Адаже до 1990-х років юристи взагалі не застосовували цього терміна, використовуючи лише поняття «насильство щодо жінок», якому надавали переважно кримінально-правового значення, тим самим не розглядаючи його у контексті дискримінації за статевою ознакою. Останнім часом у юриспруденції відбуваються тенденції щодо визнання гендерного насильства як форми соціостатевої нерівності, пов'язуючи його з проблемою рівноправ'я статей. Так, Комітет ООН з прав людини проголосив, що викорінення дискримінації являє собою невід'ємну частину зусиль з припинення насильства над жінками» [7, с. 14].

На розв'язання поставленої проблеми впливає дуже багато чинників. Зокрема, сюди можна віднести соціальний стан у державі, який породжує соціальний стан у родині, розвитку суспільства, досконалості та дієвості нормативно-правової бази тощо. «Слід звернути увагу на той факт, що законодавство багатьох країн взагалі не передбачає відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, що гальмує процес розв'язання цієї проблеми. У деяких країнах відповідальність настає за вчинення лише окремих форм насильства. За наведеними даними, в 79 країнах світу закони щодо протидії насильству в сім'ї або відсутні, або про них нічого не відомо; згвалтування в шлюбі визнається злочином лише в 51 країні світу; лише в 16 країнах чинне законодавство окремо класифікує злочини, пов'язані з сексуальною агресією, і лише в трьох (Бангладеш, Швеція і США) насильство щодо жінок виділяється в окрему категорію злочинів; у Болівії, Камеруні, Коста-Ріці, Ефіопії, Лівані, Перу, Румунії, Уругваї та Венесуелі насильник може уникнути покарання, якщо запропонує жертві одружитися та отримає її згоду» [8, с. 203]. З огляду на зазначене можна стверджувати, що для багатьох країн світу положення жінки щодо чоловіка, а також і насильство стосовно жінки не є суттєвим питанням, яке вимагає вирішення. Тобто питання гендерної стратифікації не розглядається, адже застосування насильства стосовно жінки є у певному моменті історичною складовою, що впливає із того, що жінка є фізично слабшою.

В Україні питання насильства до жінок з боку чоловіка наразі актуалізовано задіяючи дотриманням Україною міжнародних правових зобов'язань, які покладені на неї після підписання Конвенції, також і новому законі про запобігання насильству, до якого включили певні новели. Крім того, тепер застосування до жінки насильства у будь-якій формі тягне за собою кримінальну відповідальність (набуде чинності у січні 2019 року). В Україні практично 17 років діяв закон, який фактично не забезпечував діяльність правоохоронних органів щодо попередження та припинення домашнього насильства, тому така проблема так і залишалась у межах родини.

Такі кардинальні зміни щодо згаданої проблеми пов'язані також з новою хвилею фемінізму, тобто боротьби жінок за свої права та законні інтереси. Не останню роль для нашої держави відіграла також і Стамбульська Конвенція, про яку вже було згадано у цій статті. Також прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашнього насильства і боротьбу з цими явищами», де особливу увагу було звернено саме на жіночу проблему. «Експерти кажуть, що проблема полягала не тільки в тому, що правоохоронці – у більшості своїй чоловіки – сприймали сімейне насильство через призму гендерних стереотипів на кшталт «Б'є – значить любить». Людям у формі не вистачало конкретної статті КК України, яка б чітко і однозначно встановлювала: насильство є злочином, навіть якщо воно відбувається «у сімейному колі» і начебто нікого крім чоловіка і жінки не стосується. Отже, тепер до КК України введено спеціальну статтю, яка чітко визначає, що умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо теперішнього чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває або перебував у сімейних або близьких до них відносинах, може загрожувати кривдникові

тюремним терміном аж до п'яти років»[9].

Крім того, новелою є застосування до правопорушників принципово нових заходів впливу, серед яких терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників [1]. Такі заходи не є покаранням, це заходи, які надають змогу виконавчому органу якнайшвидше відреагувати на вчинення насильства та припинити його і попередити можливі негативні наслідки.

«Очевидно, що вирішити проблему домашнього насильства можна лише за умови консолідованого фронту боротьби з ним, з'ясування переваг у використанні спеціалізованих контекстів перед загальними підходами. Домашнє насильство актуалізує пошук балансу між кримінальним та іншими галузями права» [10, с. 44].

Висновки. Отже, нами встановлено відповідність національного кримінального права міжнародним стандартам щодо мінімізації проявів гендерного насильства як вагомого чинника подальшої інтеграції України у європейські та світові інституції.

Здійснення порівняльного аналізу розуміння дефініції «домашнє насильство» у вітчизняному законодавстві та Конвенції дало змогу стверджувати, що домашнє насильство є складовою поняття насильства проти жінок, адже в основному значна більшість потерпілих – саме жінки. До них застосовують психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство. «Домашнє насильство належить до насильства стосовно жінок, але воно відбувається в сім'ї, сімейному колі або між нинішніми чи колишніми партнерами, що перебували або не перебували в шлюбі, незалежно від того чи кривдник наразі чи колись жив з жертвою» – так зазначено у Конвенції. Слід зауважити, що у КК України частково включено це поняття.

Встановлено, що у багатьох країнах світу взагалі не розглядається питання гендерної стратифікації та насильства стосовно жінок і насильства у сім'ї, хоча така проблема однозначно присутня у кожній державі. Ця проблема просто не виноситься на перспективу розгляду та вирішення, тому продовжує стрімко розвиватись.

Доведено, що Україна є однією із тих держав, яка робить впевнені, іноді не зовсім обгрунтовані кроки до мінімізації такої болючої проблеми для нашого суспільства, як домашнє насильство та насильство стосовно жінок, які є складовими одна одної, тобто в основному існують разом. У минулому році було зроблено багато кардинальних змін у вітчизняному законодавстві, і вони тривають, задля покращення ситуації стосовно досліджуваної проблеми. Однак наразі залишається невирішеним питання ратифікації Конвенції, хоча зміни у законодавчих актах уже існують. Це неодмінно може стати суттєвою проблемою під час застосування нових норм.

Перспективним напрямком подальших досліджень є вивчення правозастосовної практики тих країн, які вже ратифікували Конвенцію.

Бібліографічні посилання

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (Дата звернення 07.10.2018 р.)
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 07.10.2018 р.)
3. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка, В.В. Муранова та ін. / за заг. ред. А.О. Галай. К.: КНТ, 2014. 160 с.
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. та пояснювальна доповідь. К.: Видавництво «К.І.С.», 2011. 196 с.
5. Декларація ООН про викоренення насильства проти жінок: офіційний переклад. URL: http://wu.cn.ua/law/vykor_nasylla.pdf. (Дата звернення 07.10.2018 р.)
6. Туляков В.О. Профілактика насильства в сім'ї: проблеми і перспективи. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), М.О. Баймуратов (заст. голов. ред.), Р.Л. Біла [та ін.]; МОН України, ОНЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. Вип. 18. С. 764-769.
7. Аніщук Н.В. Специфіка розв'язання проблеми гендерного насильства у сім'ї за законодавством України та зарубіжних країн: компаративістський аналіз. *Форум права*. 2008. № 3. С. 14-17.
8. Коломоєць О.Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 24 (63). № 1. 2011. С. 202-208.
9. Насильство в сім'ї – тепер кримінал. URL: https://zik.ua/news/2018/01/05/nasylstvo_v_simi_teper_kryminal_yurysty_poyasnyly_shcho_na_praktyt

si_1239813. (Дата звернення 07.10.2018 р.)

10. Харитонов О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрямки реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.

Надійшла до редакції 15.12.2018

SUMMARY

Dniprov O.S. Criminal-legal dimension of gender equality in Ukraine and in the world. The article establishes the compliance of the national criminal law with international standards for minimizing the manifestations of gender violence as a significant factor in the further integration of Ukraine into European and world institutions.

In particular, the comparative analysis of the understanding of the definition of "domestic violence" in domestic legislation and the Convention made it possible to state that domestic violence is an integral part of the concept of violence against women, since the vast majority of victims are women in general. They are subjected to psychological, physical, economic, and sexual violence. Domestic violence refers to violence against women, but it occurs in the family, in the family circle, or between current or former partners who were or did not have a marriage, regardless of whether the offender has now or once lived with the victim. It is worth noting that the Criminal Code of Ukraine partly incorporates this concept.

It has been established that in many countries of the world gender sterilization and violence against women and domestic violence are not considered at all, although this problem is unequivocally present in each state. This problem is simply not put forward in the perspective of consideration and resolution, and therefore continues to evolve rapidly.

It has been proved that Ukraine is one of the states that makes sure that the steps to minimize the painful problem for our society, such as domestic violence and violence against women, that are constituents of one another, that is, in the main, exist together are sometimes not entirely substantiated. Last year a lot of fundamental changes were made in domestic legislation, and they continue to do so in order to improve the situation with regard to the problem under investigation. However, the issue of ratification of the Convention remains unresolved, although legislative changes already exist. This can certainly be a significant issue when applying new rules.

Keywords: *woman, rights and freedoms, gender, feminism, violence, domestic violence, crime, female crime.*

УДК 343.911

Макаренко Н.К.®

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-4-97-103

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Аналізується сучасне розуміння поняття професійної злочинності. Обґрунтовується висновок про те, що професійна злочинність є специфічним кримінальним феноменом, що вимагає специфічного реагування.

Аналізуються ознаки професійної злочинності та обґрунтовується найбільш оптимальне розуміння поняття професійної злочинності.

Стаття призначена для наукових та практичних працівників у сфері боротьби з злочинністю, а також усіх, хто цікавиться даною тематикою.

Ключові слова: *професійна злочинність, кримінальна спеціалізація, кримінальна кваліфікація, злочинний дохід, субкультура, злочинець-професіонал.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство перебуває в стані перманентної трансформації, яка стосується усіх сфер життя соціуму, у тому числі і суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Такий стан справ зумовлює актуальність та необхідність різних наукових досліджень, покликаних розробити пояснювальну модель професійної злочинності, яка повинна слугувати певною базою як для законодавця, так й для практичних працівників. Однією зі складових даної моделі є теорія кримінального

професіоналізму, за допомогою якої можна буде описати, пояснити та згодом прогнозувати кримінальний професіоналізм як соціальне явище.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Необхідно зазначити, що в кримінологічній науці відсутня єдність думок щодо ознак професійної злочинності. З цим пов'язана й відсутність єдиного визначення поняття професійної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що професія, як складне поняття соціального статусу та соціальної ролі особистості, являє собою вид трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і, як правило, є джерелом існування [2, с. 14]. З цього визначення випливають три ознаки професії: вид діяльності, підготовка, отримання матеріального доходу.

Професія, як вид діяльності людини, має також і соціальний зміст. Її носіями є конкретні люди, що формують мікросередовище, виробляють професійну лексику та етику поведінки. З усього вищевикладеного випливає четверта ознака професії – зв'язок індивіда з соціально-професійним середовищем.

Кримінальне ремесло володіє тим же набором ознак й характеристик, що і будь-яка професія. Різниця лише в тому, що особа, яка володіє певними професійними навичками, при занятті легальною діяльністю докладає свої сили і знання для досягнення позитивної мети як для себе особисто, так і для суспільства й держави в цілому. Професійний же злочинець, займаючись нелегальною, соціально шкідливою діяльністю, спрямовує зусилля для досягнення лише власної позитивної мети, яка є різко негативною для інших громадян, суспільства і держави.

У зв'язку з цим, А. І. Долгова розглядає кримінальний професіоналізм як різновид стійкого та продуманого, організаційно підготовленого паразитизму, який дає можливість якісно підготувати, вчинити та приховати сліди злочину та, як правило, уникнути кримінальної відповідальності, мати постійний матеріальний дохід [10, с. 620].

А. Ф. Зелінський важливою ознакою злочинця-професіонала вважав те, що останній займається професійно саме злочинною діяльністю. Злочинну діяльність він трактує як протизаконну діяльність особи, яка має відповідні вміння, навички, прийоми та засоби, і вважає цю діяльність своїм основним заняттям, яке є головним чи додатковим джерелом доходів [8, с. 180].

Е. Ф. Побегайло стверджував, що професійна злочинність як форма соціальної патології має високу ступень суспільної небезпеки й виражається у постійному та відносно масовому відтворенні кримінальної діяльності, що є постійним заняттям й основним джерелом існування осіб, які її здійснюють [15, с. 10].

С. М. Іншаков професійну злочинність визначає як концентроване вираження кримінального потенціалу суспільства. Якщо окремі злочини – це негативна риса в біографії людини, рецидив – пунктирна лінія, то професійна злочинність – це суцільна кримінальна смуга [9, с. 178-179].

На думку С. А. Маслова, професійна злочинність є соціально-економічним явищем, що полягає в професійному протиправному привласненні частини валового національного продукту, що підриває правопорядок та здійснює негативний вплив на економіку та фінанси країни, що провокує та впроваджує корупцію. Особливістю вчинення злочинів професіоналами є наявність власного почерку, який є притаманним кожній «професії», а розподіл ролей або виконання окремих операцій залежить від отриманих навичок за напрямками діяльності [12, с. 65].

О. І. Нікітенко наголошує, що злочинна діяльність є притаманною злочинцям професіоналам. Але її слід розглядати в двох аспектах: 1) як високий рівень виконання злочинних операцій, що забезпечує досягнення практично усіх поставлених цілей; 2) як спосіб існування за рахунок результатів злочинної діяльності. У свою чергу, під професійною злочинністю, на його думку, слід розуміти вид злочинності, що характеризується сталістю злочинної діяльності, яка є основним джерелом доходу для її учасників та потребує спеціалізації знань і навичок. Важливою характеристикою професійної злочинності також є приналежність до кримінального середовища з його особливою субкультурою [14, с. 240].

Н. Ф. Кузнецова, О. І. Гуров, Р. С. Белкін визначають професійну злочинність як відносно самостійний вид злочинності, що включає сукупність злочинів, які вчиняються у виді злочинного промислу з метою отримання основного або додаткового джерела доходів особами, для яких характерний кримінальний професіоналізм [11, с. 493; 2, с.

52; 1, с. 175].

Отже, кримінальний професіоналізм – різновид злочинного заняття, яке є для суб'єкта джерелом засобів існування. Він вимагає необхідних знань і навичок для досягнення кінцевої мети і обумовлює певні контакти з антигромадським середовищем. Так, Г. М. Мінковський дає таке визначення професійної злочинності: «Професійна злочинність є видом злочинності, що характеризується постійністю злочинної діяльності (кажучи іншими словами, заняттям як промислом) її учасників, яка виступає основним джерелом їх доходу і вимагає спеціалізації знань, навичок, умінь (тобто способів і засобів вчинення злочинів), а також приналежністю злочинців, що мають певну спеціалізацію, до відносно замкнутого і ієрархічного кримінального середовища та субкультури» [13, с. 314].

Слід зазначити, що розгляд кримінального професіоналізму як різновиду злочинного заняття, яке характеризується певним набором ознак, стало частиною сучасної кримінологічної парадигми. На сьогодні такий підхід є основоположним, про що красномовно говорить той факт, що саме він використовується у підручниках з кримінології при описі професійної злочинності. Критичний аналіз представлених точок зору дозволяє констатувати, що кримінологічний підхід до кримінального професіоналізму полягає в тому, що він є різновидом злочинної діяльності, яка характеризується певним набором ознак.

О. І. Гурув виділяє такі основні ознаки кримінального професіоналізму: стійкий вид злочинного заняття (спеціалізація); певні знання й навички (кваліфікація); злочин як джерело засобів існування; зв'язок з асоціальним середовищем [2, с. 40].

Згодом автори, які досліджували дану проблематику, також виходили з того, що кримінальний професіоналізм є різновидом злочинного заняття з супутніми йому ознаками. Зокрема, Н. В. Шигіна виділяє п'ять основних ознак, що характеризують кримінальний професіоналізм: злочинний промисел; спеціалізація; кваліфікація; постійний дохід; зв'язок з асоціальним середовищем [22, с. 11].

Незважаючи на те, що в кримінології даний підхід став основним, в суміжних галузях наукового знання термін «кримінальний професіоналізм» тлумачиться неоднозначно. Так, наприклад, Р. В. Жубрін під кримінальним професіоналізмом розуміє не саме злочинне заняття, а рівень майстерності [5].

Використовуючи термінологію, яка склалася в психології, філософії, соціології та економіці, В. В. Тулегенов розглядає поняття «кримінальний професіоналізм» не як вид злочинної діяльності, а як властивість злочинної діяльності [20]. Виходячи з того, що кримінальний професіоналізм – це властивість діяльності, він розуміє під ним особливу властивість особистості, що дозволяє їй з використанням специфічних особистих якостей надійно і ефективно скоювати злочини і тотожні їм діяння [19, с. 53].

На думку І. М. Данишина, професійна злочинність – це відносно самостійний вид стійкої, систематичної злочинної діяльності, суб'єкти якої, маючи відповідні спеціальні злочинні навички, знання та вміння, займаються кримінальним промислом щодо отримання основного або додаткового доходу, підтримуючи при цьому зв'язок з антигромадським середовищем, близьким до їх власних орієнтацій, установок і субкультури [3].

С. А. Прутяний професійну злочинність визначає як систематичну злочинну діяльність осіб, які мають відповідні знання, навички, прийоми і засоби, які використовують під час учинення злочинів, вважають цю діяльність своїм основним зайняттям, основним або додатковим джерелом їх доходу, підтримують постійний зв'язок зі злочинним середовищем, сприймають його норми і правила [16].

Більш розширений перелік характеристик і елементів професійної злочинності називає А. А. Тайбаков: певний рівень підготовки і майстерності; злочинна діяльність професіонала-злочинця як джерело отримання засобів існування; як правило, застосовують різні пристосування для вчинення злочину; спеціальні способи і прийоми при здійсненні своїх протиправних діянь; така діяльність зводиться до справи всього життя; здійснюється досить ретельне планування і підготовка кожного злочину; наявність внутрішньої градації в середовищі злочинців; власна субкультура; властивість об'єднання в співтовариства; постійна передача початківцям злочинцям наявного власного досвіду; широкий попит на ту чи іншу професію в кримінальному середовищі [18, с. 7].

А. О. Забеліч до ознак кримінального професіоналізму відносив: сталість злочинної діяльності; звичний характер цієї діяльності (несвідома пристрасть); стійкий вид злочинного заняття (своєрідна спеціалізація злочинців); володіння злочинцями певними

знаннями і навичками злочинного заняття (їх кваліфікація); злочинний промисел і стабільність результатів злочинної діяльності (вчинені злочини є основним джерелом засобів існування злочинця); зв'язок злочинців з кримінальним середовищем; специфічна кримінальна субкультура злочинців; висока ступінь невразливості злочинців від кримінального переслідування [6].

В. В. Тулегенов досить оригінально виділяє чотири обов'язкові ознаки, що ідентифікують кримінальний професіоналізм: специфічні особисті якості, знання, вміння і навички; надійність; ефективність; вчинення злочинів і тотожних їм діянь.

Розглядаючи специфічні особисті якості, він зазначає, що в чистому вигляді кримінальна діяльність ірраціональна за своєю суттю. Ірраціональність обумовлюється двома якостями. Перша висловлює когнітивні властивості особистості (помилковість мислення), а друга – вольові якості (мотивація досягнення). Поєднання ступеня помилковості мислення і ступеня мотивації досягнення утворює собою унікальну сутність особистості професійного злочинця. Розгляд харизми останнього здійснюється в рамках осудності як кримінально-правової доктрини. Як відомо, осудність передбачає наявність таких психічних властивостей особистості, як здатність усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) і здатність керувати ними. Відповідно, помилковість мислення є однією зі складових здатності особистості усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності), а мотивація досягнення виступає в основі спроможності особистості керувати своїми діями (бездіяльністю) [19].

До інших ознак кримінального професіоналізму В. В. Тулегенов відносить надійність та ефективність. Під надійністю він розуміє здатність особистості успішно скоювати кримінально карані діяння, засновану на системі об'єктивних та достовірних уявлень, при наявності достатніх психічних і фізичних ресурсів за допомогою актуальних для конкретної ситуації умінь і навичок.

Ефективність, на його думку, є обов'язковою ознакою кримінального професіоналізму, оскільки її відсутність фактично виключає професіоналізм взагалі й кримінальний професіоналізм зокрема. Ефективність полягає, з одного боку, в тому, щоб при плануванні злочину модельований результат збігся з реальним або перевершив його, а з іншого – щоб винний уникнув кримінальної відповідальності або навіть не потрапив в поле зору правоохоронних органів [19].

Разом з тим не можна не відзначити, що визначення, які наводяться відомими вченими, при всій схожості розрізняються в деяких аспектах. Нами з урахуванням їх праць та окремих досягнень в інших областях знання пропонується в певній мірі оновлений варіант поняття професійної злочинності.

Справа в тому, що традиційне розуміння професійної злочинності, яке ґрунтувалося на характеристиці ознак кримінального професіоналізму, в зв'язку зі значною зміною суспільних відносин і, відповідно, видів і характеристик кримінальних професій в пострадянський період зазнало змін. В значній мірі змінилося і саме кримінальне середовище, і взаємини між злочинцями різного рівня, а також внутрішні правила, що регулюють стабільність і розвиток кримінального світу [17, с. 229].

Для того щоб виділити професійну злочинність із загального масиву злочинних діянь, якісно вивчити її та розробити заходи запобігання, слід розглянути ознаки, що становлять зміст досліджуваного явища.

Перша ознака – *стійкий вид злочинного заняття або кримінальна спеціалізація*, яка характеризує наявність вузькопрофесійних навичок і умінь, спрямованих на якісні підготовку, вчинення і приховування однотипних злочинів. Вона являє собою систематичне вчинення однорідних злочинів. У злочинця-професіонала звичка поступово переходить в норму поведінки.

Кримінальні професії поділяються на злочинні спеціалізації. Раніше основні спеціалізації були притаманні злочинським професіям. Зараз же вони представлені більш широким колом кримінальних суб'єктів, що володіють вміннями і навичками вчинення і інших видів злочинів. Однак продовжують існувати домушники, кишенькові злодії, викрадачі автомашин і інші колишні кримінальні спеціальності, які знову відроджуються і набувають поширення під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. В Україні також набули поширення нові види кримінальних спеціалізацій: торгівля зброєю, наркотиками, шахрайство, замовні вбивства. Вони найбільш прибуткові і забезпечують стійкий злочинний промисел.

З розвитком науково-технічного прогресу кількість спеціалізацій, на нашу думку, буде тільки збільшуватися, прикладом чого є злочини в сфері комп'ютерних технологій. Крім того, слід враховувати, що крім спеціалізацій, прямо пов'язаних з вчиненням злочинів, існують десятки злочинних спеціалізацій, діяльність в рамках яких охоплює сферу послуг для професійних злочинців. Це такі послуги як виготовлення фальшивих документів, зберігання вогнепальної зброї, сутенерство, автопослуги та ін.

Друга ознака – *кримінальна кваліфікація*, яка виступає якісною характеристикою спеціалізації і свідчить про рівень професіоналізму злочинця, його «кримінальну майстерність». Вибір конкретного злочинного заняття (крадіжка, вимагання, шахрайство) в якості професійного пов'язується з особливими здібностями і схильностями конкретної особи, а також ступенем підготовки, знаннями і фізичними можливостями злочинця [4, с. 140].

Вчинення злочинів злочинцями-професіоналами включає в себе попередню підготовку, навчання, оволодіння професійними секретами. Наявність цих спеціальних навчочок і знань допомагає професійним злочинцям протягом тривалого часу успішно займатися злочинною діяльністю. Кримінальні знання і навички здобуваються або в процесі безпосереднього навчання під керівництвом професіонала, що є типовим для шулерів і кишенькових злодіїв, або методом проб і помилок.

В процесі своєї діяльності злочинці використовують послуги консультантів, адвокатів, фахівців з медицини, криміналістики та ін. Злочинців цікавлять не тільки способи вчинення того чи іншого виду злочину, а й помилки, що призвели до викриття. Ними виробляються відповідні рекомендації, установки для уникнення помилок в подальшій злочинній діяльності. Більш того, в останні роки серед професійних злочинців зустрічаються особи, які вже отримали відповідні знання або спеціальності в умовах цивільного життя і використовують їх в кримінальних цілях. Вони не тільки особисто вчиняють злочини, але і виступають в ролі консультантів, як наприклад, деякі кілери, які раніше служили в спецпідрозділах системи МВС, СБУ. Деякі професійні шахраї свого часу працювали в державній фінансово-банківській системі.

Можна спостерігати ще одну тенденцію: з появою нових або трансформацією традиційних видів кримінальних спеціалізацій стають затребуваними знання, навички та вміння, які раніше ніколи не застосовувалися при скоєнні злочинів і які часто самі по собі не мають кримінального характеру, а використовуються в законній професійній діяльності. Іншими словами, легальний професіоналізм перетворюється в кримінальний.

Злочини як джерело засобів існування (злочинний промисел) – це третя ознака злочинного професіоналізму. Джерелом засобів існування визнається певна діяльність, що приносить дохід у вигляді майна або прав на майно. Дохід може бути як основним, так і додатковим. Основним джерелом засобів існування слід визнавати таку злочинну діяльність, яка повністю забезпечує життєві потреби особи. Додатковим – коли лише частина доходу надходить від скоєних злочинів і дає можливість покращити матеріальне становище злочинця.

Слід підкреслити, що ознака отримання кримінального доходу дозволяє чітко відмежувати професіонала від інших категорій злочинців, що систематично вчиняють злочини одним і тим же способом. Не можна в цьому зв'язку визнати професійними злочинцями осіб, які систематично вчиняють зґвалтування, хуліганство і т. д., оскільки подібна кримінальна активність не є джерелом доходу.

Четверта ознака – *зв'язок з асоціальним середовищем*, дозволяє професійному злочинцю спілкуватися з іншими злочинцями, переймати у них досвід, знаходити в їх особі підтримку, схвалення злочинної діяльності і виробляти моральні стимули для її продовження і вдосконалення. У загальносоціальному сенсі це середовище забезпечує збереження і відтворення кримінального професіоналізму. Виражається цей зв'язок в специфічній субкультурі, жаргоні, наявності прізвиськ, татувань, специфічних естетичних потреб [21].

Зазначена ознака найбільшою мірою характерна для радянського часу, коли за допомогою різних зовнішніх атрибутів можна було розпізнати професійних злочинців в загальній масі людей, визначити їхню кримінальну спеціалізацію, місце в кримінальній ієрархії та ін. Сьогодні, на наш погляд, такий зв'язок є обов'язковим тільки для осіб, що спеціалізуються на неодноразовому вчиненні злочинів загальнокримінальної спрямованості.

Разом з тим, особа, що спеціалізується на неодноразовому вчиненні службових чи

економічних злочинів, виходячи з міркувань власної безпеки, у більшості випадків буде зацікавлена в дистанціюванні від кримінального середовища. У зв'язку з вищевикладеним зв'язок з асоціальним (кримінальним) середовищем в зазначеному розумінні, особливо зовнішні атрибути зв'язку з ним (жаргон, татування) в деяких випадках вже не є обов'язковими ознаками сучасної професійної злочинності.

У кримінології дискусійним є питання про те, чи слід відносити до професійних злочинців осіб, які тривалий час обіймали певні посади на підприємствах, установах та організаціях і при виконанні своїх службових та трудових обов'язків вчиняли злочини, зловживали своїми обов'язками. На нашу думку, цих осіб не можна відносити до злочинців-професіоналів. Такий вид злочинної поведінки не створює психологічної та соціальної відчуженості від суспільства, яка є характерною для осіб, які займаються професійною злочинною діяльністю, їх особливим антисуспільним середовищем та неофіційними нормами та правилами тощо. Разом з тим до професійних злочинців слід відносити так званих комп'ютерних злочинців, оскільки вищезазначені ознаки притаманні їх злочинній діяльності.

Існує ще одна досить специфічна ознака професійної злочинності, що носить суб'єктивний, психологічний характер. Професійна злочинність являє собою *кримінальну діяльність злочинних елементів особливого типу*. Дана особливість полягає в тому, що професійні злочинці свідомо вибрали злочинну діяльність як інструмент задоволення своїх матеріальних потреб. Професійний злочинець вибирає злочинну кар'єру в якості життєвої мети і йому властиве почуття престижності своєї кримінальної професії, гордості і інші подібні компенсаторні явища. Наслідком цього є негативна поведінка професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, численні факти порушення встановленого порядку відбування покарання, відмова від участі у виховних заходах, негативне ставлення до призначеного покарання, невизнання провини в скоєному злочині і т. п. [7, с. 54]

Таким чином, можна зробити **висновок**, що професійна злочинність являє собою відносно замкнуту, суспільно небезпечну підсистему, що має низку ознак і характеристик.

Сучасне кримінологічне розуміння і зміст професійної злочинності дещо видозмінилися порівняно з традиційним. Професійна злочинність – це сукупність злочинів, що вчиняються злочинцями особливого типу, які обрали для себе вчинення злочинів в якості основного виду діяльності та джерела доходу, що спеціалізуються на систематичному вчиненні однорідних видів злочинів з використанням спеціальних навичок і знань і прагнуть до консолідації з собі подібними через кримінальну субкультуру.

Виділені вище ознаки кримінального професіоналізму перетворюються в специфічні функції, за допомогою яких професійні злочинці пристосовуються до тих чи інших соціальних обставин. Даний висновок підтверджується віковим існуванням певних категорій професійних злочинців, їх стратифікацією і стабільністю кваліфікацій.

Бібліографічні посилання

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
2. Гуров А. И. Профессиональная преступность / А. И. Гуров // Прошлое и современность. – М.: Юридическая литература, 1990. – 304 с.
3. Данышин И. Н. Профессиональная преступность // Збірник наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. – Вип. 1. – Харків, 2000. – 364 с.
4. Дворецкий М. В., Краснослободцева Н. В. Проблемы выбора инструментария противодействия экологической преступности в контексте профессионального правосознания юристов (по материалам социологического опроса) // Пробелы в российском законодательстве. – 2013. – №1. – С. 140-142.
5. Жубрин Р. В. Борьба с легализацией преступных доходов: теоретические и практические аспекты / Жубрин Р. В. – М.: ВолтерсКлувер, 2011. – 339 с.
6. Забелич А. А. Криминологические и правовые аспекты понятия рецидивной и профессиональной преступности // Вестн. Кузбасс. ин-та: науч. журн. / Кузбасс, ин-т ФСИН России. – 2013. – №1 (14). – 50-55.
7. Забелич А. А. Уголовно-исполнительные характеристики личности профессионального преступника, отбывающего наказание в исправительных колониях строгого режима // Юрид. наука. – 2013. – №1. – С. 51-54.
8. Зелинский А. Ф. Криминология: [учеб. пособие] / А. Ф. Зелинский. – Х.: Рубикон, 2000. – 240 с.
9. Иншаков С. М. Криминология: Практикум / С. М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2001. – 304 с.

10. Криминология: [учеб. для юрид. ВУЗов] / А. И. Долгова. – М.: Инфра-М-Норма, 1997. – 784 с.
11. Кузнецова Н. Ф., Лунеев В. В. Криминология: учебник / под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. В. В. Лунеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.
12. Маслов С. А. Проблемные вопросы борьбы с рецидивной и профессиональной преступностью // Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с отдельными видами преступлений. – М.: Академия управления МВД России, 2001. – 234 с.
13. Криминология: [учеб. пособ. для ВУЗов] / Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский. – М.: ИКД «Зерцало – М», 1994. – 508 с.
14. Нікітенко О. І. Кримінально-правова політика України в боротьбі з організованою і професійною злочинністю / О. І. Зайцев // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми (матеріали Міжнародної наукової конференції). – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2006. – С. 243-244.
15. Побегайло Э. Ф. Тенденции современной преступности и совершенствование уголовно-правовой борьбы с нею. – М.: Академия МВД СССР. – М., 1990. – 48 с.
16. Прутяний С. О. Про співвідношення професійної злочинності з організованою та рецидивною злочинністю (криминологічний аспект) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – №3 (46). – С. 63-69.
17. Репецкая А. Л. Криминальный профессионализм постсоветского периода: трансформация признаков и ее детерминация / А. Л. Репецкая // Библиотека криминалиста. – 2013. – №4(9). – С. 228-235.
18. Тайбаков А. А. Профессиональная преступность: основные понятия и направления предупреждения её органами внутренних дел. – М.: ВЮЗШ МВД, 1993. – 25 с.
19. Тулегенов В. В. Понятие криминального профессионализма в свете современной научной парадигмы // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями: материалы тринадцатой международной научно-практической конференции: в 2 ч. – Барнаул : Барнаульский юридический институт МВД России, 2015. – Ч. 2. – 282 с.
20. Тулегенов В. В. Соотношение понятий «криминальный профессионализм» и «профессионализм»: опыт криминологического прочтения // Всероссийский криминологический журнал. – 2013. – №4. – С. 25-34.
21. Шеслер А. В., Шеслер С. С. Признаки криминального профессионализма // Академический вестник. – 2012. – №1(19). – С. 170-171.
22. Шигина Н. В. Криминологические проблемы борьбы с профессиональной преступностью на современном этапе: автореферат диссертации / Н. В. Шигина. – М.: МГЮА, 2001. – 26 с.

Надійшла до редакції 21.12.2018

SUMMARY

Makarenko N.K. New approaches to the definition of professional crime. The article analyzes modern understanding of professional crime. It is substantiated that it represents a specific criminal phenomenon requiring a specific response to it. The signs of professional crime are analyzed and the most optimal understanding of professional crime is substantiated. The above results of the research can be used in practical activities of law enforcement agencies. The article is intended for scientific and practical workers in the field of combating crime, as well as all those interested in this topic.

It has been concluded that professional crime is a relatively closed, socially dangerous subsystem with a number of features and characteristics.

Modern criminological understanding and the content of professional crime are somewhat modified-in comparison with the traditional one. Professional crime is a set of crimes committed by criminals of a special type who have chosen to commit crimes as the main type of activity and sources of income, specializing in the systematic commission of homogeneous types of crimes using special skills and knowledge and seeking consolidation with their own like criminal subculture.

The above features of criminal professionalism are transformed into specific functions by which professional criminals adapt to certain social circumstances. This conclusion is confirmed by the age-old existence of certain categories of professional criminals, their stratification and the stability of qualifications.

Keywords: *professional crime, criminal specialization, criminal qualification, criminal income, subculture, criminal is a professional.*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПОГРОЗАМ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Проаналізовано сутність кримінологічно-спеціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства, здійснено спробу з'ясування сутності та дослідження понять «запобігання злочинам», «погроза застосування фізичного насильства», «спеціально-кримінологічне запобігання», «кримінологічна профілактика», «відвернення злочинів», «припинення злочинів».

Ключові слова: запобігання, фізичне насильство, погроза, кримінологічно-спеціальне запобігання, соціум, насильницькі злочини, кримінологічна профілактика, відвернення злочинів, припинення злочинів.

Постановка проблеми полягає у необхідності підвищення рівня забезпеченості прав і свобод людини та громадянина, оскільки вони є об'єктивним критерієм демократичності та цивілізованості будь-якої держави.

Фізичне насильство та погрози його застосування під час вчинення злочинів є одним з найнебезпечніших антисоціальних та криміногенних факторів, що можуть поставити під загрозу життя однієї чи багатьох людей, саме тому ефективні спеціально-кримінальні заходи запобігання погрозам застосування фізичного насильства повинні завжди мати місце в національному законодавстві.

Рівень запобігання погрозам застосування фізичного насильства у спеціально-кримінальний спосіб слугує індикатором затвердження принципів правової державності та розвитку й утвердження в конкретній державі ідеалів демократії загалом.

Спираючись на такий підхід, зазначимо, що особливої гостроти та актуальності набуває питання індивідуальної безпеки громадян, що населяють нашу країну, яке у свою чергу залежить від місця проживання (населеного пункту), в межах якого виникають соціальні зв'язки між різними особами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ряд вчених та мислителів досліджували вказану тематику, доходячи певних висновків і наводячи аргументацію, це зокрема: А.В. Варданян, В.В. Голіна, В.В. Лунєєв, В.І. Сімонов, В.М. Кудрявцев, В.О. Василевич, Е.П. Побігайло, І.Н. Даньшин, Л.В. Сердюк, Л.Д. Гаухман, М.І. Панов, Н.К. Котова, Н.Х. Сафіуллін, О.Є. Михайлов, О.М. Костенко, Р.О. Базаров, Р.О. Левертова, С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян та багато інших, але, незважаючи на таке широке поле осмислення, дана тематика в сучасній Україні все ще є актуальною.

Метою статті є дослідження спеціально-кримінального запобігання погроз застосування фізичного насильства. Постановка мети, в свою чергу, дозволяє окреслити перелік завдань, до яких відносяться: загальнотеоретичний аналіз підходів до розуміння понять «запобігання злочинності», «спеціально-кримінологічне запобігання злочинам», «погроза застосування фізичного насильства» та окреслення їх змісту.

Виклад основного матеріалу статті. Про те, що краще запобігти злочину, ніж карати за його вчинення, писали і засновник теорії кримінального права Ч. Беккарія, і великий мислитель XVIII ст. Ф.-М. Вольтер, і багато інших видатних вчених [1].

До того ж, існує ще більша кількість тих вчених, хто досліджував поняття «запобігання злочинності» та дійшов до різних його інтерпретацій. Але в будь-якому разі така концепція зайвий раз доводить, що попередження та протидія злочинності є більш ефективним засобом забезпечення прав і свобод людини та громадянина, аніж розслідування та розкриття вже вчинених злочинів.

У свою чергу, на думку С. Бафія, запобіганням злочинності є «вчення про систему заходів (програму), які з урахуванням даних інших наук і, зокрема, інших розділів кримінології слід впровадити в життя, щоб обмежити соціальне явище злочинності» [2].

На думку А.Ф. Зелінського, запобігання злочинності – це система заходів, яких вживає суспільство, щоб стримувати зростання злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через запобігання та припинення окремих конкретних злочинів [3].

Таким чином, слід додатково аргументувати наступне: поняття профілактики злочинів сьогодні трактується по-різному, але, так чи інакше, всі дослідники розуміють під ним одне – систему цілеспрямованих заходів з протидії, зменшення та можливого подолання злочинності.

У свою чергу, запобігання злочинності поділяється на різновиди, серед яких і спеціально-кримінальне запобігання злочинності.

Спеціально-кримінальна протидія злочинності – це сукупність кримінально-правових, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових, криміналістичних та кримінологічних засобів, які забезпечують безпосередній правовий та кримінологічний вплив на реальні й потенційні злочинні прояви. Суб'єктами такої протидії є не всі соціальні та державно-правові інституції і навіть не всі правоохоронні органи, а лише спеціально уповноважена їх частина, що отримала назву «кримінальна юстиція». У найбільш загальному виді кримінальна юстиція – це система державних органів, діяльність яких спрямована на винесення справедливого рішення у кримінальній справі [4].

Також деякі автори називають цей різновид протидії злочинності «спеціально-кримінологічним запобіганням» та вважають, що це сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують злочинність і сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; відвернення злочинів; припинення злочинів [5].

Узагальнюючи підходи до розуміння вказаного поняття, зазначимо, що спеціально-кримінальними (кримінологічними) заходами є така діяльність ряду спеціально уповноважених державних органів та громадських організацій, що спрямована на забезпечення безпосереднього правового та кримінологічного впливу на реальні й потенційні злочинні прояви.

Окрім цього, відомі вчені та практики розрізняють спеціально-кримінологічне запобігання вчиненню погроз застосування фізичного насильства за напрямками, а саме: кримінологічна профілактика, відвернення злочинів; припинення злочинних проявів.

Кримінологічна профілактика – це сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види [6].

Кримінологічна профілактика в контексті можливого вчинення погроз застосування фізичного насильства носить досить важливий характер, оскільки після проведення роз'яснювальної роботи щодо нетерпимості вчинення таких дій, тренінгів та лекцій на тематику взаємоповаги та доброти від працівників органів охорони правопорядку чи громадських організацій або об'єднань громадян велика кількість осіб, які могли припустити вчинення ними таких дій, мають підстави та аргументи, надані їм, щоб відмовитись від подібних злочинних намірів.

Відвернення злочинів – це специфічний напрям спеціально-кримінологічного запобігання, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [6].

Разом з тим Ю.Ф. Іванов та О.М. Джужа стверджують, що припинення є системою заходів, які застосовуються на стадії замаху на вчинення злочину з метою відвернення злочинного результату [7].

Відвернення відрізняється від профілактики тим, що профілактика здійснюється стосовно певної публіки незалежно від того, замислив хтось з присутніх злочин чи ні, а відвернення та всі дії, що здійснюються щодо осіб, які цілеспрямовано рухаються до вчинення злочину, реалізується для сприяння відмові від замислених злочинних намірів, до початку їх вчинення.

Припинення злочинних проявів визначається як сукупність видів діяльності,

спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість запобіжної роботи на стадіях готування і замаху на злочин залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру злочину тощо [8].

Тобто припинення полягає в здійсненні спеціальних заходів, що мають на меті припинити вчинення вже розпочатого злочину до його закінчення.

Звертаючись до загальних статистичних даних, в Україні в період із січня по червень, спираючись на дані прес-служби Державної служби статистики, протягом 2017 року було скоєно 317 633 злочини [9].

Із загальної кількості зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів виділяють такі види: 36% – тяжкі та особливо тяжкі (зазначається, що за перше півріччя відбулося 834 умисних вбивства і замаху на вбивство, а також 1050 умисних тяжких тілесних ушкоджень, 144 зґвалтування і замаху на зґвалтування).

Крім того, зафіксовано понад 160 тисяч крадіжок, 25,6 тис. випадків шахрайства, а також по 1,6 тис. розбоїв і хабарництва.

Кількість потерпілих від злочинів у січні-червні 2017 року становила 223,7 тис. осіб, серед яких 80,9 тис. – жінки, 13,4 тис. – особи похилого віку та з інвалідністю 1 і 2 груп, 2,6 тис. – неповнолітні та 1,2 тис. – діти до 14 років.

Таким чином, логічно припустити, що певний відсоток від загальної кількості злочинів відображає злочини, що були вчинені із застосуванням погроз фізичного насильства.

Виходячи із цього, належить додатково дослідити поняття «погроза застосування фізичного насильства», що може бути наведено в нормативно-правових актах або наукових напрацюваннях різних вчених-кримінологів.

Найбільш значущим у даному питанні є трактування психічного насильства, наведене у Постанові Пленуму Верховного суду України № 2 від 07.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», що психічним насильством слід вважати, наприклад, погрозу завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди [10].

Так, більш широкого трактування поняття погрози застосування фізичного насильства набуло у Постанові Пленуму Верховного суду України № 5 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», де чітко визначено, що погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа (родича, близької особи), яке може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших діях [11].

Разом з тим, звертаючись до ще одного нормативно-правового акта, а саме Постанови Пленуму Верховного суду України № 10 від 06.11.2009 «Про судову практику у справах про злочини проти власності», погроза застосування насильства при розбої полягає в залякуванні негайним застосуванням фізичного насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я чи незначною втраченою працездатності або вчинити певні дії, що у конкретній ситуації можуть спричинити такі наслідки) [12].

Таким чином, виходячи із наведених положень, належить припустити, що погрозою застосування фізичного насильства є дії злочинця, спрямовані на залякування, без фізичного контакту з потерпілим, що мають на меті психологічно вплинути на психоемоційний стан потерпілого з метою досягнення бажаного злочинного результату.

У свою чергу, запобігання таким діям може полягати у декількох аспектах, а саме: попередження та профілактиці вчинення таких дій окремими особами або їх групами, або посилення психологічної підготовленості та моральної стійкості потенційних жертв (спираючись на статистику, наведену вище, найбільш вразливими верствами є особи, які не досягли 14 років, жінки, неповнолітні та особи похилого віку, а також з інвалідністю 1 і 2 груп, але в такому випадку належить бути готовим до наслідків, які полягають у майже стовідсотковому застосуванні безпосередньо фізичного насильства, якщо злочинець не досягне бажаного злочинного результату через погрози їх застосування.

Разом з усім вищезазначеним сутність спеціально-кримінологічного запобігання

погрозам застосування полягає в специфічній діяльності окремих органів, до переліку котрих відносять: органи охорони правопорядку (поліція, прокуратура, Служба безпеки України), органи та установи виконання покарання а також інші органи.

Висновки. Таким чином, на підставі проаналізованих наукових підходів до розуміння понять «запобігання злочинності», «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності», «погроза застосування фізичного насильства» та статистичних даних належить обґрунтувати такі висновки:

наявний стійкий плюралізм підходів до розуміння поняття профілактики злочинів, але загальноприйнятим вважається, що це система цілеспрямованих заходів з протидії, зменшення та можливого подолання злочинності;

досягнуто висновку, що запобігання злочинності поділяється на різновиди, серед яких є: загальносоціальне запобігання злочинності та спеціально-кримінологічне запобігання злочинності;

не менш глибоким є підхід науковців до дослідження поняття спеціально-кримінологічного запобігання погроз застосування фізичного насильства, що в свою чергу є такою діяльністю ряду спеціально уповноважених державних органів та громадських організацій, що спрямована на забезпечення безпосереднього правового та кримінологічного впливу на реальні й потенційні злочинні прояви;

серед напрямків спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню злочинів наявні: кримінологічна профілактика, відвернення злочинів; припинення злочинних проявів, що слугують механізмами, які здійснюють профілактику на різних стадіях вчинення злочинів та в різних умовах;

дослідивши статистичні дані щодо вчинених злочинів на території України протягом декількох місяців у 2017 році, логічно припустити, що певний відсоток від загальної цифри злочинів відображає злочини, що були вчинені із застосуванням погроз фізичного насильства, що додатково аргументує актуальність вказаної тематики;

погрозою застосування фізичного насильства є дії злочинця, що спрямовані на залякування, без фізичного контакту з потерпілим дії, що мають на меті психологічно вплинути на психоемоційний стан потерпілого з метою досягнення бажаного злочинного результату;

аргументовано думку, що, зважаючи на високий рівень злочинності, вказаних форм спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню злочинів не достатньо для формування у громадян свідомої нетерпимості до вчинення таких діянь.

Бібліографічні посилання

1. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. К.: Юрінком Інтер, 2000. 278 с.
2. Бафія Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации. М.: Прогресс, 1978. 149 с.
3. Зелінський А.Ф. Криминологія: курс лекцій. Харків, 1996. 259 с.
4. Загальна характеристика механізму протидії кримінальним правопорушенням (загальносоціальна та спеціальна протидія). URL: <https://infopedia.su/1x19fb.html>.
5. Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів. URL: <http://megapredmet.ru/2-1767.html>.
6. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
7. Співвідношення понять «профілактика», «припинення» та «запобігання». URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/129/11>.
8. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2009.
9. Злочинність в Україні: опублікована шокуюча статистика за 2017 рік. URL: <http://expres.ua/news/2017/09/05/260751-zlochynnist-ukrayini-opublikovana-shokuyucha-statystyka-2017-rik>.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03/print10369697>.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

Надійшла до редакції 16.12.2018

SUMMARY

Voloshina Yu.V. Theoretical analysis of special-criminological prevention of threat of physical violence. The essence of criminological and special prevention of threats to the use of physical violence was analyzed, an attempt was made to clarify the essence and to study the concepts of "crime prevention", "the threat of physical violence", "special-criminological prevention", "criminological prevention", "crime prevention", "cessation of crimes".

It was stated that physical violence and threats of its use during the commission of crimes are one of the most dangerous antisocial and crime factors that could endanger the lives of one or more people, which is why effective special criminal measures to prevent threats of physical violence should always take place in national legislation.

It is proved that there is a steady pluralism of approaches to understanding the notion of crime prevention, but it is generally accepted that it is a system of purposeful measures to counter, reduce and possibly overcome crime; no less profound is the approach of scientists to the study of the concept - a special prevention of threats of physical violence, which in turn is such activity of a number of specially authorized state bodies and public organizations, aimed at providing direct legal and criminological influence on real and potential criminal manifestations; Among the areas of special-criminological prevention of crimes are available: criminological prevention, prevention of crimes; termination of criminal manifestations, serving as mechanisms for prevention at different stages of the commission of crimes and in different conditions

The threat of the use of physical violence is the actions of the offender, aimed at intimidation, without physical contact with the victim, with the aim of psychologically affecting the psycho-emotional state of the victim in order to achieve the desired criminal result.

It is argued that, given the high level of crime, these forms of special-criminological prevention of crimes are not enough to form consciousness of intolerance against such actions.

Keywords: *prevention, physical violence, threat, special-criminological prevention, society, violent crimes, criminological prophylaxis, prevention of crimes, cessation of crimes.*

УДК 343.615

Коломієць В.Ю. ©

ад'юнк

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-108-115

**СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОСЯГАННЯ НА ТІЛЕСНУ НЕДОТОРКАНІСТЬ**

Встановлено соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за посягання на тілесну недоторканність як злочину проти життя та здоров'я особи (ст.ст. 121–125, 128 КК України). Доведено, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є суспільно небезпечним, типовим та достатньо розповсюдженим, має певну динаміку, потребує впливу кримінально-правовими заходами, система кримінальної юстиції в протидії цим діянням має відповідні можливості та матеріальні ресурси, позитивні наслідки його криміналізації явно переважають негативні, на багатьох етапах розвитку це діяння було кримінально каранним, а така караність підтримується суспільством.

Ключові слова: *людина, здоров'я, тілесна недоторканність, тілесне ушкодження, злочин, склад злочину, криміналізація.*

Актуальність теми. Одним із основних завдань держави в галузі кримінально-правової охорони прав людини є захист її життя і здоров'я. Конституція України в ст. 3 проголосила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Заборона заподіяння тілесних ушкоджень – надзвичайно важлива справа сучасної соціальної правової, європейської демократичної держави. Здоров'я є природним благом і цінністю людини, що передається їй генетично і належить до найважливішого об'єкта кримінально-правової охорони. Право на охорону здоров'я – одне з основних прав людини, закріплене і гарантоване Конституцією України. Згідно зі ст. 49 Конституції України, це право забезпечується громадянам безкоштовною медичною допомогою, що надається державними і муніци-

© Коломієць В.Ю., 2018

пальними установами охорони здоров'я, фінансуванням державних програм охорони здоров'я населення, розвитком державної, муніципальної, приватної охорони здоров'я.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні питання, що стосуються злочинів проти особи, до яких належать завдання тілесних ушкоджень, розроблено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них варто назвати праці С.М. Алфьорова, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, О.І. Бойка, В.І. Борисова, В.К. Грищука, С.Ф. Денисова, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, К.В. Катеринчук, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, А.А. Тер-Акопова, В.П. Тихого, В.В. Шаблістого, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка та ін.

Разом з тим тілесна недоторканність людини як об'єкт кримінально-правової охорони в межах Розділу II Особливої частини КК України спеціально не розглядалася.

Метою статті є встановлення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за посягання на тілесну недоторканність як злочину проти життя та здоров'я особи (ст. ст. 121-125, 128 КК України).

Виклад основного матеріалу. До підстав кримінально-правової заборони належать: 1) суспільна небезпечність – неможливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпечності. При обговоренні кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність такої у конкретного виду діянь. Суспільною небезпечністю охоплюється наявність досить значної матеріальної або моральної шкоди, що завдається суспільству, яка, у свою чергу, впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації; 2) типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпечності; 3) динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому потрібно враховувати, що кримінальна репресія – це крайня форма протидії найбільш небезпечним формам девіантної поведінки. Криміналізація діяння доречна тільки тоді, коли не має та не може бути норми, яка б досить ефективно регулювала відповідні відносини методами інших галузей права; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та, як їх складова, наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації [1, с. 146–147].

Спробуємо зупинитись на кожній з наведених підстав у контексті діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Розпочнемо з першої наведеної підстави – суспільна небезпечність. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [2].

Зрозуміло, що заподіяння людині тілесних ушкоджень є посяганням на найвищі соціальні цінності, а отже, такі діяння априорі несуть суспільну небезпеку. Будь-який соціум може існувати, розвиватися, та й взагалі залишатися представниками *homo sapiens* виключно в умовах безпеки та захисту з боку держави. Порушення таких базових умов існування призведе спочатку до деградації, а потім і до самознищення.

Важливість вказаних цінностей підтверджує і факт того, що ст. ст. 121–125 КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень, віднесені до розділу II КК України (після злочинів проти національної безпеки України) [3]. Таким чином, законодавець робить акцент на тому, що серед усіх суспільних відносин, поставлених під охорону КК, найважливішими є ті, що забезпечують основи національної безпеки, та ті, що забезпечують охорону і недоторканність життя та здоров'я людини.

Зазначене вище свідчить про те, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає підставі криміналізації – суспільна небезпечність. Така відповідність є беззаперечною та яскраво вираженою. Від подібних діянь суспільству завдається не тільки матеріальна, але і моральна шкода.

Критерієм другої підстави криміналізації (за класифікацією Д.О. Балобанової) є поширеність вказаного діяння на теренах нашої Батьківщини. Згідно зі статистичною інформацією Генеральної прокуратури України, лише за 2017 рік було обліковано 28914 злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень (17089 особам вручено повідомлення

про підозру), з яких:

- 1) 23666 – за ст. 125 КК «Умисне легке тілесне ушкодження» (13438 особам вручено повідомлення про підозру);
- 2) 3059 – за ст. 122 КК «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (1722 особам вручено повідомлення про підозру);
- 3) 2058 – за ст. 121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (1830 особам вручено повідомлення про підозру);
- 4) 128 – за ст. 124 КК «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» (97 особам вручено повідомлення про підозру);
- 5) 3 – за ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» (2 особам вручено повідомлення про підозру) [4].

Статистичні дані свідчать не тільки про поширеність указанного виду злочинів, але і про їх значну кількість. Безперечно, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідають підставі криміналізації – поширеність.

Наступною підставою криміналізації є динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують. Для аналізу даної підстави розглянемо таблицю поширеності діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень на території України за останні роки.

Таблиця поширеності злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, за 2013-2017 роки

2013 рік		
Номер статті КК	Обліковано злочинів	Вручено повідомлення про підозру
121	2999	2608
122	5369	3029
123	7	5
124	140	115
125	49918	22513
Всього	58433	28270
2014 рік		
121	3096	2348
122	4101	2200
123	3	3
124	134	109
125	37721	17032
Всього	45055	21692
2015 рік		
121	2481	2014
122	3441	1724
123	2	2
124	128	96
125	34628	13745
Всього	40680	17581
2016 рік		
121	2236	1847
122	3275	1573
123	2	1
124	137	106
125	29881	12434
Всього	35531	15961
2017 рік		
121	2058	1830
122	3059	1722
123	3	2
124	128	97
125	23666	13438
Всього	28914	17089

Наведені дані демонструють щорічну тенденцію до зменшення кількості суспільно небезпечних діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень з 58433 зареєстрованих злочинів у 2013 році до 28914 – у 2017 [5].

Судова статистика відображає такі показники: у 2013 році за ст.ст. 121–125 КК України засуджено 12522 особи [6], у 2014 – 10243 [7], у 2015 – 7510 [8], у 2016 – 5792 [9], у 2017 – 5078 [10].

Безумовно, статистична інформація свідчить про стійку динаміку зменшення кількості зареєстрованих злочинів за заподіяння тілесних ушкоджень та засуджених за них осіб (у розрізі річних періодів). Даний умовивід робиться в цілому на підставі сукупності злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, оскільки показники конкретних злочинів інколи коливаються як у бік зменшення, так і збільшення.

З аналізу зазначеної інформації виникає питання про відповідність діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень досліджуваній підставі криміналізації. З одного боку, дійсно, кількість таких злочинів зменшується (у щорічному інтервалі), з іншого – їх залишається доволі велика кількість. На нашу думку, незважаючи на дискусійність означеного питання, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень все ж таки не суперечить підставі – динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують, тому що щороку продовжує фіксуватися значна кількість злочинів, передбачених ст. ст. 121–125.

Більше того, подібну динаміку можна розглядати в розрізі різних часових меж. Нами проведено дослідження в цій сфері за період з 2013 по 2017 рік. Однак можна скористатися також меншими часовими межами. Наприклад, у першому місяці будь-якого року кількість зафіксованих злочинів за ст. ст. 121–125 КК України є набагато меншою, ніж за підсумками досліджуваного року і т.д. В такому разі спостерігається беззаперечна динаміка зростання кількості вчинених діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Таким чином, відсутність чітких вимог до вказаної підстави криміналізації дозволяє маніпулювати статистичними даними. Думається, основним критерієм, принаймні у даному випадку, відповідності діяння цій підставі слугує його розповсюдженість, значна кількість та щорічна наявність.

Незважаючи на несуперечність вказаного виду злочинів досліджуваній підставі криміналізації, переконані, що навіть у разі наявності суперечності – реєстрації незначної кількості таких діянь на рік з чіткою тенденцією до зменшення, криміналізація таких діянь необхідна. В даному випадку перша підстава криміналізації (суспільна небезпечність) є настільки очевидною та в своєму роді унікальною (адже ставляться під загрозу одні з найважливіших соціальних цінностей, зазначених у Конституції), що переважає інші підстави.

У будь-якому разі слід зробити висновок про те, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає підставі криміналізації – динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують. Розгляд самих причин та умов існування даного виду злочинів вважаємо недоцільним з огляду на обсяг нашого дослідження. Їх настільки велика кількість, що з цього приводу можна написати цілу дисертаційну роботу.

Наступними підставами криміналізації (за класифікацією Д.О. Балобанової) є необхідність впливу кримінально-правовими заходами та врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та, як їх складова, наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони. Ці підстави є тісно пов'язаними між собою. Для того щоб зробити умовивід про відповідність (або невідповідність) окресленим підставам криміналізації діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, слід узяти до уваги два важливих фактори:

1. Вказана група діянь, як вже зазначалося раніше, посягає на найважливіші суспільні відносини.

2. Законодавець передбачив широкий спектр альтернативних покарань за злочини, передбачені ст.ст. 122–125 КК України. Позбавлення або обмеження волі застосовується в разі наявності, як правило, обтяжуючих обставин або у випадку вчинення найбільш тяжкого серед означеного виду суспільно небезпечних діянь – злочину, передбаченого ст. 121 КК України.

Наведені фактори дозволяють зробити висновок про те, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідають цим підставам криміналізації. Зрозуміло, що держава, в разі необхідності, просто зобов'язана знайти відповідні матеріальні ресурси для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення цієї групи злочинів.

Остання підстава криміналізації, яку зазначає Д.О. Балобанова – співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації. З огляду на розгляд попередніх під-

тав слід зазначити, що при наявності якісного та ефективного кримінального закону, за умови його правильного та об'єктивного застосування, апріорі майже відсутні негативні наслідки криміналізації діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень. Так, деякі випадки можуть становити винятки, але в цілому відповідність означеного виду діянь цій підставі криміналізації очевидна.

Варто також зазначити, що до групи соціально-психологічних підстав криміналізації відносять рівень суспільної правосвідомості та психології, історичні традиції, які займають особливе місце в механізмі кримінальної законотворчості у зв'язку з тим, що вони безпосередньо вказують законодавцю на обмеження, пов'язані з використанням криміналізації при здійсненні кримінально-правової політики. Визнання діяння кримінально караним повинно бути схвалено суспільством. В кожному конкретному випадку перед введенням чи відміною кримінально-правової заборони необхідним є ретельне вивчення правових уявлень у суспільстві стосовно діяння, яке підлягає криміналізації. Однак оцінка суспільних поглядів не повинна обмежуватися тільки правовими ідеями. Необхідним є вивчення історичних, моральних та інших уявлень, які є значними для кожного конкретного випадку [1, с. 147].

Діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень засуджувалося в суспільстві та каралося за допомогою кримінально-правових заходів з давніх часів. Покарання за вказані злочини були передбачені ще у «Руській Правді» – одному з найдавніших нормативно-правових актів, який поширював свою дію на більшу частину сучасної України, яка, по суті, є культурною наступницею Київської Русі. Більше того, рівень розробленості даного питання вже в той час свідчить про те, що вказане суспільно небезпечне діяння каралося і на більш ранніх етапах розвитку українських земель. Наведене свідчить як про наявність давніх історичних традицій криміналізації діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень, так і про схвалення такої криміналізації суспільством.

Таким чином, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень не суперечить жодній підставі криміналізації, які визначає Д.О. Балобанова.

Думка Д.О. Балобанової щодо кількості та змісту підстав криміналізації є поширеною та популярною в науковому середовищі. Однак існують і інші класифікації. Як зазначає Т.В. Столяр, у науці кримінального права виділяють шість ключових підстав криміналізації:

- 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не становили складу злочину;
- 2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу;
- 3) відкриття шкідливих наслідків господарської чи іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає потреба в обмеженні форм і меж такої діяльності;
- 4) суттєва та раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може зумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі суспільно небезпечні дії набудуть реального поширення;
- 5) такий розвиток суспільства, що визначає нетерпимість, особливу небезпеку певних дій, з якими раніше доводилось (або була можливість) миритися, але за нових умов подібні дії суперечать пануючому ладу суспільних відносин або отримано реальну базу для їх викорінення;
- 6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [11, с. 224].

Зазначене вище демонструє нам або повторюваність деяких підстав з тими, що вже були розглянуті нами (наприклад, несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не становили складу злочину), або такі підстави, які необхідні для криміналізації нових діянь. Так як діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень – це злочин, який існував з давніх часів на території сучасної України, вважаємо немає сенсу зупинятися на цих підставах, тому що метою нашого аналізу є не криміналізація якогось діяння, а встановлення відповідності (чи невідповідності) вже існуючого злочину аргументованим підставам.

Ю.А. Дорохіна підтримує позицію щодо необхідності виділення таких підстав криміналізації: існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони; відносна поширеність суспільно небезпечних діянь; зміна уявлень про ступінь суспільної небезпеки діяння; зміна загальноновизнаної моральної оцінки відповідного діяння; виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини [12, с. 78].

Остання думка видається синтезом двох попередніх. Що стосується підстави криміналізації – необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами, слід зазначити, що життя та здоров'я людини – одні з основоположних цінностей в законодавстві абсолютно всіх цивілізованих країн, тому не дивно, що існує ціла низка міжнародних нормативно-правових актів, які передбачають захист суспільних відносин, що забезпечують недоторканність цих цінностей. Одними з основоположних є Загальна декларація прав людини від 10.12. 1948 року [13] та Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (ратифікована Україною 17.07.1997 року) [14]. Обидва документи поширюють свою дію і на Україну та є, так би мовити, китами міжнародної юриспруденції. Безперечно, міжнародні нормативно-правові акти вимагають встановлення юридичної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень, а отже, це діяння відповідає підставі криміналізації – необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами.

Отже, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає таким підставам криміналізації: суспільна небезпечність, типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують, необхідність впливу кримінально-правовими заходами, врахування можливостей системи кримінальної юстиції у протидії указаній формі антисуспільної поведінки та наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони, співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації, необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами, наявність історичних традицій та схвалення такої криміналізації суспільством.

Під принципами криміналізації досить часто розуміють науково обґрунтовані і такі, що усвідомлено застосовуються, загальні правила і критерії оцінки допустимості і доцільності кримінально-правової новели, яка встановлює або змінює відповідальність за конкретний вид діянь. Інакше кажучи, принципи криміналізації становлять найбільш абстрактний і загальний рівень наукового забезпечення і обґрунтування кримінально-правової нормотворчості, ті вихідні позиції, врахування яких є необхідним у разі будь-якої зміни чинного законодавства [15, с. 121–122].

Дійсно, поняття принципів криміналізації є доволі абстрактним та тісно переплітається з підставами. Як вже зазначалося вище, деякі вчені навіть зводять їх в єдину категорію. Втім, якщо зазирнути в глибину питання стає зрозумілим, що принципи криміналізації відповідають на питання: «Чому?», тоді як підстави – «Як?». Роль підстав полягає у доведенні необхідності криміналізації того чи іншого питання, а принципів – у правильному їх оформленні в законі (інколи навіть у встановленні можливості чи неможливості їх поміщення в нормативно-правовий акт).

Як слушно зазначає Д.О. Балобанова, підстави криміналізації слугують об'єктивними передумовами її встановлення, а принципи належать до законодавчої техніки [1, с. 146].

Додамо, що підстави навіть передують принципам, однак обидва юридичних явища перебувають в гармонійному зв'язку, результатом якого, як правило, є відображення нової норми або зміна вже існуючої.

У науці кримінального права відсутня єдина думка щодо кількості принципів криміналізації. Насправді, їх досить велике розмаїття (як і підстав), але серед них можна виділити найбільш ґрунтовні.

Доцільно виділяти дві групи принципів криміналізації:

1) принципи, що відбивають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, або соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації, тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості і стану суспільної думки.

2) принципи, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, тобто системно-правові принципи криміналізації [16, с. 41–42].

Наведені принципи в черговий раз підтверджують тезу про міцний зв'язок між принципами та підставами криміналізації, який виливається у їх взаємоінтегрованість, через яку досить складно встановити між ними чіткі межі.

Г.А. Пацеля зазначає, що принципи криміналізації прийнято поділяти на дві гру-

пи: 1) соціальні та соціально-психологічні, 2) системно-правові. До першої групи входять принципи: суспільної безпеки; відносної поширеності діяння; домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; кримінально-політичної адекватності криміналізації. До другої групи – загальноправові системні принципи криміналізації (конституційної адекватності; системно-правової несуперечності, міжнародно-правової необхідності та допустимості; процесуальної здійсненості переслідування) та кримінально-правові системні принципи криміналізації (відсутності прогалин у законодавстві та ненадмірності заборони; визначеності та єдності термінології; повноти складу; домірності санкції та економії репресії [17, с. 78].

Висновки. Перша група принципів розглянута нами в рамках підстав. Що стосується другої групи, безумовно, криміналізація діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає принципу конституційної адекватності. Ст. 121–125 КК України не тільки не суперечать Основному Закону, вони виступають практичним втіленням принципу, закріпленому у ньому.

Ця група суспільно небезпечних діянь, як вже зазначалося, відображає також вимоги міжнародних нормативно-правових актів, а отже, їх криміналізація є не тільки допустимою, але і необхідною.

Умовивід щодо відсутності прогалин у нормах ст. ст. 121–125 КК України можна буде зробити виключно після юридичного аналізу складів цих злочинів. Санкції цих статей, як правило, досить різноманітні та домірні.

Таким чином, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є суспільно небезпечним, типовим та достатньо розповсюдженим, має певну динаміку розповсюдження, потребує впливу кримінально-правовими заходами, система кримінальної юстиції в протидії з цим діянням має відповідні можливості та матеріальні ресурси, позитивні наслідки його криміналізації явно переважають негативні, на багатьох етапах розвитку це діяння було кримінально караним, а така караність підтримується суспільством. Крім того, вказане діяння відповідає принципам криміналізації, які тісно переплітаються з підставами. Зазначене дозволяє зробити висновок, що криміналізація діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є соціально обумовленою.

Бібліографічні посилання

1. Балобанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. № 47. С. 145-148.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (Дата звернення 03.05.2017 р.).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 03.05.2017 р.).
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень 2017 року // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203952. (Дата звернення 03.05.2017 р.).
5. Статистична інформація // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. (Дата звернення 03.05.2017 р.).
6. Судова статистика за 2013 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/5533iopiopio (дата звернення: 03.05.2017).
7. Судова статистика за 2014 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh (дата звернення: 03.05.2017).
8. Судова статистика за 2015 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 03.05.2017).
9. Судова статистика за 2016 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 03.05.2017).
10. Судова статистика за 2017 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 05.06.2018).
11. Столяр Т.В. Криміналізація умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в разі перевищення меж необхідної оборони. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 221-233.
12. Дорохіна Ю.А. Щодо визначення підстав криміналізації і декриміналізації злочинів проти власності. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 76-83.
13. Загальна декларація прав людини від 10.12. 1948 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (Дата звернення 27.11.2018 р.).

14. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (Дата звернення 27.11.2018 р.).

15. Ященко С.О. Підстави і принципи встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості. *Наше право*. 2016. № 1. С. 120-128.

16. Шаблистий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія / за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблистого. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

17. Пацеля Г.А. Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за ухилення від повернення виручки в іноземній валюті. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 177-180.

Надійшла до редакції 16.12.2018

SUMMARY

Kolomiyets V.Yu. Social condition of criminal responsibility for encroachment on bodily integrity. The social conditionality of the criminal responsibility for encroachment on bodily integrity as a crime against life and health of a person was established (Articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine).

The emphasis is placed on the fact that one of the main tasks of the state in the field of criminal law protection of human rights is the protection of her life and health. The Constitution of Ukraine in Art. 3 proclaimed that a person, her life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. The prohibition of causing bodily harm is an extremely important matter of the modern social legal, European democratic state. Health is a natural benefit and value of a person that is transmitted to it genetically and belongs to the most important object of criminal law protection.

It is proved that the act of causing bodily harm is socially dangerous, typical and sufficiently widespread, has a certain dynamics, needs influence by criminal-law measures, the system of criminal justice in counteracting this act has the appropriate opportunities and material resources, the positive consequences of its criminalization are clearly overwhelming negative, at many stages of development, this act was criminalized, and such punishment was supported by society.

It was stated that the act of causing bodily harm was condemned in society and punished with the help of criminal-law measures from ancient times. Penalties for the above-mentioned crimes were foreseen even in "Rusaya Pravda" - one of the most ancient legal acts, which extended its effect to most of modern Ukraine, which, in essence, is the cultural successor of Kievan Rus. Moreover, the level of elaboration of this issue already at that time suggests that the specified socially dangerous act was punishable at the earlier stages of development of Ukrainian lands. The above shows how the existence of ancient historical traditions of criminalization of the act in the form of causing bodily injuries, and the approval of such a criminalization by society.

Keywords: *person, health, physical integrity, bodily harm, crime, crime, criminalization.*

УДК 343.353

Мартиненко В.О. ©

аспірант

(Національна академія внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-115-120

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

Встановлено стан дослідження проблеми запобігання зловживанню владою або службовим становищем у вітчизняній науці. Доведено, що на сьогодні відсутні кримінологічні дослідження означеної проблеми, основну увагу приділено виключно проблемам матеріального кримінального права.

Ключові слова: *особа злочинця, службова злочинність, зловживання владою або службовим становищем, істотна шкода, неправомірна вигода, запобігання злочинам, випадкове законотворення.*

© Мартиненко В.О., 2018

Постановка проблеми. Однією з гарантій успішного функціонування держави і громадянського суспільства є створення належних умов для ефективної діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування та підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності. Результативність такої діяльності в Україні на сучасному етапі істотно знижена під впливом негативних політичних, економічних, правових та інших змін, а також високого рівня злочинності. Вагомою ланкою з-поміж зазначених факторів є зловживання службовими особами наданою їм владою або службовим становищем. Так, за офіційними даними Державної судової адміністрації України, протягом 2013–2017 років за вчинення злочину, передбаченого ст. 364 КК України, засуджено 518 осіб, майже 70 % з яких становлять державні службовці. Враховуючи надважливе значення мінімізації таких небезпечних проявів з боку осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, розробка нових підходів до запобігання зловживанню державними службовцями наданою їм владою або службовим становищем виглядає актуальним та своєчасним завданням як для науковців, так і для правозастосовників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти проблем кримінальної відповідальності та запобігання зловживанню владою або службовим становищем було розглянуто у працях таких учених: П. П. Андрушко, Л.П. Брич, В.В. Голина, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, Г.М. Зеленов, В.П. Коваленко, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ю.О. Науменко, В.Я. Тацій, В.В. Сташич, В.Б. Харченко, В.Г. Хашев, В.В. Шаблистий та ін.

На монографічному рівні проблеми кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем досліджено у кандидатській дисертації В.Г. Хашева (м. Дніпропетровськ, 2007 р.); проблеми кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронного органу – В.П. Коваленка (м. Львів, 2009 р.); Л.Т. Головійчук протягом 2012–2017 років опублікувала цикл статей про запобігання зловживання владою або службовим становищем працівниками митниці; існує також ціла низка статей з кримінального права, в яких в тій чи іншій мірі описуються проблеми відповідальності за службові злочини в цілому та зловживання владою або службовим становищем зокрема.

Враховуючи значні зміни законодавства та нові соціально-економічні реалії існування нашої держави, запобігання зловживанню владою або службовим становищем, як об'єкт саме кримінологічного дослідження, є фактично малодослідженою проблемою.

Метою статті є встановлення стану дослідження проблеми запобігання зловживанню владою або службовим становищем у вітчизняній науці (фактично огляд літератури за темою).

Виклад основного матеріалу. У 2015 р. органами внутрішніх справ було обліковано 2238 (+13,3 % порівняно з 2014 р.) кримінальних правопорушень з ознаками, визначеними ст. 364 КК України. У 2016 р. обліковано 2331 кримінальне правопорушення (+4,2 % порівняно з 2015 р.), кваліфікованих як зловживання владою або службовим становищем. Цікаво, що з них кваліфікований склад (ч. 2 ст. 364 КК України) було обліковано у 981 випадку. Викликають інтерес також статистичні відомості про ті кримінальні правопорушення, в яких особам вручено повідомлення про підозру, тому що, наприклад, у 2016 р. їх було лише 93. Це свідчить про низький рівень розкриття цих злочинів – менше 4 %. Звідси актуальним на цей час є вивчення основних закономірностей тенденцій зловживання владою або службовим становищем, аналіз сучасних детермінант їх вчинення, виявлення нових ознак особи злочинця, яка їх вчиняє, а також розроблення якісно нової та ефективної системи заходів запобігання цим злочинам [1].

Дійсно, кількість виявлених злочинів, передбачених ст. 364 КК України, встановлення осіб, які їх вчинили (нормативне розкриття злочину, яким вважається вручення повідомлення про підозру), та кількість засуджених явно дисонують у бік щорічного зменшення, від тисяч злочинів та сотень злочинців та декількох десятків.

Всі ми розуміємо, що зловживання владою або службовим становищем насправді нікуди не зникло, просто диспозиція ст. 364 КК України зазнала таких змін, що правоохоронні органи позбавленні можливості запобігати службовим зловживанням з боку в першу чергу державних службовців. Тут навіть важко вести мову якусь латентність, оскільки прояви таких по факту корупційних злочинів усім відомі, проте нормативно такими не являються. Про причини та наслідки такої законотворчості якраз і піде мова.

У площині матеріального кримінального права слід розуміти, що, з одного боку,

зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) має ознаки корупційного правопорушення й належить до корупційних злочинів, зокрема й міжнародних, а з іншого – є злочином у сфері службової діяльності. Це підтверджується і ч. 5 ст. 65 «Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» Розділу XI «Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та усунення їх наслідків» Закону України від 14.10.2014 №1700-VII «Про запобігання корупції», де вказано, що особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні нею злочину у сфері службової діяльності, підлягає відстороненню від виконання повноважень на посаді в порядку, визначеному законом. Неоднозначність же такого тлумачення потребує законодавчого врегулювання та, на наш погляд, виділення корупційних злочинів у окремий розділ КК України [2, с. 143].

Питання наслідків виникає, коли йдеться про матеріальний склад злочину. Це такі злочини, де наслідки передбачено в диспозиції статті Особливої частини КК України. У зв'язку з набранням чинності Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [3] виклад пунктів 3 та 4 примітки до статті 364 КК України зазнав суттєвих змін. Постає питання про наукову обґрунтованість та практичну доцільність указаних змін. Уже не використовується в нормативних визначеннях істотної шкоди й тяжких наслідків сполучник «якщо» і тому чинна редакція цього положення охоплює лише матеріальну майнову шкоду. Сполучник «якщо» указував на можливість заподіяння істотної шкоди у вигляді, відмінному від матеріальної майнової шкоди (наприклад, раніше тяжкі наслідки – «якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують...»; тепер – «такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують ...»). Вилученням законодавцем з тексту примітки застереження щодо іншого, окрім вартісного обчислення розміру істотної шкоди та тяжких наслідків, та набранням чинності вказаного закону відбулася часткова декриміналізація відповідних діянь через унесення змін не в диспозицію статті, а в примітку [4, с. 108–109].

Зміни у законодавстві дійсно частково декриміналізували злочин, передбачений ст. 367 КК України (також ст.ст. 364 та 365), а тому суд має застосовувати законодавство, не допускаючи розширеного тлумачення кримінального закону в напрямі посилення кримінальної відповідальності. Разом із тим таке рішення не є безперечним, оскільки є підстави стверджувати, що завдання шкоди нематеріального характеру при вчиненні службової недбалості є суспільно небезпечним, відповідає іншим критеріям криміналізації [5, с. 210].

Як бачимо, проблема відсутності кількісних показників по застосуванню ст. 364 КК України пов'язана із змінами кримінального закону, який тепер по факту дуже важко застосувати. Враховуючи усі показники обрахування 1 одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі – н.м.д.г.) для кваліфікації злочинів, у 2018 році істотна шкода для застосування ст. 364 КК України становить 88 тис. 100 грн. Ситуація граничить із абсурдом.

Вважаємо, що в таких випадках слід вести мову про злочин у кримінологічному сенсі, який Д.А. Шестаков визначає як винне діяння, що представляє для суспільства значну небезпеку, безвідносно до визнання його як такого законом [6, с. 99]. Саме на цій основі слід розробляти заходи запобігання тим явищам, які через випадкову законотворчість перестали бути злочинами. Але не все так просто, думки науковців з цього приводу різняться.

Так, істотною шкодою й тяжкими наслідками в статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України є матеріальна шкода, яка досягла відповідного кримінально караного розміру, визначеного у кримінальному законі, та будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці й відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру. Аргументами на користь даної позиції є такі:

– такої позиції дотримується Верховний Суд України, а, згідно з частиною 1 статті 458 Кримінального процесуального кодексу України, висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини 1 статті 445 цього Кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, і для всіх судів загальної юрисдикції,

які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до судових рішень Верховного Суду України;

– кримінальне право регулює суспільні відносини імперативним методом, тому ми не можемо довільно тлумачити поняття, чіткі дефініції яких містяться в тексті кримінального закону;

– відповідно до частини 4 статті 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, тому ми не можемо підходити до розуміння понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» в статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України за аналогією з іншими статтями кримінального закону;

– згідно зі статтею 62 Конституції України, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, тому поширювальне тлумачення не є прийнятним;

– в Україні діє принцип верховенства права, складником якого є принцип правової визначеності, а довільне тлумачення понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» суперечить цьому принципі, крім того, чітка дефініція понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» обмежує розсуд суду та суб'єктивне тлумачення оцінних понять [7, с. 169].

На неприпустимість розуміння істотної шкоди та тяжких наслідків, виходячи виключно із заподіяння особі відповідної майнової (матеріальної) шкоди та застосування положень абз. 2 п. 1 Закону України від 13 травня 2014 р. щодо нової редакції пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК, вказує і чинна редакція п. 2 примітки до ст. 425 КК. Законодавцем визначено, що у статтях 425 та 426 КК істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в 250 і більше разів перевищує н.м.д.г., а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у 500 і більше разів перевищує н.м.д.г. Встановлюючи підстави кримінальної відповідальності за однорідні суспільно небезпечні діяння, що вчиняються військовою службовою особою, законодавець не відмовився від визначення істотної шкоди та тяжких наслідків залежно від наслідків як матеріального, так і нематеріального характеру. Чинна на сьогодні редакція пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК є «свідченням недосконалої законодавчої конструкції та результатом кустарної законотворчої роботи» [8, с. 174–175].

Наслідки законодавчих змін від 13 травня 2014 р. істотно звужують сферу застосування статей 364–367 КК України. Незрозумілою стає кримінально-правова оцінка, наприклад, невиконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, що потягнуло заподіяння шкоди життю або здоров'ю потерпілого. Якщо раніше такі випадки однозначно могли бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 367 КК, то тепер – однозначно ні. Що робити, якщо така службова недбалість не передбачена спеціальними нормами інших розділів Особливої частини КК, законодавець не пояснює. Суспільно небезпечні діяння опиняються поза сферою дії КК, є фактично декриміналізованими [9, с. 102].

Зміни, внесені Законом від 13 травня 2014 р., призвели до декриміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері службової діяльності. Це не лише суперечить завданням боротьби з корупцією, а й заподіяння шкоди нематеріального характеру означає відсутність складів злочинів, передбачених статтями 364¹, 365, 365², 366 і 367 КК [10, с. 12].

Як бачимо, тут виникає проблема розширеного чи буквального розуміння закону, врахування не тільки духу, а й букви закону. Одні вчені заперечують очевидне – часткову декриміналізацію службових злочинів шляхом зміни примітки до статті кримінального закону. Очевидним є те, що наш досвід є унікальним, аналогів у світі йому просто не існує.

К.П. Задоя зазначає, що істотна шкода та тяжкі наслідки, як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності, полягають виключно у шкоді майнового характеру, а якщо поряд із майновою шкодою спричинено шкоду життю або здоров'ю людини, остання потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [11, с. 32–35].

В.О. Навроцький ще у 2015 році зазначив, що істотна шкода та тяжкі наслідки, як ознаки складів відповідних злочинів у сфері службової діяльності, повинні досягати певного розміру, який вимірюється у грошових одиницях. Безперечно, така шкода (наслідки) піддається грошовому виміру тоді, коли вона має матеріальний (майновий) характер. Наслідки ж нематеріального характеру, пов'язані із заподіянням шкоди соціального, політичного, морального, організаційного та іншого характеру, не мають грошової оцінки. Відповідно, не можна визначити еквівалент такої шкоди в одиницях, кратних н.м.д.г. Щодо статей про злочини у сфері службової діяльності, на які поширюється роз'яснення поняття істотної шкоди та тяжких наслідків, не можна встановити зміст наслідків нематеріального

характеру, саму наявність таких наслідків у розумінні, що їм дає чинний КК України. Виятком може бути хіба що врахування похідних наслідків заподіяння: а) фізичної шкоди (витрати на лікування чи протезування потерпілої особи); б) порушення законних прав та інтересів громадян (витрати на відновлення таких прав, як виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення) [12, с. 35–36].

Якщо з додатковою кваліфікацією ще можна погодитися (і то за умови, що документально підтверджено відповідний розмір виключно матеріальних збитків), то методу обрахування похідних наслідків взагалі важко навіть уявити. Наприклад, лікування у закордонних медичних закладах – в Україні таке лікування умовно коштувало б менше певної суми, тоді як за кордоном може становити і мільйони гривень.

О.О. Дудоров та Г.М. Зеленов вважають, що суспільно небезпечні наслідки, що позначаються термінами «істотна шкода», «тяжкі наслідки», передусім визначаються майновими збитками (втрата власності на кошти чи майно, пошкодження чи знищення майна). Однак при цьому не слід виключати таких наслідків, як порушення прав і законних інтересів громадян. На сьогодні немайна шкода досить часто має умовний характер та в ряді випадків може одержати майновий еквівалент або, інакше кажучи, грошову оцінку (наприклад, шкода здоров'ю може обчислюватися грошима, потрібними для його відновлення); у примітках статей Особливої частини КК України розміщується лише певна частина гіпотези чи диспозиції тієї чи іншої кримінально-правової норми» [13, с. 76].

Висновки. Таким чином, слід погодитися із В.В. Шаблістим стосовно того, що постійно оновлювана політика у сфері боротьби з корупцією призвела до декриміналізації значної частини злочинів у сфері службової діяльності, що можна схарактеризувати крилатим висловом М.І. Бажанова як «дрімуче юридичне невігластво». Як можна виміряти матеріально, наприклад, кількогодінне тримання підозрюваного прикутим до батареї у приміщенні відділу поліції мінімум на 80 тис. грн? Як виміряти у грошовому еквіваленті мінімум на 80 тис. грн втрачені матеріали по кримінальному провадженню? Відповідь одна – ніяк, тепер це не заборонено, це не злочини. На жаль, таких прикладів можна наводити безліч. Тут навіть принцип верховенства права не допоможе. Безглузді зміни та доповнення до КК України не піддаються жодному поясненню, а тому згадані примітки до ст. 364 КК України потребують однозначних змін [14, с. 290].

Отже, зловживання владою або службовим становищем залишається винним діянням, що представляє для суспільства значну небезпеку, безвідносно до визнання його як такого законом. На підставі цього ми констатуємо факт відсутності кримінологічних досліджень означеної проблеми, основна увага приділена виключно проблемам матеріального кримінального права. У свою чергу, надалі нами буде зосереджено увагу на вивченні основних закономірностей тенденцій зловживання владою або службовим становищем, аналізі сучасних детермінант їх вчинення, виявленні нових ознак особи злочинця, яка їх вчиняє, а також розробленні якісно нової та ефективної системи заходів запобігання цим злочинам навіть при невизнанні їх такими чинним КК України.

Бібліографічні посилання

1. Левченко Ю.О. Особливості кримінологічної характеристики зловживання владою або службовим становищем. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/1.pdf>.
2. Політова А.С. Зловживання владою або службовим становищем: корупційний злочин чи злочин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 2. С. 136-145.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13.05.2014 № 1261-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>. (Дата звернення 26.09.2018 р.)
4. Крайник Г.С., Дунаєва Т.Є. Визначення тяжких наслідків та істотної шкоди у розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. Вип. 2. С. 108-116.
5. Рак С.В. Істотна шкода як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 367 КК України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 202-217.
6. Шестаков Д.А. Криминология: преступность как свойство общества. Краткий курс. СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Изд-во «Лань», 2001. 264 с.
7. Яциніна М.-М. Об'єкт зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 62. С. 184–191.

8. Харченко В.Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією приписки до ст. 364 КК України. *Форум права*. 2015. № 2. С. 169–176. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf. (Дата звернення 26.09.2018 р.).

9. Марін О.К. Потенційні проблеми застосування норм про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах у контексті подій 2013–2014 років в Україні*: матеріали Міжнародного симпозиуму (24–25 жовтня 2014 року, м. Львів). Київ: ВАІТЕ, 2014. С. 98–102.

10. Антипов В.В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2015*: зб. наук. пр. / відп. ред. О.В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 9–13. URL: http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf. (Дата звернення 26.09.2018 р.).

11. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К.П. Задю. Київ: Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.

12. Навроцький В.О. Кримінально-правове значення зміни законодавчої характеристики наслідків злочинів у сфері службової. *Кримінальне право: традиції та новачі*: матеріали Міжнародного круглого столу, присв. 90-літтю з дня народж. видат. вченого, Героя України, акад. В. В. Сташиса (Полтава – Харків, 9–10 лип. 2015 р.). Полтава; Харків: [б. в.], 2015. С. 34–37.

13. Дудоров О., Зеленов Г. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону. *Право України*. 2015. № 12. С. 69–81.

14. Шаблистий В.В. Безвідповідальні зловживання та перевищення влади, службова недбалість: що далі? *Часопис Київського університету права*. 2017/1. С. 287–291.

Надійшла до редакції 27.09.2018

SUMMARY

Martynenko V.O. State of research issues to prevent abuse of power or position in domestic science. The state of research of the problem of preventing abuse of power or official position in the national science is established. It is proved that today there are no criminological researches of the mentioned problem, the main attention is devoted exclusively to the problems of material criminal law.

In particular, it was stated that one of the guarantees of the successful functioning of the state and civil society is the creation of appropriate conditions for the effective functioning of the state apparatus, the apparatus of local self-government and enterprises, institutions and organizations, regardless of the form of ownership. The effectiveness of such activities in Ukraine at the present stage is greatly reduced by the impact of negative political, economic, legal and other changes, as well as a high level of crime. A significant link among these factors is the abuse of authority by the authorities or office. Thus, according to official data of the State Judicial Administration of Ukraine, during 2013–2017, for the commission of an offense under Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine, 518 people were convicted, of which almost 70% are civil servants. Taking into account the overriding importance of minimizing such dangerous manifestations on the part of persons authorized to perform functions of the state or bodies of local self-government, the development of new approaches to preventing the abuse of state officials by the authorities or office they consider is an urgent and timely task for both academics and law enforcers.

The emphasis is placed on the fact that abuse of power or official position remains a guilty act representing a significant danger to society, regardless of the recognition of it as such a law. It is necessary to study the basic patterns of abuse of power or official position, to analyze the current determinants of their commission, to identify new features of the perpetrator's personality, and to develop a qualitatively new and effective system of measures to prevent these crimes, even if they are not recognized by such a valid Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *offender's personality, service crime, abuse of power or service status, significant harm, unlawful profit, crime prevention, accidental regulation.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.977

Петрова І.А. ©

доктор юридичних наук, професор
(Харківський НДІ судової експертизи)

Шульженко А.В. ©

викладач
(Сумський національний
аграрний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-121-126

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Проаналізовано процесуальні та криміналістичні основи використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти волі, честі та гідності особи. Визначено перелік експертиз, які потрібно призначити під час досудового слідства. Розглянуто особливості призначення і проведення деяких видів експертиз.

Ключові слова: воля, честь, гідність, допит, судова експертиза, методика розслідування.

Постановка проблеми. Розділ III Кримінального кодексу України регулює злочини проти волі, честі та гідності особи. Серед статей, зміст яких розкриває цей розділ, є незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України), підміна дитини (ст. 148 КК України), торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України), експлуатація дітей (ст. 150 КК України), незаконне поміщення у психіатричний заклад (ст. 151 КК України) [1]. Розділ містить лише шість статей, але вплив кримінальних правопорушень, склад яких викладено в цих статтях, не можна недооцінювати з позиції негативного впливу на психологічний і психічний стан людини, яка зазнала шкоди внаслідок суспільно небезпечних дій. Тому розслідування проваджень даної категорії заслуговує особливої уваги, адже воно стосується подальшої долі людини, яка зазнала протиправних посягань, і її подальшої адаптації до нормального життя в соціумі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти волі, честі та гідності особи завжди притягували до себе погляди науковців. Саме тому проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні залишаються актуальними і сьогодні. У свій час дослідженням різних аспектів даної проблеми займалися: Т. В. Авер'янова, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. І. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Н. І. Клименко, В. Я. Колдін, В. К. Лисиченко, В. М. Махов, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, О. Р. Россинська, М. Я. Сегай, О. Р. Шляхов та інші. Однак, незважаючи на сформовані науковцями принципово важливі твердження та положення в даному напрямку, тема використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти волі, честі та гідності особи недостатньо розроблена науковцями. Причиною цього є невелике процентне співвідношення порівняно з іншими категоріями справ, якими є, наприклад, крадіжки, спричинення тілесних ушкоджень, зґвалтування, які іноді в обвинувальному акті значаються поряд із статтями проти волі, честі та гідності.

Метою статті є визначення переліку експертиз, що призначаються під час досудо-

вого слідства, особливості їх призначення та проведення на основі аналізу процесуальних та криміналістичних засад використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу. Поняття волі, честі і гідності є оціночними категоріями, що іноді ускладнює кваліфікацію дій винних осіб. Серед науковців, які досліджували тему використання спеціальних знань під час досудового розслідування, доречно згадати Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, В. Г. Гончаренка, М. В. Костицького, В. М. Тertiшника, М. Г. Щербаковського та інших. Незважаючи на це, до сьогодні відсутній чіткий механізм розкриття та проведення досудового розслідування щодо вказаних проваджень.

Методика розслідування проваджень зазначеної категорії передбачає проведення не лише допитів, оглядів, впізнань, відтворень з метою встановлення вини осіб, які могли скоїти злочини даної категорії, але й широке використання спеціальних знань на допомогу особі, яка відповідає за повне, всебічне, якісне проведення досудового розслідування. Завдання допиту – отримання або перевірка доказів по кримінальному провадженню. Це завдання ускладнюється часто небажанням підозрюваного співпрацювати зі слідством, небажанням давати показання. Нерідкі випадки спроби введення слідства в оману, надання завідомо неправдивих свідчень, перекручування та спотворення фактів.

Серед методів використання спеціальних знань доречним є запрошення під час допитів судових експертів чи спеціалістів для надання роз'яснень, консультацій, інших видів допомоги слідчому щодо встановлення істини у справі, а також проведення допитів самих судових експертів із складанням відповідного протоколу. Експерт надає роз'яснення не тільки щодо обраної методики, характеру отриманих результатів – його висновок впливає на формулювання додаткових суджень, що витікають з результатів проведених досліджень. Взаємодія судового експерта з судом і сторонами кримінального процесу – це взаємний вплив у процесі досягнення цілей, а також отримання інформації.

На допомогу слідчому у складних випадках необхідно запросити спеціаліста-психолога, який би оцінив допитувану особу та запропонував яку обрати правильну лінію поведінки з нею. Слідчим, які мають у середньому стаж до трьох років професійної діяльності, часто бракує досвіду в цій сфері.

Іншим моментом досудового розслідування є визначення кола судових експертів, які необхідно призначити під час досудового розслідування, а саме:

– судово-медична експертиза (експертиза трупів, експертиза живих осіб, експертиза речових доказів; генотипоскопічна експертиза; експертиза за матеріалами кримінального провадження – експертиза стану здоров'я; експертизи за матеріалами судового провадження – за фактами професійних правопорушень медичних працівників);

– судово-психіатрична експертиза;

– судово-психологічна експертиза;

– ототожнення особи за ознаками зовнішності;

– широкий спектр комплексних експертиз різних видів направленості.

У протиправних діях, пов'язаних із захопленням заручників, найчастіше застосовується вогнепальна або холодна зброя. Внаслідок несприятливих обставин заручникам спричиняється шкода не тільки морального характеру. При розслідуванні злочинів вказаної категорії призначаються такі види судових експертиз: судово-балістична експертиза; фототехнічна експертиза; експертиза слідів ніг та взуття; трасологічна експертиза; експертиза холодної зброї тощо.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із підміною дитини, найчастіше використовується ДНК-аналіз. Метою проведення молекулярно-генетичної (генотипоскопічної) експертизи є вирішення питання ідентифікації особи. Ефективність цього дослідження залежить не тільки від професійних якостей експерта, а й від компетенції слідчого, в тому числі вилучення речових доказів на місці події, їх зберігання та своєчасного призначення експертного дослідження, правильного транспортування об'єктів до лабораторії. Метод ДНК-аналізу дозволяє встановити, чи можуть конкретні чоловік і жінка бути батьками дитини, ідентифікувати залишки жертв терористичних актів при використанні вибухових речовин тощо.

Матеріалами для ДНК-дослідження можуть слугувати сліди крові чи виділень, волосся, клітини епітелію ротової порожнини тощо. Молекулярно-генетичний аналіз проводиться тільки за наявності підекспертних. Так, для порівняльного аналізу від новонароджених за допомогою стерильного марлевого тампону відбирається защічний епітелій (до забарвлення тампону у рожевий колір), волосся з живою волосяною цибулиною у

кількості від 10 до 20 одиниць.

Найпоширенішими під час розслідування проваджень за фактами посягання на волю, честь і гідність, є судово-психологічні і судово-психіатричні експертизи. Судово-психологічна експертиза може встановити психологічні особливості особистості, які проявились у зв'язку із скоєнням кримінального правопорушення, психологічна сторона самого злочину – психічне ставлення особи до скоєного, мотив, мету, потреби, рівень домагань та їх прояви [2, с. 22–23].

Об'єктом психологічної експертизи, на відміну від експертизи психіатричної, є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку) [3]. Для проведення психологічної експертизи судовим експертам надаються: медична документація, характеристика з місця проживання і характеристика з місця роботи, свідчення родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. Серед основних напрямів судово-психологічної експертизи слід виділити такі:

- визначення здатності вірно сприймати значення для справи обставин і давати щодо них свідчення;
- визначення розміру моральної шкоди;
- соціально-психологічна експертиза технологій психологічної дії на особу;
- визначення індивідуально-психологічних особливостей особи;
- визначення наявності або відсутності фізіологічного афекту та інших емоційних станів у момент скоєння злочину;
- визначення здатності потерпілих правильно сприймати характер і значення дій злочинця;
- психологічна експертиза з метою встановлення можливості виникнення різних психічних явищ, які перешкоджають нормальному здійсненню професійних функцій;
- встановлення наявності або відсутності в особі в період, який передував смерті, психічного стану, який потягнув за собою самогубство та ін.

На думку В. Г. Гончаренка, не можна віднести до компетенції судово-психологічної експертизи вирішення питань про достовірність показань допитуваних осіб, їх неправдивість або щирість [4, с. 222]. Парадоксом у цьому відношенні виступає судово-психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа. Правову регламентацію призначення і проведення судових експертиз у кримінальному судочинстві складають положення ст.ст. 101, 102, 242, 243, 244, 332 КПК України та Закону України «Про судову експертизу». У наведених нормативних актах відсутні обмеження, які стосуються видового переліку допустимих експертиз.

Міністерством юстиції України було видано наказ від 27.07.2015 р. № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5», а саме про внесення змін до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, які, зокрема, були доповнені новим пунктом 6.8 у розділі VI: «З метою отримання орієнтовної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа... Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтовної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтовної інформації, необхідної для конструювання версії розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитися тільки за наявності письмової згоди особи, яка буде проходити опитування» [7].

Останнє положення щодо наявності письмової згоди можна вважати спірним, оскільки, як було зазначено вище, не кожна особа щиро розкаюється у скоєному злочині та дає згоду на співпрацю зі слідством. Іноді трапляється і навпаки – крім протоколу про застосування комп'ютерного поліграфа, відсутні будь-які інші докази. Відповідно до положень КПК України, жоден доказ не має наперед встановленої сили, всі докази розглядаються у їх сукупності. Ми вважаємо, що положення про допит у законодавстві доцільно сформулювати так: будь-який допит є примусовою слідчою дією, направленою на встановлення істини по провадженню. Отже, як притягнення до кримінальної відповідальності не потребує письмової згоди, так і слідча дія також не має оговорюватись, а проводиться для повного встановлення обставин справи.

Для проведення дослідження експерту-поліграфологу надаються: речові докази та інші предмети, документи, фотографії, відео- і звукозаписи, протоколи слідчих дій, інші об'єкти, які сприятимуть вирішенню завдань експертизи. Методику проведення експертизи вибирає поліграфолог.

Висновок експерта-поліграфолога може бути використаний як джерело орієнтуючої інформації, що дає змогу визначати напрям розслідування, і як джерело доказів. Саме психофізіологічне дослідження дає змогу виявити матеріальні ознаки ідеальних слідів пам'яті. Ця інформація може бути використана як доказ фактів або обставин.

Серед проблем, пов'язаних з психофізіологічною експертизою, є та, що під час проведення дослідження або після нього підекспертні намагаються дати зізнавальні свідчення. До компетенції експерта-поліграфолога не входить прийняття таких свідчень. Це питання необхідно врегулювати процесуально, а саме:

- шляхом використання відеозапису під час проведення експертизи і приєднання його як доказу до матеріалів провадження;
- присутності під час дослідження слідчого;
- допиту експерта з приводу отриманих свідчень.

Проведення судово-психіатричної експертизи має на меті отримання відповідей на питання, що виникають під час кримінального провадження з приводу психічного стану особи. Предметом є визначення психічного стану осіб у конкретні проміжки часу та стосовно обставин справи, що становлять інтерес для органів досудового слідства і суду.

Об'єктами судово-психіатричної експертизи є підозрювані, стосовно яких виникли сумніви в їх психічній повноцінності; обвинувачені та підсудні; свідки і потерпілі, стосовно яких в органах слідства виникають сумніви в їх повноцінності; потерпілі, щодо яких вирішується питання взаємозв'язок змін у їхньому психічному стані зі скоєними щодо них протиправними діями [8].

Судовим експертам надаються матеріали кримінальної справи, медична документація та інша інформація про психічний стан особи, відповідно до якої призначено експертизу. Висновок експерта має бути конкретним, містити дані клінічного дослідження особи (психічний, соматичний, неврологічний стани тощо), а також факти, що стосуються психічного стану особи у різні періоди часу, та їх пояснення.

Незаконне поміщення у психіатричний заклад є тяжким кримінально караним діянням, оскільки посягає на психічне та фізичне здоров'я людини. В Україні діє презумпція психічного здоров'я, відповідно до якої кожна особа вважається такою, що не має психічного розладу, доки наявність подібного розладу не буде встановлена на підставах і у порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» [9] та іншими нормативними актами. У ст. 4 цього Закону зазначено, що психіатрична допомога надається на основі гуманності, законності, додержання прав людини, добровільності, доступності та відповідно до сучасного рівня наукових знань. Незаконне ж поміщення у психіатричний заклад суперечить цим принципам. Поміщення особи у психіатричний заклад має мотивуватись лише психічними розладами особи, яка вчиняє або виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють безпосередню небезпеку для неї, оточуючих її; неспроможна самостійно задовольнити свої основні життєві потреби.

В Україні існує заборона визначати психічний стан здоров'я особи заочно, без психіатричного огляду, за винятком випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно. Незаконне поміщення у психіатричний заклад і подальше утримання людини в ньому можна розглядати як форму жорстокого поводження, а спеціальним суб'єктом у цьому випадку може бути тільки лікар-психіатр, який приймає рішення про поміщення особи у психіатричний заклад.

Завдання з доведення вини лікаря-психіатра, і взагалі будь-якого лікаря, ускладнюється негласними положеннями лікарської етики та деонтології, відповідно до яких представники однієї професії ніколи не складуть експертного висновку, що доводить вину свого колеги. Такі реалії практики. Саме тому ця проблема є складною і потребує вирішення на законодавчому рівні. Ми переконані, що для усунення впливу негласних положень лікарської етики та деонтології, дії лікарів повинні оцінювати фахівці інших спеціальностей. Крім того, необхідно запровадити проведення експертиз міжнародними незалежними науковими медичними установами.

Законодавство України визнає правомірність поміщення особи до психіатричного закладу для надання психіатричної допомоги у таких випадках: потерпілим є тільки пси-

хічно здорова особа; лікування деяких хвороб не передбачає стаціонарних умов. У ч. 2 ст. 284 КК України зазначено тяжкі наслідки, які тягне за собою таке незаконне поміщення до психіатричного закладу – самопокалічення, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження, встановлення причин смерті, вбивство через необережність, спричинення великої матеріальної шкоди, які доводяться висновками судово-медичної експертизи.

Серед комплексних експертиз, які використовуються під час досудового слідства у провадженнях зазначеної категорії, необхідно виділити такі:

1. Психолого-психіатрична експертиза, що досліджує стан психіки осіб, які перенесли або мають психічне захворювання чи тимчасовий розлад психічної діяльності, або для яких характерна межа нервово-психічна патологія у вигляді олігофренії, психопатії, інфантилізму, схильність до суїциду тощо.

2. Психолого-медична експертиза, що досліджує стан психіки особи, яка хворіла чи хворіє на тяжку хронічну або невиліковну хворобу, проявами якої є неадекватна поведінка.

3. Психолого-технічна експертиза, що пов'язана з психологічними реакціями особи при використанні технічних засобів, досліджує психологічні властивості, які вказують на професійну придатність у виконанні професійних обов'язків, здатність на дії у стресовій ситуації.

Такі експертизи досліджують психологічні аспекти ДТП, аварії, катастрофи, особливості дій у стресових ситуаціях. Також вони визначають вплив перебігу хвороб, перевтоми, зловживання спиртним і наркотичними речовинами на виконання професійних обов'язків.

Висновки. Наведене вище доводить, що методика розслідування за фактами підміни дитини, незаконного позбавлення волі або викрадення людини, незаконного поміщення особи до психіатричного закладу, захоплення заручників тощо передбачає проведення низки слідчих дій, а саме: допитів, слідчих експериментів, оглядів, призначення та проведення судових експертиз чи експертних досліджень. Визначено коло судових експертиз, які необхідно призначати для збирання доказів і встановлення об'єктивної істини за досліджуваними фактами. Окрему увагу в роботі сконцентровано на характеристиках досліджень ДНК-аналізу, експертного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа, судово-психологічної експертизи, судово-психіатричної експертизи.

Висвітлено основні проблеми, пов'язані із використанням спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти волі, честі та гідності особи, а саме: недостатня наукова розробка методик розслідування, відсутність чіткого законодавчого закріплення низки питань, що мають місце у процесуальній діяльності слідчого і експерта. Крім того, зауважено, що недостатня забезпеченість методичними матеріалами пов'язана із малою розповсюдженістю такої категорії злочинів. У роботі також зазначено, що потребує удосконалення не тільки фаховий рівень слідчих, судових експертів та спеціалістів, але і їх взаємодія. Так, наприклад, необхідна присутність психолога під час проведення допитів у випадках, коли підсудний намагається заплутати слідчого або не бажає контактувати з ним.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Нор В. Т., Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. Киев: Вища школа, 1985. 56 с.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доп.). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.
4. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
6. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
7. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5: наказ МЮУ від 27.07.2015 № 1350/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15>.
8. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 № 865. *Офіційний вісник*. 2018. № 53. Ст. 1872. Код акта

90756/2018.

9. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 19. Ст. 143.

Надійшла до редакції 01.11.2018

SUMMARY

Petrova I. A., Shulzhenko A. B. The use of special knowledge in the investigation of crime against power and personality. The article is devoted to these of special knowledge during pre-trial investigation ninth investigation of criminal offenses against the will, honor and dignity of the individual. The article analyzes the main types of forensic examinations, which a reappointed by investigators on the facts of substitution of a child, illegal deprivation of liberty or theft of a person, then law outplacement of a personal a psychiatric in situation, and the seizure of hostages.

The method of investigation on the specified facts provides for conducting investigative actions: interrogations, reproductions, surveys, reviews, appointment and conducting forensic examinations. The range of forensic examinations, which should be appointed for collecting evidence and establishing objective truth on the investigated.

The author high lighted the main problems associated with the investigation of such facts: insufficient scientific development of investigation methods, lack of clear legislative consolidation of a number of is sues that occur in the proceedings of the investigator and expert. Insufficient methodological development is associated with the low prevalence of such a category of crimes. In comparison with the first and injuries, hostage taking and substitution of a child acquire a social resonance, as they entail grave consequences, violate public confidence.

Also, according to the author, the improvement of not only the professional level of investigators and forensic experts, but also their interaction needs to be improved. For example, the presence of a psychologist during inters rogations required in cases when the defendant tries to confuse the investigator or does not want to contact him. The article also drew attention to the time lines sand quality of the extracted material, on which the effectiveness of conducting expert research.

Special attention of the author is concentrated on the characteristics of research DNA analysis, expert research using computer polygraph, forensic psychological examination, and forensic psychiatric examination. The article out lines the possibilities of expert studies the tare the subject of each of them, the subject of expertise, which material provided by the pre-trial investigation authorities to the expert institutions, which features of conducting the said examinations.

The author lists the main complex examinations most of ten appointed during the pre-trial investigation. Each complex examination has a brief description.

Keywords: *freedom, honor, dignity, interrogation, forensic examination, investigation technique.*

УДК 343.98

Пиріг І.В. ©

доктор юридичних наук, доцент

Кайко В.І. ©

кандидат психологічних наук, доцент

Варданян Л.К. ©

слухач магістратури

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-126-131

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПРИ ДОПИТІ

Розглянуто окремі тактичні прийоми допиту з використанням науково-технічних засобів. Визначено можливості отримання інформації від допитуваного шляхом аналізу проведеної відеозйомки. Розглянуто існуючі на сьогодні проблеми використання поліграфа при розслідуванні злочинів взагалі та при проведенні допиту зокрема.

Ключові слова: *розслідування, допит, науково-технічні засоби, спеціаліст, відеозйомка, поліграф.*

© Пиріг І.В., 2018

© Кайко В.І., 2018

© Варданян Л.К., 218

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування (ст. 2 КПК України). Виконання цього завдання неможливе без впровадження у практику боротьби зі злочинністю сучасних науково-технічних засобів, нових методів отримання криміналістично значимої для розслідування інформації, сучасних методик експертних досліджень. Від кількісного та якісного показників забезпечення досудового розслідування сучасними досягненнями науки і техніки значною мірою залежить швидкість розслідування, повнота й якість зібраних матеріалів кримінального провадження.

Допит є найбільш розповсюдженою та найважливішою слідчою (розшуковою) дією, що займає 25 % усього робочого часу слідчого [1, с. 282]. Використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань сприяє ефективному проведенню допиту, кількості та якості отриманої інформації. Однак на сьогодні залишаються дискусійними окремі питання процесуального та тактичного характеру, пов'язані з використанням науково-технічних засобів при допиті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У свій час різні аспекти допиту розглядалися в роботах українських вчених-криміналістів В. П. Бахіна, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, О. О. Закатова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтєвського, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Стахівського, Р. Л. Степанюка, С. С. Чернявського, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін. Однак у роботах науковців приділялась увага організаційним, процесуальним, загальним тактичним та психологічним аспектам допиту. Окремо можливостям використання науково-технічних засобів при допиті приділялось недостатньо уваги.

Метою статті є визначення можливостей сучасних науково-технічних засобів під час проведення допиту та аналізу інформації, отриманої за результатами їх використання.

Виклад основного матеріалу. Процесуальний порядок проведення допиту регламентовано ст.ст. 224–227 КПК України. В зазначених статтях немає визначення даної слідчої (розшукової) дії. Саме тому окремі науковці визначають цю дію по-різному, наголошуючи на процесуальній регламентації, інформаційній або тактичній складових. На нашу думку, найбільш узагальнено визначає поняття допиту В. Ю. Шепітько як «регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні», об'єднуючи всі складові допиту: процесуальну регламентацію, психологічний компонент та процес отримання інформації [211, с. 252]. Головною метою допиту є отримання від допитуваного повних та об'єктивних свідчень з метою встановлення обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні. Показання допитуваного є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них містяться, – доказами [213, с. 265].

Успішність допиту залежить від багатьох чинників. Насамперед, від особистості слідчого як головного учасника допиту. Від його досвіду, знань, інтуїції, загальної та професійної культури, а у деяких випадках і певного таланту, залежить повнота та достовірність отриманої інформації про факти, що мають значення для кримінального провадження. Сучасні умови протидії злочинності вимагають від слідчого все більшої майстерності. Особливо при розслідуванні сучасних видів злочинів, що мають певні складності у тактичному та інформаційному плані, наприклад, злочини у сфері економіки, комп'ютерних технологій, господарської діяльності тощо. Зазначені галузі вимагають використання слідчим при розслідуванні не тільки загальнодоступних відомостей, а й спеціальних знань та науково-технічних засобів.

Виходячи з мети допиту – отримання вербальної інформації, основними технічними засобами є такі, що її фіксують, тобто аудіозаписуючий пристрій або відеокамера. Аудіозапис виконується, як правило, безпосередньо слідчим, без залучення спеціаліста. Правила проведення традиційні. До початку допиту слідчий попереджає допитуваного про запис фонограми. Запис починається з інформації про ці дії, далі йдуть реквізити протоколу допиту: дата і місце проведення; час початку, час закінчення; прізвище, посада, звання учасників допиту; відомості про допитуваного; попередження про його права й обов'язки і т.п. Особливу увагу варто звернути на те, що запис не повинен перериватися. Якщо слідчого цікавлять тільки окремі частини показань, то він усе одно повинен записати увесь допит з дотриманням відповідних процесуальних вимог до записів такого

роду. Наявність необґрунтованих перерв запису може бути підставою перевірки її юридичної значимості. По закінченні допиту запис дають прослухати допитуваному, після чого записують його заяви, зауваження, повідомлення, якщо такі є. Потім на плівці фіксується інформація про технічні характеристики носія інформації та записуючого апарата, а також відомості про особу, яка проводила запис. За вивченими нами матеріалами кримінальних проваджень за останні два роки більшість аудіозаписів було здійснено слідчим на мобільний телефон.

Найбільш ефективним, особливо при проведенні складних допитів, є проведення відеозйомки. Перевага відеозапису полягає в тому, що вона фіксує не лише вербальну інформацію, а й поведінку допитуваної особи, мовленнєві особливості допитуваних осіб, їх інтонацію, жестикуляцію та міміку, що характеризують особу злочинця. Застосування відеозапису К. О. Чаплинський відносить до тактичного прийому, що «створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й «психологічний клімат», у якому вони були отримані, та психологічно впливає на злочинців» [с. 185]. Відеозйомка забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час інших слідчих (розшукових) дій.

Одним із тактичних прийомів допиту є спостереження за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями. Таке спостереження дозволяє виявити неправду або невідповідність (перекручення) у показаннях допитуваного. Ці зовнішні прояви поведінки допитуваного не можна зафіксувати у протоколі, вони не мають доказового значення, але можуть допомогти слідчому побудувати під час допиту свою лінію поведінки та сприяти застосуванню тактичних прийомів залежно від реакцій допитуваного на ті чи інші питання. Але іноді слідчому не вдається у повному обсязі спостерігати за поведінкою допитуваного у зв'язку з можливими відволікаючими факторами. Наприклад, слідчий може в певні моменти зосередитись на написанні протоколу, не помічаючи приховану реакцію підозрюваного на запитання. Однак при відеофіксації можна переглянути відеозапис та зосередити увагу на таких моментах. Після перегляду отриману інформацію можна використати для розробки тактичних прийомів повторних допитів.

Крім того, на наш погляд, у подальшому можна провести огляд отриманих відеоматеріалів за участю спеціаліста-психолога, який висловить свої думки щодо тих чи інших реакцій допитуваної особи. Таким чином, можливо отримати додаткове джерело доказів у вигляді протоколу огляду.

Також відеозапис допиту можна використати для вирішення проблем, пов'язаних зі спробами опротестувати результати допиту. Так, на практиці часто можна зустрітися з відмовою у ході судового розгляду від показань, раніше даних у ході допиту. Аргументацією таких відмов стають посилення на вплив з боку правоохоронних органів до або безпосередньо під час проведення допиту чи на перебування допитуваного у стані тимчасового психічного розладу. При перегляді відеоплівки відразу стає очевидним факт фізичного впливу в ході проведення допиту, якщо таке мало місце. За цими самими відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності і наслідків психологічного впливу з боку осіб, які проводять слідчу (розшукову) дію і є присутніми при її проведенні. Таким самим чином за манерою мови і поведінки під час давання показань можна дійти висновку про наявність яких-небудь форм впливу до початку слідчої (розшукової) дії або про стан тимчасового психічного розладу допитуваного.

Дискусійним у криміналістиці залишається питання про можливість використання при допиті поліграфа. Даний пристрій, відомий як «детектор брехні», є інструментом, що вимірює й записує фізіологічні реакції організму людини: кров'яний тиск, пульс, подих, температуру тіла, потовиділення тощо. При неправдивих відповідях допитуваного дані показники змінюються. На думку Р.С. Белкіна, проблема застосування поліграфа має технічний, тактичний, етичний та процесуальний аспекти [с. 574]. Аналізуючи дані аспекти проблеми, автор доходить загального висновку про допустимість застосування поліграфа при розслідуванні, з чим ми погоджуємося.

На підтвердження наших позицій можна зазначити таке. Технічний аспект проблеми, на наш погляд, сьогодні вирішено. На міжнародному ринку виробництва поліграфів домінують три американські фірми: «Stoelting», «Lafayette», «Axciton». Фірму «Stoelting» засновано у 1886 році. За час свого існування фірма випустила більше 30-ти найменувань поліграфів контактного та безконтактного типу, включаючи й розробку останніх років – комп'ютерні поліграфи. Фірма «Lafayette» заявила про себе на ринку

поліграфів пізніше. Обидві ці фірми, поряд з поліграфами, випускають і медичне устаткування. Фірма «Axcipon» є єдиною із закордонних фірм, що випускає виключно поліграфи. Комп'ютерні поліграфи «Lafayette LX 4000-SW» призначені для запису, збереження, обробки значень фізіологічних параметрів і визначення ймовірності правдивості показань допитуваного. Система поєднує у собі традиційні процедури визначення неправди зі складними комп'ютерними технологіями. Результати виводяться на основі таких фізіологічних параметрів: кардіологічні, тиск чи пульс; дихальні (два канали подиху), гальванічні, провідність шкіри. Система може реєструвати і додаткові канали – плетизмограми (кровонаповнення у периферичних судинах), сигнал з датчика руху (переміщення тіла), що дозволяє визначити спроби протидії. У Російській Федерації використовуються поліграфи власного виробництва: «Діана», «Дельта», «Діагноз», «Бар'єр», «Кріс», «Ріф». Надійність зазначених пристроїв підтверджено їх багаторічним використанням як у Росії, так і в інших зарубіжних країнах: США, Канаді, Японії, Ізраїлі, Індії, Туреччині, Аргентині, Бразилії тощо. Незалежна Україна у сфері виробництва та використання поліграфа претендує на домінуючі позиції завдяки національному поліграфу «Рубікон», який за технічними характеристиками не поступається закордонним зразкам.

Тактичний аспект проблеми полягає у відповіді на питання про можливість за допомогою поліграфа отримати однозначну інформацію про причини емоційної реакції допитуваного. Експерименти показують, що вирішення цього питання полягає в передачі допитуваному інформації так, щоб вона впливала вибірково та викликала найбільш сильну емоційну реакцію лише в чітко обмежених випадках, що підлягають однозначному поясненню. На перший план, таким чином, виступає організація і тактика самого експерименту [с. 576]. Тобто тактичний аспект проблеми визначає достовірність і надійність результатів застосування поліграфа. Тактичний аспект, насправді, не є проблемним для впровадження поліграфів у практику розслідування злочинів, але як будь-який елемент криміналістичної тактики, завжди потребує подальшої розробки та вдосконалення.

Тестування на поліграфі може здійснюватися прямим і непрямим методами. При прямому методі випробовуваному пропонують три групи питань у певній послідовності: релевантні (критичні), тобто такі, що безпосередньо стосуються події злочину; ірелевантні (нейтральні) – не мають відношення до справи і задаються з метою зменшити емоційну напругу, відтіняти міру і форму протікання реакції на критичні питання; контрольні – не стосуються злочину, але спрямовані на перевірку об'єктивності показань шляхом їх деталізації, зіставлення з фактами, що встановлені за справою. Встановлено, що непричетна особа сильніше реагує саме на контрольні питання, ніж на релевантні, оскільки саме в них міститься небезпечна для неї інформація. Непрямий метод використовується тоді, коли є підстава припускати, що контрольована особа знає про деталі, подобиці злочину, проте їх заперечує. На нашу думку, з тактичної точки зору перспективним є вдосконалення саме непрямого методу тестування особи, коли безпосередньому контролю не підлягає достовірність негативних відповідей допитуваного, а з'ясовується, чи відома йому інформація, яку може знати тільки особа, причетна до вчиненого злочину, і яку вона могла отримати тільки злочинним шляхом.

Етичний аспект проблеми, на нашу думку, значною мірою залежить від особи поліграфолога – в першому випадку від його професійної майстерності при складанні тестових питань, у другому – від його особистих моральних якостей. Поліграфолог зобов'язаний поважати честь та гідність людини: спілкуватися з кожним допитуваним чесно, справедливо й неупереджено, незалежно від соціальної, політичної, расової, етнічної й релігійної приналежності, економічного статусу та фізичних характеристик. Виконуючи свої професійні обов'язки, поліграфолог має приймати рішення та робити висновки за результатами виконаної роботи об'єктивно, незалежно від будь-яких особистих фінансових, політичних, родинних, соціальних або інших чинників.

Найбільш дискусійним є процесуальний аспект проблеми, що полягає у формі використання результатів психофізіологічного інтерв'ю на рівні доказу причетності особи, яку перевіряли за допомогою поліграфа, до злочину. Можливі дві форми використання поліграфа: під час проведення психологічної експертизи та залучення поліграфолога як спеціаліста при проведенні допиту. Обидві форми, на нашу думку, є перспективними. При проведенні експертизи закон не обмежує експерта у виборі технічних засобів проведення дослідження, тому розробка нового виду психологічної експертизи із застосуванням поліграфа та її методики є новим напрямком діяльності науковців у галузі судо-

вої експертології та психології. На думку Д. Б. Сергєєвої, з якою ми погоджуємось, «для використання результатів психофізіологічного інтерв'ю у вигляді такого доказу, як висновок експерта, необхідно внести відповідні зміни й доповнення до Закону України «Про судову експертизу», до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, а головне – зареєструвати загальноприйняті, апробовані світовою практикою методики інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України» [с. 173].

Проте, на нашу думку, законодавче забезпечення використання поліграфа при допиті є найбільш швидким та перспективним шляхом підвищення результативності цієї слідчої (розшукової) дії на сучасний момент. При цьому погоджуємося з думкою Л.Д. Удалової, що для законодавчого закріплення використання поліграфа потрібно дотримуватися певних умов, а саме: тестувати на поліграфі тільки тих осіб, які добре усвідомлюють суть того, що відбувається, і добровільно на це погоджуються; для участі в допиті дозволяється залучати фахівця-психолога, який виконує функції оператора поліграфа, висновки якого доводяться до відома не лише ініціаторам проведення допиту, але й особі, яка допитується; результати застосування поліграфа можуть використовуватися слідчим лише як орієнтовна інформація, а матеріали застосування поліграфа (стрічки, записи) до матеріалів кримінального провадження не долучаються [с. 173].

Висновок. З означеного вище можна зробити висновок про можливість використання поліграфа при розслідуванні злочинів. Сучасні поліграфи, як науково-технічні пристрої, відповідають усім необхідним критеріям: розроблені на науковій основі, є безпечними для особи, що проходить тестування, та не суперечать критерію етичності та положенням чинного законодавства. Проте ми вважаємо, що до прийняття остаточного рішення про використання результатів поліграфної перевірки як доказу потрібно підходити досить виважено, враховуючи об'єктивні та суб'єктивні фактори, і тому це питання залишається дискусійним.

Бібліографічні посилання

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
2. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: НВТ «Правник». НАВСУ, 1999. 126 с.
3. Сергєєва Д. Б. Напрями використання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, що повідомляється, у доказуванні за чиним кримінальним процесуальним законодавством України. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського* (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 321-323.
4. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: Ін Юре, 2010. 496 с.
5. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
6. Удалова Л. Д. Допит: деякі проблеми використання нетрадиційних засобів та методів під час його провадження. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць*. № 1. 2001. С. 173.
7. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

Надійшла до редакції 17.12.2018

SUMMARY

Pyrih I. V., Kayko V. I., Vardanyan L. K. Possibilities of the use of scientific and technical facilities at interrogation. In the article the separate tactical receptions of interrogation are considered with the use of scientific and technical facilities. Possibilities of receipt of information are certain from interrogated by the analysis of the survey conducted by video. Advantage of the videotape recording consists in that she fixes not only verbal information but also behavior of the interrogated person, speech features of the interrogated persons, their intonation, gesticulation and mimicry that characterize the face of criminal. These external displays of behavior interrogated do not have evidential value, but can assist an investigator to build during an interrogation the line of behavior and to assist application of tactical receptions depending on reactions interrogated on those or other questions. In further it maybe to conduct the review of the got video data with participation of specialist-psychologist that will express the opinions in relation to those or other reactions of the interrogated person.

The existing for today problems of the use of lie detector are considered at investigation of crimes in general and during realization of interrogation in particular. Application of lie detector has technical,

tactical, ethic and judicial aspects. In the article each is examined of these problems separately. Modern lie detector as scientific and technical devices answer all necessary criteria: worked out on scientific basis, is safe facial that passes testing and does not conflict with the criterion of ethics and positions of current legislation. However, in relation to the acceptance of final decision about drawing on the results of lie detector verification as to proof, it is needed to befit self-weighted enough, taking into account objective and subjective factors, and that is why this question remains debatable.

Keywords: *investigation, interrogation, scientific and technical facilities, specialist, filming, lie detector.*

УДК 343.98:343.373

Єфімов В.В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-131-134

ВПЛИВ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА ПОВНОТУ ВИКРИТТЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні проблеми та особливості оперативно-розшукового забезпечення дослідження злочинних зв'язків для повноти доказування під час розслідування викрадань в агропромислому комплексі України. Наголошується, що однією з умов ефективної діяльності щодо оперативно-розшукового забезпечення доказування під час розслідування викрадань в АПК України є визначення і глибоке вивчення об'єктів злочинного посягання.

Ключові слова: *ознаки злочинів в сфері АПК України; злочинні зв'язки; ознаки приховування злочинних дій; характеристика моделі викрадання; типові ознаки викрадань; особливості побудови версій.*

Постановка проблеми. Важливе значення в забезпеченні економічної безпеки АПК відводиться органам Національної поліції. Проте реорганізація Міністерства внутрішніх справ, що проводиться упродовж останніх років, привела до ряду проблем, не кращим чином тих, що відбилися на забезпеченні однієї з функцій органів Національної поліції – захисту економіки, а саме протидії економічній злочинності.

Аналіз ситуації, що складається у сфері АПК, показує, що криміногенні чинники значною мірою визначають не лише його сьогоденний стан, але і перспективи розвитку. Підтвердженням процесу активної криміналізації є кількість злочинів економічної спрямованості, що вчинюються в АПК, а також суми заподіяного матеріального збитку.

Статистичні дані свідчать, що у 2017 році в АПК викрито більше 3,7 тис. кримінальних правопорушень.[1].

За дев'ять місяців 2018 року в АПК викрито майже 3,4 тис. кримінальних правопорушень.[2].

Виходячи з цих обставин, а також в цілях підвищення ефективності діяльності підрозділів захисту економіки Національної поліції виникла необхідність в концептуальному розгляді комплексу організаційних заходів, спрямованих на вивчення питання дослідження злочинних зв'язків для забезпечення повноти викриття злочинної діяльності під час досудового розслідування та судового розгляду в агропромислому комплексі України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові засади особливостей та організації викриття економічних злочинів, особливо здійснення цієї діяльності стосовно до окремих галузей економіки в спеціальній літературі говориться досить докладно, зокрема в роботах: К.В. Антонова, А.І. Берлача,

© Єфімов В.В., 2018

В.І. Василичука, В.Я. Горбачевського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, Я.Ю. Кондратьєва, В.С. Кубарєва, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, А.І. Капітанського, В.В. Матвійчука, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортнського, В.І. Литвиненка, В.І. Лебеденка, К.М. Ольшевського, І.В. Сервецького, М.М. Перепелиці, В.Д. Пчолкіна; О.О. Савченка, О.П. Снігерьова, А.І. Федчака та ін.

Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених викриттю економічних злочинів, а також ряду досліджень по даному питанню, наукове і практичне рішення названої проблеми представляє відому складність. Уважний аналіз опублікованих робіт свідчить, що по багатьох важливих питаннях вона дискусійна і вимагає подальшого дослідження, більшість питань, пов'язаних із організацією викриття економічних злочинів не тільки в АПК, а й об'єктів господарювання в цілому потребує комплексної системи вивчення та впливу з боку вчених та практиків.

Мета даної статті – проаналізувати окремі аспекти, що пов'язані з дослідженням злочинних зв'язків щодо повноти викриття викрадань на підприємствах АПК України, а також закономірностей виявлення, розслідування злочинів, вказаної категорії.

Виклад основного матеріалу. Під злочинними зв'язками в механізмі злочинної діяльності слід розглядати будь-яку взаємодію суб'єкта з іншими особами під час вчинення злочину. Злочинні зв'язки є одним з ознак, що характеризують суб'єкта в структурі механізму злочинної діяльності. У тих випадках, коли цими особами, чи відносно них здійснюються дії, що сприяють скоєнню суспільно небезпечного діяння [3].

Одним з етапів повноти формування системи доказів за кримінальним провадженням, що розслідується є вивчення та дослідження усіх злочинних зв'язків, аби головні учасники найбільш небезпечних злочинів чи епізодів злочинної діяльності не зникли з поля зору правоохоронних органів. А другорядні співучасники погоджуючись на умови підтримки під час відбування покарання переймали на себе всю відповідальність за вчинені злочини. В першу чергу це стосується економічних злочинів, що вчиняються в групових чи організованих формах в базових галузях, зокрема в агропромисловому комплексі України. Оскільки ці сфери надають можливість отримати незаконні максимальні матеріальні здобутки. Вказані сфери підтримуються державою додатковими фінансовими програмами на розвиток та соціальний захист.

На думку В. Ортнського план розслідування у кримінальному провадженні має бути ретельно продуманий. Намічені планом слідчі (розшукові) дії повинні відображати тактичний задум слідчого, внутрішню логіку слідства. Це означає, що план має передбачати найраціональніше поєднання і послідовність слідчих (розшукових) дій зі встановлення і перевірки доказів. Звичайно, що відразу і на увесь період слідства запланувати таку систему дій неможливо, оскільки не можна заздалегідь передбачити, які відомості будуть отримані під час проведення слідчих (розшукових) дій. Така система дій досягається у плануванні слідства на окремих етапах розслідування і у міру отримання інформації про подію, що розслідується. Залежно від цього розрізняють планування на початковому етапі розслідування та подальше планування. Основні документи, які полегшують планування розслідування злочинів у сфері економіки, бувають декількох видів. Найпоширеніші схеми зв'язків і так звані аналітичні довідки (оперативних підрозділів) та наявність отриманих документів під час оперативно-розшукового документування, а також матеріали, скеровані державними контролюючими органами (ДФС, ДФГУ та ін.) до слідчих підрозділів. До другого блоку матеріалів належать документи, які використовуються у підприємницькій діяльності, різновиди підроблених документів у структурі механізму вчинення предикатних економічних злочинів та їхня кримінально-правова кваліфікація [4, с. 7].

Організація планування злочинів передбачає оптимізацію праці слідчого, організацію взаємодії групи слідчих з оперативними підрозділами та іншими службами правоохоронних органів, а також деякі інші питання діяльності органів розслідування. Значення планування розслідування визначається важливістю завдань, які можуть бути вирішені за його допомогою, зокрема:

- визначення ефективних шляхів розслідування кримінальних правопорушень;
- забезпечення об'єктивності повноти та всебічності з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення;
- своєчасне та результативне застосування процесуальних, організаційно-технічних, техніко-криміналістичних заходів з урахуванням особливостей кожного провадження;

- забезпечення найефективнішого поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів для досягнення поставлених завдань;
- сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших правоохоронних підрозділів та ін. [5, с. 318].

Значущими процесуальними діями в ході розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК, є обшук (71,8 %) та тимчасовий доступ до речей і документів з їх подальшим вилученням (64,5 %). Якісне здійснення цих заходів можливе за умови правильного визначення кола необхідних документів, місць їх ймовірного зберігання, залучення спеціалістів тощо. Тактичні особливості вилучення документів за даною категорією кримінальних проваджень також визначаються з урахуванням завдань, що виникають у ситуаціях відмови у наданні слідчому необхідних документів особою, у віданні якої вони знаходяться, або посиленням на їх відсутність з різних причин. [6, с. 13-14].

Вагомим у практиці розслідування злочинів вказаної групи (65,3 % узагальнених матеріалів) є огляд документів, який слід проводити як окрему процесуальну дію, що дозволить зафіксувати їх найбільш важливі ознаки. Під час зазначеної слідчої (розшукової) дії слідчому необхідно вивчити загальний вигляд та стан документів, їх реквізити; встановити коло осіб, які мали право засвідчувати конкретні документи своїм особистим підписом та (або) відтиском печатки агропідприємства; визначити їх цільове призначення тощо. Найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК, є допит. Тактичні прийоми проведення допиту підозрюваного, свідка за даною категорією кримінальних правопорушень визначаються ситуаційною зумовленістю їхньої поведінки (конфліктна чи безконфліктна). Відповідно до певної ситуації можуть обиратися такі тактичні прийоми чи їх поєднання, як використання суперечностей в показаннях інших осіб чи документах, створення комфортних умов для проведення допиту, надання можливості ознайомитись з доказами (документами), постановка уточнюючих, деталізуючих та нагадуючих запитань тощо. [6, с. 14].

У кримінальних провадженнях даної категорії вагоме значення мають: а) судово-економічна експертиза (73,4 %), яка призначена для встановлення фактів порушення агропідприємствами положень законодавства, які регламентують фінансово-господарську діяльність в аграрному секторі економіки країни; б) почеркознавча експертиза (79 %), що спрямована на встановлення особи, яка засвідчила чи власноручно внесла заздалегідь неправдиві відомості до змісту документів фінансово-господарської діяльності закладів, установ, організацій в аграрному секторі економіки; в) будівельно-технічна експертиза (18,5 %), яка вирішує питання щодо обсягу, вартості та відповідності проектно-кошторисній документації будівельних робіт, профінансованих за рахунок бюджету [6, с. 15].

У результаті детально проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень на території Дніпропетровської, Харківської, Запорізької та Миколаївської областей, дійшли висновку, що виявлена залежність при вчиненні викрадань грошових коштів в умовах здійснення угод щодо продажу продукції за готівковий розрахунок при відсутності колективного контролю за даними угодами, коли посадова особа самостійно приймає рішення про умови договору купівлі-продажу, дозволяють видвінути версію про навмисне створення такої ситуації з боку керівництва підприємства й причетність його до вчинення викрадань.

У результаті наскрізного аналізу отриманих даних було виявлено характерні закономірності. Встановлено взаємозв'язок, що вказує на взаємодію завідуючих молоко-товарних, свино-товарних ферм при вчиненні викрадань продукції овочевих культур з водіями та майстрами дільниць.

Встановлено правило, що пов'язує причетність до вчинення викрадань головного бухгалтера в умовах, коли в діяльності бухгалтерії не організовано контроль й взаємні перевірки між бухгалтерами, що обумовлює різні напрями діяльності, й якщо вони при цьому не поєднують контрольні та виконавчі функції, дозволяє в залежності від обставин конкретного кримінального провадження використовувати цю закономірність для побудови версій відносно інших учасників викрадань, про предмет злочинного посягання, про способи вчинення й приховування злочину. Наприклад, в ситуації встановлення факту викрадання матеріально-відповідальною особою матеріальних цінностей шляхом використання фіктивних документів, що свідчать про їх передачу до іншого структурно-

го підрозділу підприємства й при умові, взаємні перевірки в діяльності бухгалтерів не проводяться, доцільно перевірити версію про співучасть у вчиненні злочину головного бухгалтера.

Висновок. Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що:

- розглянутий нами признак суб'єкта злочинної діяльності – злочинні зв'язки, є структурним елементом механізму викрадань на підприємствах агропромислового комплексу;

- виявлені закономірності його взаємодії з іншими признаками системи входять до криміналістичної характеристики виду злочинів, що вивчаються й сприяють розробці комплексу версій при досудовому розслідуванні та розкритті конкретних злочинів в сфері агропромислового комплексу України.

Бібліографічні посилання

1. Аналітична довідка Про результати роботи Департаменту захисту економіки Національної поліції України за 2017 рік/ за заг. редакцією С.Г. Міщенко / [Міщенко С.Г., Сливенко В.Р., Лапо О.В., Василичук В.І., Панасенко Б.В.]. – К.: ДП «Розвиток», 2017. – 27 с.;
2. Аналітична довідка Про результати роботи за 9 місяців 2018 року Департаменту захисту економіки Національної поліції України: Лист МВС України від 4 листопада 2018 року № 25537/Ск.;
3. Джужа О.М. Кримінологія : навч. посібник / О.М. Джужа, Ю.Ф. Іванов. – К., 2006. – 264 с.;
4. Ортинський В.Л. Особливості планування розслідування злочинів в сфері економіки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/osoblivosti-planuvannya-rozsliduvannya-zlochiv-u-sferi-ekonomiki>;
5. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та т. - К. : Центр навчальної літератури, 2015. - 544 с.;
6. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровськ, 2014. – 20 с.

Надійшла до редакції 26.12.2018

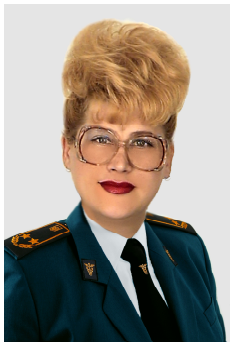
SUMMARY

Yefimov V.V. Influence of investigation of criminal relations on exclusion of economic crimes in the field of agricultural complex of Ukraine. The article deals with the current problems and peculiarities of operative-search services for the investigation of criminal ties for the completeness of evidence in the investigation of theft in the agro-industrial complex of Ukraine. It is noted that one of the conditions for effective investigation of operational-search-based evidence in investigating abductions in the Ukrainian agro-industrial complex is the definition and in-depth study of the objects of a criminal offense.

Regarding the planning of search activities, there is a problem associated with insufficient empirical studies that provide material for summarizing the characteristics of the offender. This is necessary in order to determine the list of persons who should be on preventive account. When establishing such a list, it should be kept in mind: age (age groups) of persons who committed mercenary crimes; their past and present behavior (the existence of convictions, the type of occupation, employment and the nature of employment in free time), relationships in the family and in the team, etc.

Keywords: *signs of crimes in the field of agrarian complex of Ukraine; criminal ties; signs of concealing criminal acts; characteristic of the abduction model; typical signs of kidnapping; features of versioning.*

УДК 343.98: 343.353

Єфімова І.В. ©

кандидат юридичних наук
(Університет митної справи та фінансів)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-135-138

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ КОНТРАБАНДИ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто сучасні проблеми та особливості виявлення контрабанди об'єктів права інтелектуальної власності. Зазначається, що вдосконалення комплексу державно-правових заходів протидії митній злочинності в цілому та безпосередньо зазначеним злочинам, потребує відповідних рішень від законодавчої гілки влади, спрямованих на реформування митних органів.

Ключові слова: контрабанда, об'єкти права інтелектуальної власності, митні органи, зовнішньоекономічна діяльність.

Постановка проблеми. Важливе значення поряд із реформою правоохоронних та судових органів приймають зміни в інших важливих правових сферах. Серед них важливе місце займає сфера інтелектуальної власності.

На сучасному етапі вчинень порушення митного законодавства у сфері зовнішньоекономічних відносин мають риси добре організованої діяльності, яка має транснаціональний характер. Все частіше виявляються випадки вчинення контрабанди та порушення митних правил, пов'язаних із сприянням захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, які характеризуються технологічною складністю, вдосконалюються схеми порушення митного законодавства, що ускладнює виявлення даних кримінальних правопорушень [1, с. 138].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням протидії контрабанді приділяли увагу в своїх роботах такі вчені, як К.В. Антонов, А.І. Берлач, В.В. Варава, М.М. Василина, В.О. Володимиров, О.М. Джуза, О.Ф. Долженков, В.М. Дрьомін, В.І. Дмитрів, А.П. Закалюк, В.Ю. Калугін, М.П. Карпушин, М.В. Качев, В.М. Колдаєв, В.П. Корж, Г.В. Кириченко, Ю.І. Ляпунов, О.В. Максимов, В.І. Марко, П.С. Матишевський, В.В. Нижникова, О.М. Омельчук, В.Л. Ортинський, І.Ю. Потлов, Є.Д. Скулиш, Б.І. Тишкевич, Ю.І. Сучков, І.Ф. Хараберюш, О.І. Хараберюш, І.Р. Шинкаренко та ін..

Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених виявленню та викриттю контрабанди, а також ряду досліджень по даному питанню, наукове і практичне рішення виявлення контрабанди об'єктів права інтелектуальної власності представляє відому складність. Уважний аналіз опублікованих робіт свідчить, що по багатьох важливих питаннях вона дискусійна і вимагає подальшого дослідження, більшість питань, пов'язаних з зазначеною проблематикою в цілому потребує комплексної системи вивчення та впливу з боку вчених та практиків.

Мета даної статті – проаналізувати окремі аспекти особливостей, що пов'язані з виявленням контрабанди об'єктів права інтелектуальної власності в сучасних умовах та надати рекомендації для вдосконалення цієї діяльності з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі дослідниками дуже часто приділяється увага ринковій економіці та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, оскільки в сучасних умовах зросли обсяги товарів, які переміщуються суб'єктами господарювання через митний кордон України.

Суть поняття «митна злочинність» тлумачиться через визначення напрямків кримінальної політики держави, розумінні складових її митної політики [2, с. 17-18].

© Єфімова І.В., 2018

Митну злочинність та її рід визначають такі особливості:

- недостатній контроль з боку правоохоронних органів за митним кордоном;
- здійснення протекціоністської митної політики, яка проявляється введенням непомірно високих ставок ввізного мита;
- масова інтеграція населення, яка створює прецедент для вчинення контрабанди та митних злочинів [4, с. 83].

Економічна вартість контрафакту та піратських продуктів станом на кінець 2017 року сягає 1,83 трлн дол. [5].

Розділ XIV Митного кодексу України передбачає сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, у Главі 57, визначено Заходи митних органів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України (ст. 397-403) [6].

Світовою практикою митної справи вироблений комплекс методів та заходів, що запобігають або ускладнюють незаконне перевезення товару через економічний кордон держави. Умовно дані методи можна поділити на економічні, організаційні, контрольно-технічні, інформаційні та спеціальні.

Економічні методи спрямовані на зниження господарської ефективності контрабандних операцій і зменшення прибутковості незаконних експортно-імпорتنих операцій.

Організаційні методи на ліцензування учасників зовнішньоекономічної діяльності для виробництва, ввезення, вивезення, переробки оптової та роздрібною торгівлі.

Крім цього, держава залучає до вирішення завдань щодо зниження контрабанди саморегулюючі бізнес-спільноти в особі спілок, асоціацій, виробничих і торгових об'єднань, які здійснюють регламентування зовнішньоекономічних операцій на основі внутрішніх правил та організаційних процедур.

Контрольно-технічні методи спрямовані на виявлення контрабанди за допомогою спеціального маркування, упаковки, технічного обладнання, систем зв'язку і спостереження за переміщенням товарних потоків і супровідної документації.

Інформаційні методи, як впливає з назви, фокусуються на забезпеченні митних органів та інших учасників зовнішньоекономічної діяльності достовірної та оперативної інформації про переміщення через кордон товари, про вантажоодержувача та вантажовідправника, про наявність необхідних сертифікатів якості та ліцензій, банківських і митних документів.

І, нарешті, спеціальні методи являють собою заходи агентурного і оперативно-розшукового характеру, попередження і виявлення контрабанди на стадіях планування та безпосереднього здійснення.

Використання комплексу зазначених методів дозволяє скоротити, а в ряді випадків і повністю припинити контрабанду. Для цього застосовуються заходи наступного характеру:

1. Робляться зусилля по зниженню економічної ефективності контрабандних операцій. Так як витоки контрабанди криються в добуванні надприбутків при реалізації нелегально ввезеного або вивезеного товару, митною службою та іншими контрольно-аналітичними відомствами держави проводиться аналіз, які елементи контрабанди приносять надприбутки. Якщо головною рушійною силою контрабандних операцій є відхід від високих податків (ПДВ або акцизів), то розглядається питання про їх розумне зниження. Аналогічним чином діють і в ситуації, коли невіправдано завищені митні збори і мита.

Для посилення економічного впливу на учасників зовнішньоекономічної діяльності паралельно з зазначеними заходами можуть бути посилені штрафні санкції, адміністративна та кримінальна відповідальність за контрабанду. Такі кроки в багатьох випадках нормалізують ситуацію в зовнішній торгівлі, дозволяють знизити обсяги контрабанди до прийнятних значень. Зниження мотивації до порушення закону відбувається в даному випадку за рахунок зменшення прибутковості нелегальних зовнішньоторговельних операцій.

Очевидно, що для деяких контрабандних товарів вище наведена система заходів не може бути застосована - зокрема, мова йде не тільки про об'єкти інтелектуальної власності, але й про зброю, наркотики, вибухові, радіоактивні та отруйні речовини. Однак по широкій номенклатурі споживчих і інвестиційних товарів економічні способи довели свою ефективність.

2. Учасникам зовнішньої економічної діяльності (ЗЕД), які сумлінно виконують

всі необхідні приписи митної служби, правильно оформляють фінансову і товарно-транспортну документацію, точно і своєчасно перераховують до бюджету належні митні платежі і податки, присвоюється особливий статус, який дозволяє мінімізувати контрольні процедури. Висока ділова репутація і особливий статус сумлінних платників утримує багатьох учасників ЗЕД від контрабандних операцій об'єктів інтелектуальної власності, які можуть підірвати не тільки напрацьований роками діловий імідж, а й завдати серйозної шкоди основному бізнесу підприємства.

У свою чергу, розділ всієї сукупності підприємств, що здійснюють експортно-імпорتنі операції на різні сегменти, створює додаткові можливості для співробітників митниці зосередитися на найбільш проблемних і підозрілих ділянках зовнішньоекономічної діяльності, які грішать заниженням митної вартості товарів та помічених в проведенні контрабандних оборудок.

3. З метою законодавчого затrudнення вчинення контрабанди законодавчими актами та рішеннями уряду вводяться спеціальні мітки і маркування продукції, що екпортується на зовнішні ринки або імпортованої з-за кордону. Різні голографічні знаки, штрих-коди, акцизні марки, радіомітки ГЛОНАСС, які поряд з печатками, фірмовими бланками і упаковкою виконують захисну і інформаційну функції. Контрабандистам набагато важче успішно проводити незаконні торговельні операції без необхідного захисного маркування. Звичайно, все можна підробити - і печатки, і голографічні стікери, і спеціальні штрих-кодові позначення. Однак розробка і виготовлення підробок вимагає часу і значних фінансових витрат, які можуть бути настільки значними, що роблять контрабанду економічно не вигідною.

4. Значно ускладнюють контрабанду об'єктів інтелектуальної власності і вимоги щодо наявності спеціальних ліцензій для виробництва, експорту, імпорту, оптової та роздрібною торгівлі того чи іншого виду продукції. Ліцензування означає введення урядом особливого дозвільного порядку для підприємств, що здійснюють експортно-імпорتنі операції. Наприклад, зовнішня торгівля озброєннями може проводитися не всяким підприємством, а тільки тим, кому державний орган видає спеціальний дозвіл - ліцензію. У ліцензії вказуються види товарів, дозволених до експорту або імпорту і терміни дії даного дозволу. Відповідно, в митній службі є повний перелік підприємств з діючою на поточний момент ліцензією. Спроби учасників ЗЕД, які не мають ліцензії проводити торговельні операції без державної ліцензії можуть бути легко виявлені і припинені.

5. В значній мірі ускладнюють можливість вчинення контрабанди заходи щодо поліпшення інформаційних обмінів між митною службою та усіма учасниками ЗЕД. До таких заходів належать:

- впровадження інформаційних технологій в сферу зовнішньоторговельних операцій, оперативний обмін даними між митницею і підприємствами - учасниками ЗЕД;
- оповіщення митних органів про майбутні експортно-імпорتنі операціях і терміни їх проведення (завчасне декларування);
- створення особливої системи диспетчеризації і відстеження проходження вантажів за допомогою супутникової навігації (типу ГЛОНАСС, GPS або Галілео).

За всіма вказаними напрямками митні служби світу ведуть планомірну роботу, намагаючись знизити обсяги контрабандних операцій. Однак далеко не всім країнам вдається ефективно боротися з контрабандою, тому що розглянуті вище методи вимагають часом істотних витрат, кваліфікованого персоналу, правових і організаційних заходів, пов'язаних з політичними домовленостями, інноваційними та інвестиційними проблемами.

Крім цього слід відзначити і ту обставину, що контрабандисти всіх мастей також вдосконалюють свою діяльність, намагаючись перешкодити виявленню і вилученню незаконно експортованих або імпортованих товарів. У зв'язку з цим слід підкреслити, що митним службам неможливо раз і назавжди вирішити проблему контрабанди якимись разовими операціями. Викорінення контрабандних операцій - процес тривалий і складний, що вимагає кваліфікованої праці, значних інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів.

Тенденція зрощування загальнокримінальної й економічної, організованої і професійної злочинності потребує розвитку форм і методів взаємодії оперативних підрозділів у протидії національним і транснаціональним злочинним організаціям і групам, які займаються контрабандою. У цьому зв'язку регулярними повинні бути: взаємний обмін оперативною інформацією; проведення ретельно підготовлених погоджених і цілеспрям-

мованих оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій; залучення многопрофільних джерел оперативної інформації, здатних висвітлювати визначені об'єкти або оперативні контингенти в інтересах усіх підрозділів і служб, що беруть участь у протидії контрабанді; впровадження в криміногенно-кримінальне середовище або на відповідні об'єкти конфідентів або штатних співробітників, що виконують завдання двох і більш зацікавлених оперативних підрозділів; створення й організацію роботи спільних оперативних груп у місцях масового перебування і переміщення іноземців [7, с.131].

Висновок. Таким чином, проаналізувавши діяльність митних органів України та враховуючи закордонний досвід щодо виявлення та протидії контрабанді в цілому й зокрема об'єктів права інтелектуальної власності, слід зазначити, що вдосконалення комплексу державно-правових заходів протидії митній злочинності в цілому та безпосередньо зазначеним злочинам, потребує відповідних рішень від законодавчої гілки влади направлених на реформування митних органів. Формування такої митної політики, яка би відповідала міжнародним стандартам. Наділення митних органів сучасною технікою, виробленням власної безпеки працівників митної сфери від впливу організованих злочинних формувань. Налагодження міжнародного співробітництва митних органів Державної фіскальної служби України з митними органами зарубіжних країн у сфері протидії зазначеним злочинам. Завдяки співробітництву відбувається передача інформації про дані об'єкти. Також може відбуватися обмін досвідом між митними органами різних країн щодо виявлення та попередження митних злочинів.

Бібліографічні посилання:

1. Боротьба з контрабандою та порушенням митних правил: підручник / За заг. ред.. Войцешука А.Д. – Хмельницький: видавництво «ІНТРАДА», 2008. – 328 с.;
2. Додін Є.В. Митна злочинність: поняття та структура // Митна справа. - 2010. - № 3. – С. 17-29;
3. Богданов М.М. Організаційно-правові засади боротьби з контрабандою на сучасному етапі // Митна справа. - 2011. - № 1. – С. 65-70;
4. Додін Є.В. Організація заходів протидії митній злочинності та митній делікатності // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. - № 1 (1). – С. 79-85;
5. Офіційний веб-портал Департаменту інтелектуальної власності України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?title=DepartamentRozvitkuTorgivli>;
6. Митний кодекс України: станом на 7 жовтня 2018 р. № 4495-VI від 13.03.2012 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/mk/>;
7. Хараберюш О.І. Суспільство України як об'єкт оперативно-розшукового захисту від контрабандних проявів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6822/1/%>.

Надійшла до редакції 26.12.2018

SUMMARY

Yefimova I.V. Features of detection smuggling of objects of intellectual property rights. The article deals with current problems and features of detecting the smuggling of intellectual property objects. It is noted that the improvement of the complex of state-legal measures for counteracting customs crime in general and the directly mentioned crimes requires appropriate decisions from the legislative branch aimed at reforming the customs authorities.

Formation of a custom policy that meets international standards. Provision of customs authorities with modern technology, development of own safety of customs employees from the influence of organized criminal groups. Setting up of international cooperation of the customs bodies of the State fiscal service of Ukraine with the customs authorities of foreign countries in the field of counteraction to said crimes. Thanks to the cooperation there is a transfer of information about these objects. There may also be an exchange of experiences between customs authorities of different countries on the detection and prevention of customs offenses.

Keywords: *smuggling, objects of intellectual property, customs authorities, foreign economic activity.*

Павлова Н.В. ©

кандидат юридичних наук

Рец В.В. ©

здобувач вищої освіти

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-139-142

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ТА ЧАСУ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА НА ПЕРВИННОМУ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

Досліджено положення цивільного законодавства та інших джерел щодо правової регламентації правовідносин у сфері обігу житла та можливості використання у кримінальному провадженні цих даних для встановлення просторово-часових характеристик здійснення правочинів щодо відчуження приватного житла та визначення конкретного місця й часу вчинення шахрайства на первинному ринку нерухомості.

Ключові слова: докази, шахрайство, сфера обігу нерухомості, первинний ринок нерухомості, житло, час та місце вчинення шахрайства, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Важливе значення для встановлення істини у справі мають місце та час вчинення злочину. Однак при розслідуванні деяких злочинів визначення конкретного місця їх вчинення є дещо ускладненим. Так, при вчиненні шахрайства у сфері приватного житла процес незаконного заволодіння правом на житло нерідко буває розтягнутим у часі та просторі, а шахрайство має тривалий характер, якщо дії шахраїв починаються в одному місці, а закінчуються в іншому. У зв'язку із чим при розслідуванні шахрайства даної категорії виникають певні складнощі, пов'язані із доведенням обставин, що підлягають доказуванню, пов'язаних із правильним визначенням просторово-часових характеристик вчинення злочину.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що окремі положення визначення просторово-часових характеристик вчинення злочину досліджувалися такими вченими: С.І. Анненковим, А.Н. Колесниченком, В.М. Кудрявцевим, Г.А. Матусовським, Н.П. Яблоковим та іншими дослідниками. Проблемні питання щодо визначення місця та часу при вчиненні шахрайства у сфері нерухомості досліджувалися І.М. Поповою, Д.А. Птушкіним, О.В. Шаровим та ін. Проте деякі аспекти даної проблематики потребують додаткового висвітлення.

Метою статті є аналіз положень чинного законодавства щодо правової регламентації правовідносин у сфері обігу нерухомості та розгляд можливості використання цих даних у кримінальному провадженні для визначення просторово-часових характеристик вчинення шахрайства на первинному ринку нерухомості.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначає В.Ф. Єрмолович, кожен злочин завжди вчинюється і приховується у конкретних умовах дійсності та має свої просторово-часові характеристики [1, с. 168].

Між тим у контексті даної проблематики О.В. Шаров заявляє, що, шахрайство у сфері обігу приватного житла, як правило, має кілька місць вчинення, а за часом воно є «розмитим». Іншими словами, шахрайство у сфері обігу житла складається з низки дій, які відбуваються в різних місцях і мають деяку протяжність у часі. Кожна із вчинюваних злочинцем дій становить послідовність, результатом якої буде досягнення злочинного наміру [2].

Загалом розтягнутість у часі та просторі процесу незаконного заволодіння житлом зумовлена складним механізмом здійснення правочину стосовно житла, що містить різноманітні типові дії, зокрема:

1) отримання витягу з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав (видача його заявникові у паперовій формі забезпечується суб'єктом державної реєстрації прав, державним реєстратором якого проведено відповідну

реєстрацію);

2) отримання довідок за місцем проживання та інших документів, необхідних для здійснення правочину;

3) отримання нотаріально засвідченої згоди іншого з подружжя, якщо він є співвласником;

4) отримання рішення органу опіки та піклування щодо недопущення внаслідок правочину порушення прав осіб, над якими встановлено опіку та піклування;

5) нотаріальне посвідчення правочину, що відбувається за умов надання нотаріусу правостановлюючих та інших необхідних документів;

б) державна реєстрація речових прав на нерухомість.

Перед тим як вчинити шахрайство, злочинці вивчають нормативно-правову базу щодо здійснення угод із нерухомістю або отримують консультації в осіб, які мають до цього відношення, здійснюють підбір та збирання інформації про об'єкт нерухомого майна і попередньо спостерігають за потерпілими, після чого входять до них у довіру. На шляху злочинців можуть зустрітися і перешкоди, пов'язані із правовим статусом особи, яка володіє нерухомістю, що полягають в наявності інших осіб, які мають певні права на житлове приміщення, будь-яких умов, поставлених дарувальником або спадкодавцем. Щоб досягти поставленої мети, шахраї часто вступають у контакт з корумпованими чиновниками з різних організацій, що мають хоч якесь відношення до обігу житла, налагоджують зв'язки з працівниками міграційної служби, реєстраційних служб, ЖЕКів, ОСББ, підшукують підставних осіб, набувають справжні або виготовляють підроблені документи [3, с. 25].

З цього виходить, що дії шахраїв, спрямовані на незаконне заволодіння приватним житлом, можуть вчинятися на будь-якому етапі здійснення правочину. Зокрема, вони починаються з підробки, збирання у різних місцях (в органах державної міграційної служби, органах опіки та піклування та ін.) документів, необхідних для укладення угоди, і продовжуються нотаріальним посвідченням договору та його реєстрацією, а закінчуються безпосереднім заволодінням житлом та правом на нього. Це підтверджується й узагальненими даними вивчення кримінальних проваджень, згідно з якими у 86,2 % випадків місцем вчинення шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла, виступає декілька місць. При цьому нотаріальна контора завжди фігурує як основне місце вчинення злочину даної категорії.

Цей факт пояснюється тим, що правочини стосовно відчуження житла не можуть здійснюватися без нотаріального посвідчення договору та його державної реєстрації. Зокрема, згідно зі ст.ст. 657, 716, 719, 1303 Цивільного кодексу України, договори купівлі-продажу, спадкування, міни, дарування обов'язково укладаються у письмовій формі і підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. До того ж ч. 3 ст. 640 Цивільного кодексу України встановлює, що у разі необхідності нотаріального посвідчення договору і його державної реєстрації він є укладеним з моменту державної реєстрації [4].

Безперечно, шахраї розуміють, що недотримання ними встановленої форми договору стосовно відчуження житла матиме наслідком його неукладення, що перешкодить подальшому заволодінню житлом. З огляду на це, до механізму їх злочинної діяльності входить супроводження шахрайських дій включно до стадії нотаріального посвідчення та державної реєстрації прав на житло. Зокрема, при вчиненні шахрайства на вторинному ринку кінцевим результатом здебільшого є заволодіння правом на житло, що виражається у нотаріальному посвідченні, державній реєстрації такого права та отриманні певного документа, який посвідчує право з володіння, користування та розпорядження. Винятком є лише шахрайство, пов'язане із попередньою передплатою за здійснення угоди у майбутньому, де предметом шахрайства виступають грошові кошти і злочин вже на цій стадії буде вважатися завершеним.

За вимогами Закону України «Про нотаріат», посвідчення договорів про відчуження житла здійснюється за місцем знаходження останнього, а саме, нотаріальні дії з посвідчення правочинів, що спрямовані на відчуження житла, вчиняються у приміщенні державної нотаріальної контори, у державному нотаріальному архіві або приміщенні, яке є робочим місцем приватного нотаріуса. Згідно зі статтею 52 вказаного Закону, доказом вчинення нотаріальної дії є запис у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. У цьому самому реєстрі вказано час здійснення правочину [5].

Разом з цим, з прийняттям Закону України від 04.07.2012 року № 5037-VI «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно», Закон України «Про нотаріат» було доповнено статтею 46¹, що стосується здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Зокрема, з 2013 року нотаріуси України отримали повноваження щодо проведення реєстрації права власності, користування нерухомим майном, усіх інших речових прав і їх обтяжень безпосередньо під час вчинення нотаріальної дії.

Отже, на теперішній час державна реєстрація правочинів (договорів) щодо нерухомості також проводиться за місцем знаходження державних та приватних нотаріальних контор і здійснюється внесенням реєстратором запису до Реєстру одночасно з його нотаріальним посвідченням.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону, виникають з моменту такої реєстрації. Державний реєстратор за результатом прийнятого рішення щодо державної реєстрації прав відкриває та/або закриває розділи в Державному реєстрі прав, вносить до відкритого розділу або спеціального розділу Державного реєстру прав відповідні відомості про речові права та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав [6].

Встановлення під час розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла, місця нотаріального посвідчення правочину (договору) та його державної реєстрації дозволить отримати важливу інформацію про час укладення угоди, сторони правочину, об'єкт, щодо якого здійснювався правочин, тощо. Втім, слід сказати, що шахраї звичайно мають намір якомога швидше продати житло, набуте незаконним шляхом. Про це свідчать результати вивчених кримінальних проваджень, згідно з якими у 80 % випадків з метою приховування злочину шахраї відразу продавали житло, набуте незаконним шляхом. Відповідно до цього, під час вирішення питання щодо вчинення шахрайства стосовно житла, треба обов'язково з'ясувати всі місця посвідчення договору та реєстрації речових прав на житло.

З'ясування початку і закінчення злочинних дій та їх тривалості у часі має велике значення для визначення часу безпосереднього закінчення шахрайства у сфері житла. Так, на думку О.В. Шарова, дії зі здійснення правочинів щодо житла завершуються складанням будь-якого документа (доручення, договору купівлі-продажу, міни тощо) чи здійснення будь-якого юридичного факту (перехід права на житло, державна реєстрація права на житло тощо). Момент отримання відповідних (підтверджуючих) документів і є часом вчинення шахрайства [2].

Але таке ствердження у науковій літературі є спірним. На думку С.В. Косих, якщо шахрайство починається отриманням права на майно та закінчується безпосереднім заволодінням, виникає протиріччя у визначенні моменту закінчення злочину при заволодінні документами, що підтверджують право на майно. З одного боку, момент їх заволодіння визнається приготуванням до шахрайства, оскільки даний склад є матеріальним і немає підстав до переносу моменту закінчення шахрайства на пізнішу стадію вчинення злочину, тобто визначати його як формальний. З іншого боку, ці дії є закінченим злочином, оскільки шахрай «отримав право на чуже майно», тобто виконав усі дії, що зазначені у диспозиції даної статті [7].

На нашу думку, шахрайство, пов'язане з відчуженням приватного житла, необхідно вважати закінченим з моменту державної реєстрації права власності на нього, оскільки, відповідно до Цивільного кодексу України, право власності на нерухомість виникає, переходить, припиняється з моменту його державної реєстрації (ст. 182, 657 ЦК України). Тільки після отримання правомочності з володіння, користування та розпорядження житлом шахраї припиняють свої злочинні дії.

Висновки. Отже, складний механізм здійснення правочину щодо відчуження приватного житла зумовлює тривалий характер шахрайства, що полягає у певній послідовності дій, вчинюваних у різний час у різних місцях, але спрямованих на досягнення кінцевої загальної мети – отримання права власності на житло та здійснення правомочності щодо володіння, користування та розпорядження набутиим житлом.

Бібліографічні посилання

1. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Мн.: Амалфея, 2001. 304 с.
2. Шаров А.В. Расследование мошенничества в сфере оборота жилья: учебно-практическое пособие. М.: Юрлитинформ, 2005. 208 с.
3. Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; МВС України, Дніпр. Держ. ун-т. внутр. справ. Дніпро, 2018. 240 с.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
5. Про нотаріат: Закон України № 3426-ХІІ від 02.09.93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 12 червня 2018 року).
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
7. Косых С.В. Мошенничество и борьба с ним (уголовно-правовое и криминологическое исследование на материалах транспорта): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 1990. 21 с.

Надійшла до редакції 16.12.2018

SUMMARY

Pavlova N.V., Rets V.V. Determination of the place and the time of commission of the fraud in the primary market of real estate. The article deals with study of the provisions of the criminal procedural, civil law and other sources on the legal regulation of legal relations in the sphere of housing circulation and the possibility of using these data in criminal proceedings to establish the spatio-temporal characteristics of the implementation of transactions concerning the alienation of private housing and to determine the specific place and time of fraud in the primary real estate market.

Keywords: *evidence, fraud, real estate circulation, primary real estate market, housing, time and place of fraud, criminal proceedings.*

УДК 343.98

Плетенець В.М.©

кандидат юридичних наук, доцент

Балюра А.О.©

здобувач вищої освіти

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-142-145

**МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ
ПРИ ДОПИТІ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Досліджено особливості використання спеціальних знань при допиті неповнолітніх. Здійснено аналіз організаційних та процесуальних аспектів, а також наголошено на значенні використання спеціальних знань у встановленні обставин кримінального провадження.

Ключові слова: *спеціальні знання, використання спеціальних знань, розслідування, допит неповнолітнього.*

Постановка проблеми. Термін «спеціальні знання» є загальним для багатьох норм, що регулюють участь спеціалістів та експертів у кримінальному процесі, наприклад при провадженні слідчих (розшукових) дій, призначенні та проведенні експертизи тощо. Зазначена категорія набула такого буденного звучання, що і в теорії, і в практиці стала вживатися автоматично, аксіоматично, як щось само собою зрозуміле [1, с. 7–8]. Спеціальні знання об'єднують собою певну частину кримінального процесу, криміналістику та теорію судової експертизи, які повинні служити процесу розкриття, розслідування та попередження злочинів [2, с. 120]. Потребує висвітлення зміст даної категорії.

Так, під спеціальними знаннями, як наголошує В. Ю. Шепітько, слід розуміти си-

© Плетенець В.М., 2018

© Балюра А.О., 2018

стему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [3, с. 11–18]. У свою чергу, О. М. Моїсеев наголошує, що це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні у кримінальних провадженнях та розгляді їх матеріалів у суді [4, с. 196]. Варто наголосити, що без належного використання спеціальних знань при проведенні допиту майже неможливо отримати позитивні результати.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти використання спеціальних знань під час допиту розглядалися у наукових працях таких відомих вчених та практиків: Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, В. О. Ковалова, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько, В. М. Шерстюк та інші.

Однак і до сьогодні дане питання потребує до себе уваги з боку науковців.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів використання спеціальних знань при допиті неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Ефективність розкриття і розслідування злочинів сьогодні взаємообумовлена використанням спеціальних знань, що значно розширюють пізнавальні можливості слідчого (прокурора) [5, с. 27], оскільки кримінальне судочинство не може ефективно функціонувати, якщо не спирається на сучасні дані в різних областях людської діяльності. Однією з причин, через які злочини залишаються нерозкритими, є недостатнє використання допомоги осіб, що володіють спеціальними знаннями [5, с. 4–5]. Особливо це стосується процесу встановлення психологічного контакту слідчим (прокурором) з учасниками слідчих (розшукових) дій взагалі та допиту зокрема.

Він полягає в отриманні від допитуваної особи, в ході психологічного спілкування з ним слідчого, в питально-діалоговому режимі, усних відомостей про обставини та факти, що мають значення для вирішення завдань кримінального провадження. Головне завдання спеціаліста при допиті, зазначає Т. Д. Телегіна, полягає в наданні слідчому допомоги у з'ясуванні та правильному використанні інформації, що стосується області спеціальних знань [6, с. 111].

Допит є складною слідчою (розшуковою) дією, особливо якщо допитуваними виступають, наприклад, неповнолітні особи, люди похилого віку, жертви статевих злочинів та осудні особи з тимчасовими розладами психіки та ін. Встановити психологічний контакт із зазначеними категоріями осіб слідчому (прокурору) може допомогти спеціаліст: педагог, психолог чи психіатр. Використання слідчим (прокурором) спеціальних психологічних знань може проходити у таких формах як участь спеціаліста-психолога при проведенні допиту на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду, проведення судово-психологічної експертизи, надання психологічних консультацій [7, с. 326–332].

Досягнення психологічної науки недостатньо, на нашу думку, використовуються у розслідуванні кримінальних проваджень. Здебільшого, як справедливо стверджує В. Ю. Грошевий, їх використання зводиться до призначення слідчим судово-психологічної експертизи. Основна причина цьому, на думку автора, – нечітке нормативно-правове закріплення форм застосування спеціальних психологічних знань, недостатнє визначення компетенції спеціалістів, що беруть участь у слідчих діях, відсутність єдності поглядів учених щодо бачення цієї проблеми та надання слідчим систематизованих практичних рекомендацій [8, с. 122].

Ще однією важливою проблемою є відсутність технічних можливостей використання допомоги спеціаліста-психолога в Україні. Так, поліцейські відділення більшості розвинених зарубіжних країн обладнані кімнатами для допитів зі спеціальним дзеркальним склом і мікрофонами. Це дозволяє спеціалісту в ході допиту знаходитися за склом із зовнішньої сторони в процесі допиту і по його закінченні ефективніше здійснювати нагляд за допитуваним, давати рекомендації щодо напрямку процесу допиту, про зміну його тактики, а приховане спілкування між ним та слідчим через мікрофони не порушує атмосферу [6, с. 80]. Відсутність третьої особи у кабінеті сприяє налагодженню психологічної атмосфери допиту.

Суттєвим моментом, що зумовлює застосування у кримінальному судочинстві до неповнолітніх різних видів спеціальних знань, є те, що в ст. 491 КПК України виділено такий різновид допиту, як допит неповнолітнього, який не досяг віку 16 років і якого

визнано розумово відсталим. Законом передбачено залучати в таких випадках педагога чи психолога.

В якості спеціаліста, котрий може допомогти налагодити психологічний контакт з допитуваним, слідчий може залучити педагога (у більшості випадків при допиті неповнолітнього), психолога, психіатра, лікаря-педіатра при допиті малолітньої особи. Варто наголосити на тому, що практика розслідування пішла шляхом залучення до участі в допиті неповнолітніх в якості спеціалістів психологів та педагогів.

У цьому випадку досвідчений психолог може: а) допомогти сформулювати запитання слідчому (прокурору); б) обрати тактику проведення одночасного допиту з урахуванням психологічних особливостей допитуваних; в) допомогти створити потрібну атмосферу; г) подолати напруженість у спілкуванні, сором'язливість та ніяковість допитуваного; г) викликати активний психологічний стан, тобто впевненість, зосередженість; д) підготувати до можливого психологічного впливу з боку іншого учасника, е) налаштувати на чіткий, послідовний та впевнений виклад фактів; є) активізувати вольові якості особи та ін. [3, с. 552].

Незважаючи на те, що участь психолога має консультативний характер, деякі слідчі перекладають на них хід проведення допиту. У результаті цього не встановлюються необхідні обставини, а слідча (розшукова) дія має формальний характер.

У процесі вільної розповіді допитуваного спеціаліст уважно слухає його пояснення по спеціальних питаннях і, у випадку необхідності, робить собі помітки, але сам у допит не втручається навіть якщо допитуваний надає завідомо неправдиві свідчення [9, с. 54]. У цих випадках спеціаліст може подати заздалегідь узгоджений сигнал слідчому щодо необхідності приділення якомусь аскету допиту більшої уваги. Після того як слідчий з'ясував усі питання, психолог може запропонувати допитуваному уточнити якісь відповіді на них.

Психолог може рекомендувати слідчому внести корективи у намічений план допиту, звернути увагу на обставини, що стосуються психології допитуваного, вести спостереження за допитуваним, а в подальшому висловити свою думку про те, як необхідно інтерпретувати результати спостереження [6, с. 43].

Варто наголосити й на тому, що інтерпретації свідчень під час аналізу результатів допиту має приділятися належна увага. Так, спеціаліст може допомогти слідчому встановити ті обставини, на яких при проведенні інших слідчих (розшукових) дій з даним неповнолітнім необхідно приділити більше уваги. Окрім цього, можуть бути визначені питання та хід проведення допитів інших учасників. У сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження слідчий, із використанням знань спеціалістів, сформує цілісну картину вчиненої події.

Висновки. Все наведене вище дозволяє наголосити, що використання спеціальних знань при проведенні допиту неповнолітніх є запорукою отримання максимальної кількості доказової інформації за кримінальним провадженням з мінімальними витратами часу, сил та засобів. Наведене сприятиме підвищенню якості як проведення слідчих (розшукових) дій, так і розслідування кримінальних проваджень. Це, у свою чергу, сприятиме покращенню криміногенної обстановки в нашій державі.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на дослідження тактичних особливостей проведення допиту неповнолітніх осіб.

Бібліографічні посилання

1. Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу: монография. Москва: Юрлитинформ, 2009. 224 с.
2. Малевски Г. Специальные знания – краеугольный постулат концепции криминалистики Ганса Гросса и их современная интерпретация. *Криминалистика: первопечатный = Криміналіст періодичний*. 2012. № 5. С. 108–121.
3. Шепітько В. Ю. Проблемы использования специальных знаний кризис призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
4. Моисеев А. М. Проблемы, связанные с привлечением судебного эксперта к участию в уголовном производстве. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. Симферополь, 2014. Т. 27, № 3. С. 194–203.
5. Шапиро Л. Г. Проблемы использования специальных знаний в свете нового уголовно-процессуального законодательства России. *Человек и право на рубеже веков*. Саратов, 2004. Вып. 1. С. 27–28.
6. Телегина Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений: монография. Москва: Юрлитинформ, 2011. 152 с.

7. Баранчук В. В. Проблеми застосування психологічних знань при проведенні допиту. *Проблеми законності*. Харків, 2009. Вип. 101. С. 263–269.
8. Грошевой Ю. М. Психологическая экспертиза на предварительном следствии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1970. Вып. 7. С. 122–128.
9. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1981. Вып. 22. С. 52–54.

Надійшла до редакції 14.12.2018

SUMMARY

Pletenets V.M., Balyura A.O. Possibilities of the use of special knowledge during interrogation of minors. The article deals with features of the use of the special knowledge at realization of interrogation of minor persons. It is emphasized that without proper use of special knowledge, conducting interrogation in general and establishing psychological contact in particular, it is almost impossible to get positive results.

The effectiveness of the disclosure and investigation of crimes today is interdependent with the use of special knowledge, which greatly extends the cognitive capabilities of the investigator (prosecutor).

Interrogation is a complicated investigative (search) action, especially if the interrogated actors are, for example, minors, the elderly, victims of sexual crimes and convicted persons with temporary disorder of the psyche, etc. The psychologist contact with the specified categories of persons can help a specialist (teacher, psychologist or psychiatrist) to the investigator (prosecutor).

The article explores the use of special knowledge in establishing psychological contact during interrogation as a specialist. The analysis of organizational and procedural aspects of the use of special knowledge in establishing psychological contact during interrogation in a certain criminal proceeding is conducted.

The conclusions point out the importance of establishing psychological contact during the interrogation of juveniles. This will help obtain the maximum amount of evidence in criminal proceedings.

Keywords: *special knowledge, use of special knowledge, investigation, interrogation of minor.*

УДК 343.98

Калюга Т.О.©

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-145-150

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Досліджено механізми регулювання та управління туристичної сфери. Розглянуто функції, умови та фактори розвитку туризму, його поняття та види, проаналізовано державну політику розвитку туризму. Розглянуто окремі фактори та обставини, що впливають на виникнення шахрайських проявів у сфері надання туристичних послуг.

Ключові слова: *шахрайство, туризм, споживачі туристичних послуг, законодавче регулювання відносин у сфері туризму.*

Постановка проблеми. Аналіз туристичного ринку показує, що Україна має об'єктивні передумови для інтенсивного розвитку туризму, однак ринкові ризики, швидкі зміни економічної та соціальної ситуації в регіонах, недосконалість нормативно-законодавчої бази не сприяють тому, щоб Україна стала туристичною державою європейського рівня. Управління туристичною галуззю на сучасному етапі ринкових перетворень в Україні вимагає пошуку нетрадиційних підходів і нових поглядів. З моменту початку розвитку туристичної діяльності в Україні, поряд із цивільно-правовими відносинами, що врегульовані низкою нормативно-правових актів, стали вчинятися різноманітні незаконні дії. Водночас недосконалість законодавства та неадаптованість правоохоронних органів в умовах поступового переходу на ринкову модель правовідносин зумовили швидкість поширення правопорушень, у тому числі пов'язаних із застосуван-

© Калюга Т.О., 2018

ням обману та зловживання довірою при наданні туристичних послуг їх споживачам.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що окремі положення стосовно сфери туризму досліджувалися низкою вчених. Так, у публікаціях В.В. Хорошун, А.В. Дубової розкриваються методи управління туризмом; Н.Д. Свиридова свої дослідження присвячує управлінню розвитком регіонального туризму; О.А. Поліщук розглядає проблеми державного регулювання детінізації туристичного бізнесу. Питанням протидії шахрайству у сфері туризму приділяв увагу Л.М. Томаневич. Проте проблема шахрайства, пов'язаного із наданням послуг у сфері туристичного бізнесу, в науці криміналістиці є малодослідженою, і деякі аспекти потребують додаткового висвітлення у зв'язку із постійними змінами у правовому полі.

Метою статті є дослідження організаційно-економічних механізмів державного та регіонального регулювання туристичною сферою України, а також визначення їх ролі та впливу на виникнення шахрайських проявів.

Виклад основного матеріалу. Туризм як складний соціокультурний та історичний феномен з форми проведення дозвілля та способу заняття вільного часу поступово перетворився у фактор світового значення нового століття й тисячоліття. Туристичний бізнес можна справедливо вважати бізнесом XXI століття, тому що він є одним з найбільш динамічних і прибуткових серед усіх галузей світового господарства [1, с. 198]. Втім, криміналістичне дослідження злочинності у сфері надання туристичних послуг, а саме дій, пов'язаних із обманом та зловживанням довірою, неможливе без з'ясування поняття та характерних особливостей функціонування туристичної діяльності та вивчення його понятійного апарату.

Слід сказати, що сьогодні так і не отримав однозначного визначення термін «туризм», який має низку визначень і по-різному трактується не тільки окремими спеціалістами, але й в межах міжнародного простору.

Так, Законом України «Про туризм» туризм визначено як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає.

Між тим далеко не всі є прихильниками такого законодавчого визначення. Так, на думку Н.О. Сагалакової, дане визначення туризму дещо обмежене рамками і не розкриває усього різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків цього важливого соціально-економічного явища. Недоліками визначення поняття «туризм» у даному Законі є: ігнорування економічної сутності туризму; перелік видів туризму, які неможливо врахувати повною мірою у зв'язку з їх значною кількістю та постійною появою нових видів; категоричне твердження – «без здійснення оплачуваної діяльності» [2, с. 74].

Інші вважають, що туризм – це не просто тимчасовий виїзд особи з місця проживання з певною метою (такий підхід «розмиває» сутність туризму), а вид діяльності з виробництва і реалізації туристичного продукту для потреб туристів з використанням історико-культурного та природно-рекреаційного потенціалу країни [3].

Зокрема, Н. Фоменко трактує туризм як сукупність відносин, зв'язків і явищ, які супроводжують поїздку і перебування людей в місцях, які не є місцями їх постійного або довгострокового проживання і не пов'язаних з їх трудовою діяльністю [4]. На думку П.В. Макушева та В.М. Торяник, туризм – це діяльність із надання туристичних послуг, яка проводиться згідно із Конституцією України, Законом України «Про туризм», Ліцензійними умовами та іншими нормативно-правовими актами [5, с. 24].

Проаналізувавши наукові погляди, можна побачити, що більшість вчених у зміст поняття «туризм» покладає такі критерії, як: обов'язковість переміщення людини за межі місця свого постійного проживання; отримання задоволення і відпочинок як мета; тимчасовий виїзд; подорож не є трудовою, відповідність ліцензійним умовам та нормативній базі тощо. Між тим, у більшості визначень відсутня виробнича та споживча складова.

Отже, для повноти визначення туризму необхідно доповнити його виробничою складовою, включивши в поняття туризму об'єктивно існуюче виробництво послуг та товарів у сфері туристичного бізнесу. Саме вони забезпечують на світовому ринку туристичних послуг невід'ємну від попиту сторону – пропозицію. Єдність та взаємодія цих сторін – необхідна умова функціонування всього розмаїття зростаючого туристичного бізнесу в світі.

Але окремі дослідники стверджують, що туризму як галузі не існує, оскільки немає виробництва особливого продукту. На їхню думку, «лише незначна частка підпри-

ємств спеціалізується на виробництві товарів та послуг виключно для туристів, переважна ж їх частка займається задоволенням потреб місцевого населення» [6].

Ця точка зору не є обґрунтованою, оскільки туристична галузь має свій власний специфічний туристичний продукт. Відповідно до галузевого підходу туризм розглядається як самостійна галузь національної економіки, у межах якої створюється специфічний туристичний продукт, тобто товар або послуга для задоволення потреб осіб, які подорожують. Прихильником даного підходу виступає і Д. Соловйов, говорячи, що «туризм – сукупність соціально-економічних відносин, що на платній основі забезпечують потреби людини у відпочинку, лікуванні, забезпеченні професійних та інших цілей шляхом використання рекреаційних та історико-культурних ресурсів» [7, с. 83].

В розрізі цього фахівці з туризму упорядковану сукупність туристичних послуг, робіт і товарів визначають як туристичний продукт. Цей «туристичний пакет» повинен складатися як мінімум з двох або більше одиничних чи множинних туристичних послуг, робіт, товарів і засобів забезпечення, інших туристичних ресурсів, достатніх для задоволення потреб туристом в процесі із метою туризму [8, с. 106].

Водночас структура туристичних послуг являє собою інтегровану систему таких складових, як:

– основні послуги – це готельні послуги, послуги підприємств громадського харчування, транспортних підприємств;

– додаткові послуги – охоплюють екскурсійну діяльність, медичні та спортивні заклади, побутові послуги, телефон, пошту, послуги з прокату, страхування;

– супутні – послуги місцевого інфраструктурного комплексу.

При цьому, як наголошує С.І. Шупелюк, більш конкретний поділ послуг, що надаються в туристичній галузі, можна зробити, використовуючи ознаку участі суб'єктів господарювання у секторах виробництва, а саме:

1) галузі первинного циклу – передбачають послуги з перевезення споживачів, готельні послуги та послуги закладів харчування;

2) галузі вторинного циклу – посередники між виробниками послуг і споживачами – туристичні агенції, туристичні бюро, туристичні оператори;

3) галузі третинного циклу – підприємства, що надають послуги необхідні для функціонування перших двох секторів: страхові та юридичні компанії, банки, медичні установи, екскурсійні бюро, спортивно-оздоровчі та побутові послуги;

4) галузі четвертого циклу – це підприємства, що надають довідково-інформаційні послуги [9].

В розрізі цього П.В. Макушев та В.М. Торяник акцентують, що, з погляду господарської діяльності, інтерес представляють матеріальні та нематеріальні туристичні послуги. Іноді матеріальні послуги виступають у формі товару, їх головною характеристикою є те, що вони не обмежені кількісно [5, с. 27].

Наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів з цієї проблематики свідчать, що більшість вчених наголошують на доцільності розгляду сфери туризму у двох аспектах:

– сфера туризму у вузькому розумінні, до якої входять галузі, що безпосередньо обслуговують туристів;

– сфера туризму в широкому розумінні як сукупність галузей обслуговування та матеріального виробництва, орієнтованих на ринок туризму [10, с. 7].

Говорячи про види туризму, слід зазначити, що у юридичній літературі погляди на їх класифікацію також істотно різняться.

Так, у нормативному варіанті, зокрема у Законі України «Про туризм», наведено такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний.

Звісно, ця класифікація не розкриває усіх видів та напрямів туризму. Крім того, більшість науковців вважає, що всі види туризму не можна змішувати за різними класифікаційними ознаками, а виділити за групами залежно від: мети поїздки, способу перебування, вікової групи та ін.

Класифікувати види туризму можна за різними ознаками, до найважливіших з яких належать: місце туризму, часові, територіальні характеристики, індивідуальні запити та фінансові можливості клієнтів. Так, в основу класифікації видів туризму деякі вчені пок-

ладають мету подорожі, мотиви, які викликають інтерес до певного виду туризму, та туристичні ресурси, що використовуються при певних видах туризму. Як і кожен продукт на ринку, туристичні послуги повинні орієнтуватися на споживання [11, с. 24-25].

У свою чергу, низка науковців не є прихильниками такого поділу, пояснюючи свою позицію тим, що всі види туризму за метою поїздки тісно переплітаються між собою і виділити їх у чистому виді не завжди можливо. Наприклад, діловий туризм може поєднуватися з екскурсійним або спортивним, етнічний – з релігійним, екскурсійний – з рекреаційним тощо [12, с. 37-39].

Так, зокрема, В.С. Ковешніков, О.С. Ліфіренко та Н.М. Стукальська види туризму виділяють за сферами:

– культурний або екскурсійний туризм, який охоплює собою відвідування історичних, культурних або географічних визначних пам'яток. Культурний туризм можна поділити на екскурсійний, музейний і науковий;

– рекреаційний і лікувально-оздоровчий туризм – поїздки в центри морського, гірського відпочинку або в місця з екологічно чистою і красивою природою для відпочинку і відновлення духовних і фізичних сил, чи перебування в санаторно-курортних, бальнеологічних та інших центрах з метою проходження лікувально-оздоровчого курсу;

– релігійний туризм – оснований на релігійних потребах людей різних конфесій. Релігійний туризм можна назвати найдавнішим видом, тому що його коріння сягає в незапам'ятні часи. Він має два основні різновиди: паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

В окрему групу науковці виділяють інноваційні види туризму, що поділяють на такі категорії: 1) ділової спрямованості (корпоративний або бізнес-туризм); 2) навчальний (освітній) туризм; 3) подієвий туризм; 4) екотуризм; 5) агротуризм; 6) активний і екстремальний туризм; 7) екзотичний, або пригодницький туризм; 8) нові види культурно-екскурсійного туризму; 9) хобі-туризм; 10) шопінг-туризм; 11) таймшер; 12) комбіновані тури [13, с. 39].

За віком та соціальною групою виділяють: дитячий, молодіжний, для дорослих, змішаний (сімейний), для осіб третього віку, для інвалідів тощо.

За територіальними ознаками виділяють такі види туризму, як внутрішньорегіональний, внутрішньодержавний та міжнародний туризм. Згідно із Законом України «Про туризм» до міжнародного туризму належать: в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території.

Окремо можна виділити ще групу, в основу якої покладено часовий критерій перебування у подорожі: короткострокова подорож, довгострокова.

На нашу думку, різноманіття видів послуг, у тому числі й інноваційних, пов'язано із розвитком науково-технічного прогресу, а також високим ступенем конкурентоспроможності туристичних фірм, які надають такі послуги, що надає все нові можливості в організації туристичних подорожей.

Усе зазначене розмаїття видів туристичної діяльності потребує правильної організації та постановки бухгалтерського обліку, а також налагодженої системи внутрішнього контролю. У зв'язку з поєднанням різних галузей господарства на туристичному ринку виділяють досить велику кількість різних суб'єктів, що на ньому функціонують [5, с. 33].

Так, учасниками туризму є:

– споживачі – туристи, що споживають туристичний продукт у вигляді поодиноких або комплексних послуг, робіт і товарів;

– організатори туризму – індустрія відправки та індустрія прийому, в тому числі посередники – туроператори і турагенти. Останні достатньо чітко належать до категорії організаторів за суттю своєї діяльності, а підприємства туристичної індустрії (перевізники, засоби розміщення, харчування тощо) є виконавцями предметних елементів турпродукту – різноманітних послуг, робіт, а також продавцями товарів для туристів;

– держава, яка очікує податкових надходжень до бюджету від будь-яких видів діяльності, в тому числі від туристичної діяльності [14].

Безпосереднє здійснення туристичної діяльності на національному рівні відбувається під впливом елементів державного регулювання туристичної діяльності. Його

складовими є: нормативно-правові акти; сприяння просуванню туристичного продукту на внутрішньому та світовому туристичних ринках; захист прав і інтересів туристів та забезпечення їх безпеки; ліцензування і стандартизація в туристичній індустрії; сертифікація туристичного продукту; правила в'їзду та виїзду туристів з урахуванням інтересів розвитку туризму; виділення прямих бюджетних асигнувань; створення сприятливих умов для інвестицій; податкове регулювання; митне регулювання; надання пільгових кредитів; встановлення митних та податкових пільг суб'єктам туристичної діяльності; кадрове забезпечення; розвиток наукових досліджень; забезпечення картографічною продукцією тощо [4, с. 36-37].

Україна має об'єктивні передумови для інтенсивного розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Однак, попри запевнення окремих дослідників, що туризм в Україні став наблизитися до світового рівня, наша країна свій туристичний потенціал використовує явно недостатньо [15, с. 12].

У цьому контексті Д.О. Гетманцев зауважує, що фактично на вітчизняному туристичному ринку склалися умови, сприятливі для різного роду зловживань з боку суб'єктів туристичної діяльності, акцентуючи: «держава жодним чином – ні контрольними заходами, ні спеціальним наглядом, ні встановленими нормативами – не гарантує надійності й добросовісності туроператора, який акумулює в себе відразу десятки мільйонів зовсім не своїх гривень. Отримуючи такі колосальні кошти в управління, оператор чинить як сам собі знає, розпоряджається ними на свій розсуд» [16].

Все це призводить до збільшення кількості зловживань у різних проявах у сфері надання туристичних послуг.

В цьому розрізі А.В. Андрушко провів всебічний аналіз існування злочинності у сфері туристичного бізнесу і дійшов висновку, що спектр злочинів, вчинюваних у вказаній сфері, є дуже вузьким: зокрема, це діяння, передбачені ст. 149, 190, 191, 200, 212, 358, 366, 368 КК України. У процентному співвідношенні структура злочинності у сфері надання туристичних послуг має такий вигляд: 1) шахрайство (ст. 190 КК України) (92,34%); 2) підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) (3,51%); 3) діяння, передбачені ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» і ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» КК України (1,43% і 0,48% відповідно); 4) службове підроблення (ст. 366 КК України) (0,96%); 5) торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України) (0,96%); 6) незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України) (0,16%) [17, с. 36-37].

Виходячи з цього, можна дійти **висновку**, що серед всіх злочинів, вчинюваних у сфері туризму, абсолютну більшість становлять саме шахрайства. Між тим, в об'єктивній реальності кількість шахрайств, вчинюваних у сфері надання туристичних послуг, залишається латентною.

Бібліографічні посилання

1. Кучеренко В.С. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою. *Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету*: зб. наукових статей. 2016. С. 197-205.
2. Сагалакова Н.О. Концептуальна еволюція поняття туризму як соціально-економічного явища. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 2. Т. 2. С. 72-77.
3. Бажал І. Туризм у законі. *Дзеркало тижня*. 20 грудня 2002 р. № 49 (424).
4. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
5. Торяник В.М. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посібник / В.М. Торяник, П.В. Макушев; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України О.В. Негодченка. Дніпропетровськ: ВВПЗ «ДГУ», 2016. 256 с.
6. Марченко О.А. Сутнісне визначення галузі туризму з позиції регіональної економіки. *Новості наукової думки. Економічні науки*. 2014. URL: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2014/Economics/13_177468.doc.htm.
7. Соловійов Д.І. Вдосконалення понятійного апарату теоретичного забезпечення функціонування туристичної сфери. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2011. № 4 (16). С. 82-88.
8. Мальська М.П. Менеджмент туризму / М.П. Мальська, В.В. Худо. К.: Знання, 2003.

388 с.

9. Шепелюк С.І. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять. URL: <http://www.irbis.nbu.gov.ua/cgi/irbis>.

10. Моран О.І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 08.00.05 / Національна академія наук України. Львів., 2008. 22 с.

11. Muzychenko-Kozlovska O.V. Ekonomichne otsiniuvannia turystychnoi pryvablyvosti terytorii // Novyi Svit-2000. Lviv, Ukraine, 2012. P. 176.

12. Kyfiak V.F. Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini. Chernivtsi: Knyhy-XXI, Ukraine, 2003. P. 300.

13. Ковешніков В.С., Ліфіренко О.С., Стукальська Н.М. Інноваційні види туризму // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 38-44.

14. Биржаков М.Б. Введение в туризм: учебник для студентов высших учебных заведений. 8-е изд. М., СПб.: Издательский дом "Гарда", 2006. 510 с.

15. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.

16. Гетманцев Д. Фінансово-туристичні піраміди // Дзеркало тижня. 21 червня 2013 р. № 22. URL: <http://gazeta.dt.ua/business>.

17. Андрушко А.В. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / А.В. Андрушко, І.А. Нестерова, Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.

Надійшла до редакції 26.12.2018

SUMMARY

Kalyuga T.O. Criminalics analysis of frauds in the sphere of providing travel services. The article is devoted to research of mechanisms of regulation and management of tourism sphere. The functions, conditions and factors of tourism development, its concepts and types are considered, the state policy of tourism development is analyzed. The concept of tourist product and tourist service is distinguished, their main common and distinctive features are revealed.

The problems of structuring tourist services are considered. The basic general and specific features that are inherent in tourist service are determined. Some factors and circumstances influencing the occurrence of fraudulent manifestations in the field of tourist services are considered.

It has been concluded that among all crimes committed in the field of tourism, the absolute majority is precisely fraud. Meanwhile, in the objective reality, the number of fraudsters committed in the provision of travel services remains latent.

Key words: *fraud, tourism, consumers of tourist services, legislative regulation of relations in the field of tourism.*

УДК 343.98

Почтова Є.С. ©

ад'юнк

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-150-155

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАХОДИ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ В УМОВАХ РИЗИКУ ІНФІКУВАННЯ ВІЛ/СНІДОМ ТА/АБО ТУБЕРКУЛЬОЗОМ

Проаналізовано організаційно-тактичні заходи підготовчого етапу проведення освідування. Висвітлено особливості їх здійснення з урахуванням ризиків зараження слідчого та інших учасників кримінального провадження ВІЛ-інфекцією/СНІДОМ та туберкульозом.

Ключові слова: *освідування, тактика, слідчі дії, туберкульоз, ВІЛ/СНІД, ризики інфікування.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день беззаперечним є існування ризику зараження ВІЛ-інфекцією/СНІДОМ та туберкульозом працівників правоохоронних орга-

© Почтова Є.С., 2018

нів під час здійснення ними розслідування кримінальних проваджень. Існує нагальна потреба у переосмисленні організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій, спрямовуючи увагу не лише на мету їх проведення в аспекті доказування, але й на забезпечення безпеки від інфікування суспільно небезпечними хворобами.

Відомо, що саме слідчі (розшукові) дії є найбільшим джерелом інформаційного забезпечення розслідування, оскільки їх проведення забезпечує пошук, виявлення, дослідження, перевірку, фіксацію та вилучення слідів кримінального правопорушення, а також сприяє встановленню обставин злочину. Як зазначають Є.Д. Лук'янчиков та Б.Є. Лук'янчиков, значне місце серед них відведено тим, за допомогою яких здійснюється дослідження матеріальних джерел інформації в процесі безпосереднього ознайомлення з ними слідчого. Одною із таких слідчих дій є освідування [1]. Таким чином, організаційно-тактичні заходи підготовки до проведення освідування, а також тактика робочого та заключного етапів, мусять бути сформовані з урахуванням заходів особистої безпеки та гігієни, а також забезпечувати безпеку слідчого та інших учасників (присутніх) від ризику інфікування ВІЛ-інфекцією та/або туберкульозом дихальних шляхів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні положення забезпечення безпеки від інфікування соціально небезпечними хворобами під час виконання службових обов'язків працівниками МВС України були предметом досліджень таких вчених: С.М. Бортнік, С.П. Домбровський, Н.М. Прокопенко, В.В. Стеблюк, О.М. Стрільців, В.В. Юсупов та інших. У свою чергу, вагомий внесок у розробку загальної тактики освідування зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, В.О. Коновалова, Н.І. Кулагін, Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Ю.Д. Федоров, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, І.М. Якимов, М.П. Яблоков, О.Ю. Ямпольський та інші. Проведені дослідження створили ґрунтовну базу для подальших наукових пошуків та удосконалення тактики освідування. Однак розгляду особливостей підготовки до проведення освідування, з урахуванням ризику інфікування туберкульозом та/або ВІЛ/СНІДом як особи, що проводить вказану слідчу (розшукову) дію, так і інших осіб, що беруть участь у її проведенні, належної уваги приділено не було. Висвітлення вказаних положень і є **метою** цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Освідування, як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, складається з підготовчого, робочого та заключного етапів. Саме якісна підготовка до проведення освідування тісно пов'язана з результативністю вказаної слідчої (розшукової) дії та уникненням ризиків інфікування вказаними хворобами.

Аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що організаційно-підготовчі заходи до проведення освідування включають у себе:

1. *Вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження, а також інших джерел інформації.* Як зазначає К.О. Чаплинський, це дозволяє слідчому визначити, які сліди можуть мати місце на тілі та одязі особи, освідування якої будуть проводити, де вони можуть знаходитися і як їх виявити [2, с. 123].

2. *Прийняття слідчим (прокурором) рішення щодо необхідності проведення слідчої (розшукової) дії.* Важливо зазначити, що прийняття рішення щодо проведення освідування передбачає наявність фактичних та юридичних підстав. Під фактичними підставами прийняття рішення про проведення даної слідчої (розшукової) дії розуміють наявність у слідчого певної інформації, що на тілі особи (підозрюваного, потерпілого, свідка) можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети. Відомості про наявність на тілі особи відповідних слідів можуть міститися в різноманітних джерелах і мати не тільки імовірний, як вважають деякі науковці, а й достовірний характер [3, с. 537]. Юридична підстава прямо зазначена у ч. 2 ст. 241 КПК України як постанова прокурора.

Під час вказаного організаційно-підготовчого заходу у слідчого (прокурора) повинно бути чітко сформоване поняття кола тих питань, які повинні бути вирішені шляхом проведення освідування.

3. *Добір учасників слідчої дії.* Законодавець наголошує на можливості залучення до проведення освідування судово-медичного експерта або лікаря. Це є цілком доречним, особливо, якщо освідуванням необхідно встановити наявність на тілі освідуваної особи певних біологічних слідів (кров, слина, сперма тощо), тілесних ушкоджень, а також у разі необхідності встановлення певних анатомічних та фізіологічних ознак. Крим

цього, наявність у лікаря більш широкого кола знань стосовно зовнішніх проявів ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, засобів індивідуального інфекційного захисту від вказаних хвороб значною мірою допоможе слідчому сконцентруватися саме на тактиці проведення освідування, а також мінімізує ризики інфікування слідчого та інших присутніх осіб.

Однак відсутня регламентація стосовно залучення до проведення освідування інших спеціалістів. Відповідно до ч.1 ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [4].

Про необхідність законодавчого закріплення можливості залучення до проведення інших спеціалістів, зокрема, спеціаліста в галузі судової хімії, балістики, трасології, спеціаліста-автотехніка тощо, зазначали у своїх працях Ж.В. Удовенко, О.А. Борідько та В.В. Логінова [5; 6]. Ми вважаємо таку думку цілком доречною, оскільки інколи просто неможливо провести освідування без використання спеціальних знань фахівця відповідної галузі.

Стосовно участі понятих під час проведення слідчих (розшукових) дій науковцями було здійснено достатньо робіт. Їх обов'язкова участь під час проведення освідування законодавчо закріплена у ч. 7 ст. 223 КПК України. Як зазначає В.Г. Дрозд, запрошення понятих до участі в освідуванні доцільно погоджувати з особою, виходячи з етичних міркувань, однак остаточне вирішення залежить від слідчого [7, с. 10]. Вказана думка є слушною. Однак, окрім етичних міркувань, слід враховувати і забезпечення безпеки учасників слідчої дії за наявності в освідуваній особі ознак захворювання на туберкульоз дихальних шляхів.

Слід також зауважити, що наявність у особи ВІЛ-інфекції/СНІДу не є перешкодою для участі понятих у проведенні вказаної слідчої дії. Це обумовлено шляхами передачі вказаного захворювання. Крім того, варто зазначити, що вказані відомості стосовно наявності в особи позитивного статусу ВІЛ або СНІДу не потребують зайвого розголошення учасникам слідчої дії та присутнім особам.

4. *Вивчення особи, яка підлягає освідуванню.* В умовах існування ризику інфікування на ВІЛ-інфекцію/СНІД та туберкульоз вивчення особи, яка підлягає освідуванню, є одним із найважливіших організаційно-підготовчих тактичних заходів, що покликаний на забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії від можливого інфікування. Крім того, вказаний захід допомагає слідчому краще установити психологічний контакт з освідуваною особою та обрати найбільш доцільні тактичні прийоми проведення освідування.

Варто зауважити, що слідчий повинен володіти знаннями стосовно зовнішніх та клінічних проявів ВІЛ/СНІДу та заразного туберкульозу, оскільки особа не завжди повідомляє про наявність у неї недуги. Крім того, необхідними є знання щодо груп підвищеного ризику та соціальних груп, що є вразливими до вказаних захворювань.

5. *Обрання часу та місця проведення освідування.* В науковій літературі існує думка про те, що в ряді випадків освідування повинно проводитись негайно після встановлення особи, яка йому підлягає. Особливо це стосується випадків встановлення незначних тілесних ушкоджень, які можуть зникнути до проведення судово-медичної експертизи.

Як зазначають В.С. Бурданова та Л.М. Нікітін, у тих випадках, коли вона проводиться через декілька днів чи тижнів, незначні подряпини, синці за цей час зникають, а в медичних документах містяться дані лише про ті тілесні ушкодження, щодо яких проводилось лікування, і відсутні записи про незначні тілесні ушкодження [8, с. 33]. З цього випливає можливий брак часу на детальну підготовку до проведення освідування. Однак у деяких практичних випадках дотримання терміновості проведення освідування досягти досить важко. Це здебільшого пов'язане з юридичною підставою проведення освідування – наявністю постанови прокурора. Відповідно до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України 06.04.2016 № 139, рішення щодо призначення слідчого, процесуального керівника вноситься до ЄРДР невідкладно [9]. Однак у практичній діяльності реалізація вказаного положення відносно невідкладності дещо порушується. Призначення процесуального керівника – прокурора у кримінальному провадженні найчастіше здійснюється протягом доби після внесення відомостей до Єдиного реєстру державних розсліду-

вань. До того ж нерідкими є випадки, коли слідчому необхідно звернутись до прокурора з клопотанням про проведення вказаної слідчої дії аби отримати відповідну постанову. Все це, на нашу думку, забире час та може призвести до негативних наслідків. Прикладом може слугувати необхідність у виявленні на тілі освідуваної особи дрібних часток речовини чи матеріалу, які можуть зникнути або бути умисно знищеними.

Що стосується місця проведення освідування, то в більшості випадків освідування проводиться за місцем проведення досудового розслідування. Відповідно кожне робоче місце працівника слідчого підрозділу має бути забезпечене засобами попередження передачі ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу від можливого носія хвороби – іншим учасникам слідчої (розшукової) дії, працівнику поліції, присутнім особам та технічному персоналу. Однак аналіз наукової літератури дозволяє припустити, що в ряді випадків при освідуванні для виявлення слідів злочину необхідно використовувати спеціальне обладнання. Зважаючи на це, слідчу дію доцільно проводити у спеціальних лабораторіях судових експертів або в експертно-криміналістичному підрозділі [10, с. 16].

6. Створення необхідних умов для успішного проведення освідування.

З цього приводу слушною є думка К.О. Чаплинського, який зазначає, що слідчий видалає з приміщення, де буде проводитися освідування, усіх сторонніх осіб, які не мають відношення до слідчої дії. За необхідності, для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, організує охорону цього приміщення [2, с. 125].

На нашу думку, видалення усіх сторонніх осіб, які не мають відношення до слідчої дії, є необхідним організаційним заходом у разі поінформованості слідчого щодо наявності в освідуваної особи туберкульозу або навіть підозри на наявність вказаного захворювання. У такому випадку недоцільно залучати до проведення освідування понять. Цілком доречно користуватися наданою законодавцем у ч. 7 ст. 223 КПК можливістю застосування безперервного відеозапису ходу проведення освідування. Крім того, слід враховувати, що в одному кабінеті слідчого підрозділу здебільшого працює не один слідчий, а два чи більше. Вони також у цей час можуть проводити слідчі (розшукові) дії за участі різної кількості осіб. Тому варто звертати увагу на те, щоб дотримувалась черговість проведення ними слідчих дій, оскільки наявність у освідуваної особи заразного туберкульозу може поставити під загрозу інфікування й інших сторонніх осіб та слідчих.

Наголосимо також на тому, що під час проведення освідування особи, хворої на заразний туберкульоз, важливим організаційно-тактичним заходом зі створення необхідних умов для успішного проведення вказаної слідчої дії є перевірка та дотримання усіх засобів інфекційного контролю: адміністративного (швидка ідентифікація хворого та його ізоляція від інших осіб); інженерного (механічна вентиляція приміщення, ультрафіолетове опромінення, дезінфекція поверхонь тощо) та індивідуального (використання персональних респіраторів, гумових печаток тощо).

7. Визначення та підготовка технічних засобів фіксації. Цей захід є необхідним не лише у випадках, коли здійснюється безперервна відеофіксація освідування, але і у випадках, прямо зазначених у ч. 4 ст. 241 КПК України: «За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів» [4].

8. Визначення тактики проведення освідування, що прямо залежить від об'єкта освідування, місця знаходження слідів або особливих прикмет на тілі освідуваної особи, а також від наявності ризиків інфікування на ВІЛ/СНІД або туберкульоз. Враховуючи брак часу для підготовки та можливу відсутність зовнішніх клінічних проявів у особи заразного туберкульозу, на які міг би звернути увагу слідчий, пропонуємо вирішувати питання визначення тактики освідування з урахуванням універсального принципу перестороги, коли всі сліди (речовини) та особи вважаються потенційно інфікованими.

9. Складання плану проведення освідування. Стосовно вказаного організаційно-тактично заходу цілком слушною є думка К.О. Чаплинського, який зазначає, що слідчий повинен обирати найбільш раціональну послідовність виконання дій з освідування. Залежно від виду скоєного злочину, характеру розшукуваних об'єктів чи особливих прикмет, а також фактичних даних, отриманих під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, освідування може проводитися суцільним або вибіркоким методом [11]. У разі поінформованості слідчого про наявність в освідуваної особи ВІЛ/СНІДу або заразного туберкульозу, ним має бути побудована найбільш раціональна послідовність дій з такою особою.

Висновок. Слушною є думка О.А. Борідько, К.В. Парасочкіної і Г.О. Пономаренко про те, що будь-які підготовчі дії до проведення освідування можуть змінюватися у кожному конкретному випадку [12, с. 50]. Одним з таких випадків може бути наявність в освідуваної особи ВІЛ-інфекції або заразного туберкульозу, або можливість наявності носіїв інфекції на речах освідуваного, слідах злочину тощо. Недосконала підготовка до освідування може спричинити не тільки втрату доказів, але й створити небезпеку зараження на ВІЛ-інфекцію/СНІД або туберкульоз як особи, що проводить вказану слідчу (розшукову) дію, так і інших осіб, що будуть присутні. Також вважаємо, що забезпечення безпеки від інфікування вказаними хворобами прямо залежить від універсального принципу перестороги, що полягає в поводженні з усіма особами як з потенційно інфікованими та з усіма речовинами (об'єктами) як з такими, що можуть мати на собі збудники інфекцій.

Бібліографічні посилання

1. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Освідування – засіб інформаційного забезпечення розслідування. URL: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/8478>
2. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. Москва: Юрид. лит., 1964.
6. Удовенко Ж.В. Дотримання прав і свобод людини при використанні спеціальних знань під час проведення освідування. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вып. 60. С. 232–241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2015_60_28.
7. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2009. 17 с.
8. Бурданова В.С., Никитин Л.Н. Расследование умышленного причинения вреда здоровью. Изд. 3-е, испр. и доп. СПб., 2000. 72.
9. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>
10. Криміналістика: тактика, організація і методика расследования преступлений: учебник / под ред.: Резвана А.П., Субботиной М.В., Харченко Ю.В. Волгоград: ВА МВД России, 2000. 224 с.
11. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування. Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. 2011. № 1. С. 166–169. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2011_1\(6\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2011_1(6)_26).
12. Борідько О.А., Парасочкіна К.В., Пономаренко Г.О. Тактика слідчих оглядів: навч. посібник. Херсон: Видавець Чуєв С.М., 2006. 72 с.

Надійшла до редакції 14.12.2018

SUMMARY

Pochtova Ye.S. Organizational and tactical preparation measures to examination in risk conditions of HIV/AIDS and/or tuberculosis infection. The scientific article analyzes the organizational and tactical measures of the preparatory stage of the examination. The peculiarities of their implementation taking into account the risks of infection of the investigator and other participants in the criminal proceedings of HIV/AIDS and tuberculosis were highlighted.

The purpose of the article is to consider the peculiarities of preparation for conducting the study, taking into account the risk of infection with tuberculosis and/or HIV/AIDS as a person conducting the specified investigation (wanted) action, and other persons involved in its conduct.

Examination – the mean of information provision of investigation. Therefore, organizational measures for preparation for the study, as well as the tactics of the work and the final stages, must be formed taking into account personal safety and hygiene measures, as well as ensure the safety of the investigator and other participants (present) from the risk of infection with HIV and/or tuberculosis respiratory tract. Improper preparation can cause not only the loss of evidence, but also the risk of infection with these diseases.

There is an urgent need to rethink the organization and tactics of conducting investigative (search) actions, paying attention not only to the purpose of their conduct in the aspect of evidence, but also to ensure the safety of infection from socially dangerous diseases. An important factor is the availability of investigative information regarding the person to be exposed and the tracks to be traced. It also helps to

avoid the risk of infection following the universal principle of precaution. It consists in treating all persons as potentially infected and with all substances (objects) as those that can carry infectious agents.

Any preparatory action for conducting the study may vary in each case. But their implementation needs to take into account all possible risks of HIV/AIDS and tuberculosis infection and take measures to prevent and avoid this threat.

Keywords: *examination, tactics, investigatory actions, tuberculosis, HIV/AIDS, risks of infection.*

УДК 343.98

Чередник К.О. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-155-159

ЩОДО МОДЕЛІ ПОБУДОВИ КОМПЛЕКСІВ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВА НА РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

Досліджено теоретичні питання, пов'язані із визначенням поняття «тактична операція» та її змістом, приділяється увага найбільш поширеним видам тактичних операцій. Здійснено аналіз криміналістичної літератури щодо розходження поглядів з приводу проведення тактичних операцій та комплексу заходів, що входять до їх змісту. Запропоновано перелік найбільш доцільних комплексів тактичних операцій при розслідуванні шахрайств на ринку нерухомості, у тому числі вчинених організованими злочинними угрупованнями.

Ключевые слова: *розслідування, тактична операція, тактична комбінація, шахрайство, нерухомість, ринок нерухомості, організовані злочинні угруповання.*

Постановка проблеми. У справах про шахрайство, пов'язане з нерухомістю, вирішити завдання, які стоять перед слідчими, працівниками оперативних підрозділів та іншими взаємодіючими з ними особами, неможливо без системного підходу, що полягає у створенні ефективно діючого в складних слідчих ситуаціях комплексу слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, організаційних дій, а також використання допомоги фахівців у різних галузях. Між тим у криміналістичній літературі розглядаються дискусійні погляди на сутність тактичної операції, її ознаки та структуру.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що за різних часів питання щодо комплексів тактичних операцій досліджувалася низкою вчених, зокрема: Р.С. Белкіним, Л.Я. Драпкіним, В.М. Карагодіним, В. О. Коноваловою, О.В. Курманом, О.Л. Мусієнко, В.В. Тищенко, К.О. Чаплинським, В.Ю. Шепитьком та ін. Вказані автори внесли чималий вклад до питань тактичних операцій та їх комплексів при розслідуванні злочинів різних категорій. Між тим, виникає низка дискусійних питань, які підлягають вирішенню.

Метою статті є аналіз існуючих наукових поглядів на проблеми тактичних операцій і на цій підставі – визначення комплексу тактичних операцій, найбільш доцільного при розслідуванні шахрайств на ринку нерухомості, вчинених злочинними угрупованнями.

Виклад основного матеріалу. Необхідно враховувати, що не будь-який набір слідчих та інших дій можна визнати тактичною операцією. У функціональному відношенні об'єднання слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів у тактичну операцію відбувається на підставі можливості вирішення у результаті такого об'єднання певного завдання розслідування, яке через об'єм або зміст неможна вирішити шляхом застосування окремих тактичних прийомів, слідчих дій тощо [1, с. 251].

Між тим, як наголошує В.М. Шевчук, поряд з елементною будовою структури тактичної операції криміналістами висловлені пропозиції й щодо створення структури цієї категорії базуючись на функціональних підходах. Зокрема, за переконанням деяких вчених, парадигмальне (загальноприйняте, усталене) уявлення про структуру тактичної операції відображає морфологічний (елементний) аспект моделі, тоді як функціональний підхід надає можливість перейти від будови об'єкта до поняття його організації. Якщо

елементна схема передбачає лише розуміння змісту і то далеко не завжди, то функціональна схема дозволяє аналізувати цей зміст [2, с. 320].

Одним з прихильників такої моделі є І.М. Комаров, який, виділяючи компоненти у структурі тактичної операції, наводить доволі складну їх конструкцію: 1) суб'єкт доказування як умова планування, організації та проведення методу з урахуванням суб'єктно-об'єктної природи останнього; 2) складна особлива система цілей (завдання), до змісту якої, як окремий випадок, можуть входити техніко-криміналістичні окремі і тактико-криміналістичні прості особливі системи цілей (завдання); 3) засоби – процесуальні та непроцесуальні (організаційні та технічні) дії та заходи, методи пізнання, спеціальні криміналістичні методи (техніко-криміналістичні та структурно-криміналістичні), криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні та тактико-криміналістичні прийоми, технічні та інші прийоми і методи; реставрація; реконструкція; тактико-криміналістичні комбінації; техніко-криміналістичні операції та ін.; 4) зв'язки між наведеними компонентами [3, с. 82].

Не принижуючи значимості такого підходу, змушені констатувати, що він є доволі громіздким і перевантажує зміст тактичної операції, приховуючи основні вагомні складові.

Аналіз думок вчених та практичних працівників також показав, що деякі ототожнюють поняття «тактична операція» з «тактичною комбінацією».

Між тим, підтримуємо думки тих науковців, які не змішують і не ототожнюють ці два поняття, а вкладають в них різний зміст.

З цього приводу цілком слушним є зауваження В.Ю. Шепітька, який вважає, що визначення поняття «тактична комбінація», що охоплює поєднання слідчих дій, викликає заперечення. Більше того, він переконаний, що недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії – «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). Поєднання тактичних прийомів і слідчих дій мають різну мету і не є рівнозначними. В етимологічному сенсі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів для досягнення чого-небудь». Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії і не припускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її необхідно розглядати як синонім тактичних прийомів [4, с. 95-97].

Слушною є думка С.В. Лаврухіна, який зазначає, що, оскільки сукупність слідчих та інших дій у криміналістиці зазвичай називається тактичною операцією, з метою уникнення термінологічної плутанини видається доцільним тактичною комбінацією називати сукупність тактичних прийомів провадження однієї слідчої дії [5, с. 152].

Підсумовуючи наведені точки зору, можна сказати, що більшість науковців та практиків, говорячи про тактичну операцію, покладають у її зміст певні структурні елементи, що здебільшого є схожими. До таких слід віднести:

- провадження комплексу однойменних або різнойменних процесуальних або непроцесуальних дій (СРД, НСРД, заходів забезпечення кримінального провадження, ревізійних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів тощо);
- об'єднаність єдиним планом і єдиним задумом;
- єдине керівництво слідчого над проведенням;
- виконання окремих проміжних завдань, підлеглих загальним цілям розслідування;
- вирішення задач у певній слідчій ситуації.

Існує різний погляд й на класифікацію тактичних операцій. Так, С.Ф. Здоровко пропонує такі підстави класифікації тактичних операцій: 1) залежно від виду злочину; 2) залежно від проміжних (локальних) завдань розслідування злочинів; 3) залежно від характеру елементів структури тактичної операції: однорідні або різнорідні (дві і більше однотипних слідчих дій; комплекс різнопланових слідчих дій; комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; комплекс слідчих дій і заходів організаційного порядку; система оперативно-розшукових заходів; комплекс оперативно-розшукових і організаційних заходів); 4) залежно від рівня складності тактичної операції (прості і складні); 5) залежно від часового періоду дії тактичної операції (одномоментні і такі, що мають певну протяжність у часі); 6) залежно від етапу розслідування злочину (тактичні операції, проведені на початковому, наступному або заключному етапі розслідування); 7) залежно від характеру спрямованості операції (пізнавальні тактичні операції, пошукові і розшукові, такі, що виконують організаційні функції); 8) залежно від осіб, що здійснюють взаємодію при проведенні тактичної операції (тактичні операції, проведені слід-

чим; тактичні операції, проведені слідчо-оперативною групою (або слідчою бригадою); оперативно-тактичні операції, проведені під керівництвом слідчого, та ін.) [6, с. 7].

При цьому В.М. Карагодін підкреслює, що розробляти типові тактичні операції за рівнем загальності можна, умовно поділивши їх на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються для використання в ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. Розробка таких операцій можлива, незважаючи на відмінності не тільки у кримінально-правових, але і криміналістичних характеристиках окремих видів злочинів. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються їх завдання, вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого рівня [7, с. 56].

Такий підхід імпонує і, якщо підійти спочатку до тактичних операцій у загальному вигляді, то можна вдало виокремити серед них ті, що вирішуватимуть більш конкретні завдання у справах про шахрайства, пов'язані із залученням коштів у будівництво об'єктів нерухомості.

Аналізуючи думки прихильників розгляду проблем криміналістичної методики в розрізі проведення тактичних операцій, слід відзначити їх різноманітність.

Так, В.М. Шевчук, намагаючись відстояти підхід щодо обов'язкового використання у кримінальному провадженні тактичних операцій, визначив доволі широкий узагальнений їх перелік. До переліку увійшли такі операції: 1) «Встановлення характеру події злочину»; 2) «Встановлення місця і часу вчинення злочину»; 3) «Встановлення способу вчинення злочину»; 4) «Встановлення предмету злочинного посягання»; 5) «Встановлення мотивів вчинення злочину»; 6) «Встановлення особи злочинця»; 7) «Встановлення особи потерпілого (жертви)»; 8) «Встановлення провокуючої поведінки жертви»; 9) «Перевірка зв'язків потерпілого»; 10) «Встановлення співучасників злочину»; 11) «Затримання злочинця на місці злочину»; 12) «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства»; 13) «Перевірка алібі підозрюваного»; 14) «Встановлення свідків»; 15) «Перевірка обмови»; 16) «Перевірка самообмови»; 17) «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб»; 18) «Вивчення особи підозрюваного»; 19) «Усунення негативного впливу з боку підозрюваного»; 20) «Захист доказів»; 21) «Захист потерпілих»; 22) «Захист свідків» тощо [8, с. 138].

Між тим, не дивлячись на вдалу спробу максимально звести у єдиний перелік найбільш поширені тактичні операції, що зустрічаються у практиці розслідування злочинів, маємо звернути увагу на їх високий рівень узагальнення.

До того ж, сам вчений акцентує, що типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів, стадій кримінального провадження, слідчих ситуацій, тактичних завдань, розглядатись як невід'ємні складові видових чи підвидових криміналістичних методик розслідування злочинів [8, с. 138].

Розглянемо запропоновані тактичні операції при розслідуванні груп злочинів, що є спорідненими з шахрайством на ринку нерухомості. Йдеться про злочини корисної спрямованості, у тому числі економічного напрямку.

Загалом, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із розкраданням майна, найпоширенішими тактичними операціями більшість науковців вважає: «Встановлення осіб, причетних до розкрадання», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Груповий обшук», «Розшук і затримання злочинців», «Встановлення способу вчинення злочину», «Документ» тощо [9, с. 36; 10, с. 14].

Зокрема, В.А. Князев при розслідуванні розкрадань пропонує проводити всього три тактичні операції: «Документ», «Співучасники» та «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків» [11, с. 79].

Розглядають тактичні операції й розробники методики розслідування шахрайств. Так, О.Л. Мусієнко зазначає, що при розслідуванні шахрайства можуть застосовуватися такі операції: «Затримання шахрая на місці злочину», «Встановлення кола жертв шахрайського посягання», «Встановлення способів вчинення шахрайства», «Встановлення особи шахрая», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків» [12, с. 139].

З метою вирішення поставлених завдань у справах щодо шахрайств з фінансовими ресурсами О.В. Курман доцільним вважає проведення тактичних операцій, серед яких найбільшу значимість набувають такі тактичні операції, як: «Документ», «Співуча-

сники», «Позичальник», «Кредитор», «Встановлення та розшук злочинця, що переховується», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків» [13, с. 148].

Деякими науковцями пропонуються й тактичні операції при розслідуванні шахрайства, пов'язаного із нерухомістю. Найбільш поширеними з них є: «Встановлення і перевірка подій, що передували шахрайству», «Встановлення особи, розшук і затримання підозрюваного в шахрайстві», «Затримання шахрая на місці злочину», «Перевірка алібі підозрюваного», «Виявлення доказів поведінки підозрюваного», «Викриття обвинуваченого у вчиненні шахрайства», «Перевірка показань особи, яка визнала себе винною у скоєнні шахрайства», «Попередження спроби обвинуваченого приховатися від слідства і суду», «Попередження та нейтралізація протидії розслідуванню» [14].

Слід зауважити, що більшість шахрайств на ринку нерухомості вчинюється у складі групи. У цьому контексті слід звернути увагу на систему тактичних операцій, запропонованих В.Ю. Шепітьком. Як він вважає, при вчиненні злочинів ОЗГ особливого значення набувають такі тактичні операції: «Встановлення поширеності злочинної групи»; «Виявлення зв'язків організованої групи»; «Затримання злочинної групи на місці злочину»; «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину»; «Виявлення найслабкішої ланки в групі»; «Стратегічна розвідка»; «Створення і використання юридичних осіб»; «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості»; «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» [15, с. 63].

Водночас, при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, В.М. Варцаба найбільш важливими тактичними операціями, що мають специфічний характер у справах даної категорії (незалежно від видової спрямованості злочину), вбачає: 1) «Організований характер злочину»; 2) «Склад і структура організованої групи»; 3) «Корумповані зв'язки організованої групи»; 4) «Взаємодія організованої групи з іншими злочинними формуваннями»; 5) «Причетність організованої групи до злочинів» [16, с. 14].

Слід погодитися із Л.Я. Драпкіним та В.М. Карагодіним, що процес розслідування стає найбільш оптимальним, якщо проводиться не одна, а кілька тактичних операцій, що дозволяють не тільки успішно вирішити проміжні завдання, а й максимально наблизитися до досягнення кінцевої мети розслідування. Зміст і спрямованість тактичної операції обумовлені, по-перше, слідчою ситуацією, а по-друге, видовими особливостями розслідуваного злочину. Тому тактичні операції носять загальний характер, але в теж час повинні остаточно розроблятися в криміналістичній методиці, відповідно до специфіки розслідування певної групи злочинів [17].

Таким чином, можна дійти висновку, що при формуванні тактичних операцій, рекомендованих при розслідуванні окремого виду злочину, слід враховувати такі критерії: специфіку та етап розслідування, на якому планується провести тактичну операцію; обставини вчинення злочину; слідчі ситуації і тактичні завдання.

Висновки. Таким чином, тактичні операції, найбільш доцільні при розслідуванні шахрайств на ринку нерухомості, вчинених злочинними угрупованнями, становлять собою комплекс слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та організаційно-технічних заходів, спрямованих на вирішення тактичних завдань у справах даної категорії. Вибір конкретної тактичної операції залежить від характерної слідчої ситуації.

Бібліографічні посилання

1. Шевчук В.М. Тактична операція як різновид тактико-криміналістичних комплексів // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 248-252.
2. Шевчук В.М. Структура тактичних операцій: проблеми та пропозиції // Питання боротьби зі злочинністю: вісник. 2016. № 4 (71). С. 318-328.
3. Образцов В.А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика / под ред. проф. В.А. Образцова. М.: Юрист, 1995.
4. Шепітько В.Ю. Познательные функции деятельности следователя и средства криминалистической тактики // Актуальные вопросы применения уголовно-процессуального и уголовного законодательства в процессе расследования преступлений: сб. матер межвуз науч-практ конф.: в 2 ч. М.: Акад. упр. МВД России, 2009. С. 95-97.
5. Лаврухин С.В. Роль криминалистических характеристик и следственных ситуаций в расследовании умышленных убийств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 1982. 133 с.; Бабаева Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 2006. 44 с.
6. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються

організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮА ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 18 с.

7. Карагодин В.Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. трудов. Свердловск: СЮИ, 1986. С. 56-59.

8. Шевчук В.М. Можливості застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. № 3. С. 135-139.

9. Коновалова В.Е. Организация расследования хищений государственного и общественного имущества: учебн. пособие. Харьков: Юрид. ин-т., 1984.

10. Закаатов А.А. О совершенствовании тактики розыска и задержания расхитителей // Совершенствование криминалистических средств и методов раскрытия и расследования хищений социалистического имущества: сб. науч. тр. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1982. С. 14-21.

11. Князев В.А. Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1986. 245 с.

12. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2009. 168 с.

13. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 218 с.

14. Антонов В.Н. Преступные посягательства на рынок жилья (криминологические и уголовно-правовые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дальневосточный государственный университет. Владивосток, 1998. 30 с.

15. Шепітько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 2000. 88 с.

16. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.

17. Драпкін Л.Я., Карагодин В.Н. Криміналістика. Москва: Проспект, 2011

Надійшла до редакції 26.12.2018

SUMMARY

Cherednik C.O. To the matter of tactical operations in the process of the investigation of fraud in the real estate. The article conducts a theoretical study of issues related to the definition of the concept "tactical operation" and its content, focuses on the most commonly encountered types of tactical operations, which are carried out when investigating crimes of mercenary orientation.

The features and significance of tactical operations for the investigation of frauds of real estate are considered. The analysis of forensic literature regarding the divergence of views of scientists regarding the conduct of tactical operations during the investigation is carried out, a list of recommended tactical operations that are most suitable for the successful resolution of tactical tasks in the investigation of frauds in real estate is indicated.

Keywords: *investigation, fraud, real estate, tactical operation, tactical combination, real estate, organized crime groups.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балюра Аліна Олександрівна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Варданиан Ліана Каренівна – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Волошина Юлія В'ячеславівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гоптарєв Олександр Ігорович – аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

Дніпров Олексій Сергійович – кандидат юридичних наук, керівник Апарату Адміністрації Президента України

Сфімов Володимир Веніамінович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сфімова Інна Веніамінівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів

Івченко Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кайко Валерій Іванович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Калюга Тетяна Олегівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Касяненко Євгенія Валеріївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коломієць Вадим Юрійович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коршун Анна Анатоліївна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коршун Анатолій Олександрович – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Краснобрижний Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кресін Олексій Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Курінний Євген Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

Кучук Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Макаренко Наталія Костянтинівна – кандидат юридичних наук, доцент, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Мартиненко Володимир Олександрович – аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Михайлов Владислав Олексійович – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Місяць Юрій Володимирович – викладач кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нікітенко Олександр Іванович – завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Нітенко Ольга Валеріївна – доктор педагогічних наук, доцент, начальник відділу мовної підготовки Національної академії прокуратури України

Павлова Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Петрова Ірина Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судової експертизи

Пиріг Ігор Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Підлісний Михайло Миколайович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Плетенець Віктор Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Поповський Анатолій Михайлович – доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри Українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Почтова Євгенія Сергіївна – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рец Віолета Володимирівна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Собакарь Андрій Олексійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткаченко Павло Ігорович – студент юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткаченко Роман Олександрович – аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

Філяніна Людмила Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чередник Катерина Олегівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шульженко Асоля Володимирівна – старший викладач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету

CONTENT

**ISSUES OF THEORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL
AND INTERNATIONAL LAW, PHILOSOPHY OF LAW
AND LEGAL LINGUISTICS**

Kresin O.V. The UN decision-making mechanisms in peacekeeping	6
Kuchuk AM. I Implementation of western legal concepts: human rights	12
Nitenko O.V. General trends of development external preparation of property rights in the european space of higher education	16
Popovskyy A.M. People's folklore legal lexicry in the story by Grigoriy Kvitka-Osnovyanenko's "Perekotypole"	21
Pidlisnyy M.M. Problems of undersdanding high values in philosophy of law	24
Filyanina L.A., Bidenchuk T.N. Disintegration processes of the European Union	30
Goptarev O.I. Transparency as the legal and social phenomenon in the activity of the judicial authority	34
Kasyanenko Ye.V. Information and communication technologies in the implementation of public control over the activities of local self-government: theoretical and legal aspects	40
Korshun A.A. The right to housing internally displaced persons	45
Korshun A.O. The Content of the principle of publicity and openness of the activity of judicial authorities: general aspects	54

ADMINISTRATIVE LAW AND POLICE SCIENCE

Kurinyy Ye.V. The formation of the police of Ukraine as a component of the implementation of institutional administrative and legal needs	61
Sobakar A.O., Nestertsova-Sobakar O.V. Current determinants of development of the state policy of ensuring national security of Ukraine	67
Krasnobryzhy I.V. Visual unified algorithm of making criminal analysis by National police officers to improve the efficiency of combating crimes	72
Ivchenko O.M., Misyats Yu.V., Tkachenko P.I. Organization of private security companies of quick response teams	74
Mykhaylov V.O. Legality and discipline as an essential condition for the effectiveness of the patrol police	79

Tkachenko R.O.
Methods of administrative activity of national police organs as a public control object 84

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Nikitenko O.I.
Concept and essence of ensuring security of Ukraine against crime 90

Dniprov O.S.
Criminal-legal dimension of gender equality in Ukraine and in the world 93

Makarenko N.K.
New approaches to the definition of professional crime 97

Voloshina Yu.V.
Theoretical analysis of special-criminological prevention
of threat of physical violence 104

Kolomiyets V.Yu.
Social condition of criminal responsibility for encroachment on bodily integrity 108

Martynenko V.O.
State of research issues to prevent abuse of power or position in domestic science 115

CRIMINAL PROCEDURAL, FORENSIC AND ORGANIZATIONAL TACTICAL
ISSUES OF COMBATING CRIME

Petrova I. A., Shulzhenko A. B.
The use of special knowledge in the investigation
of crime against power and personality 121

Pyrih I. V., Kayko V. I., Vardanyan L. K.
Possibilities of the use of scientific and technical facilities at interrogation 126

Yefimov V.V.
Influence of investigation of criminal relations on exclusion
of economic crimes in the field of agricultural complex of Ukraine 131

Yefimova I.V.
Features of detection smuggling of objects of intellectual property rights 135

Pavlova N.V., Rets V.V.
Determination of the place and the time of commission
of the fraud in the primary market of real estate 139

Pletenets V.M., Balura A.O.
Possibilities of the use of the special knowledge during interrogation of minors 142

Kalyuga T.O.
Criminalistics analysis of frauds in the sphere of providing travel services 145

Pochtova Ye.S.
Organizational and tactical preparation measures to examination
in risk conditions of HIV/AIDS and/or tuberculosis infection 150

Cherednik C.O.
To the matter of tactical operations in the process
of the investigation of fraud in the real estate 155

Authors 160

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2018

№ 3 (96)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 28.12.2018 р. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 13,00. Обл.-вид. арк. 13,67.
Зам. № 12/18-зб. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.